

II. KÖNYV.

A magyar állam népe és területe.

Nép és terület képezik az állam életének physikai alkatelemeit. Ezeknek állami érdekű állapotai és viszonyaira vonatkozó jogszabályok az államjog nagyfontosságú részét alkotják.

A magyar állam népe alatt jogi értelemben szólva, a magyar államnak mint egységes nagy politikai testületnek állampolgári kötelékébe tartozók összességét az u. n. jogi népességet keli értenünk. Különbözik ettől az állam tényleges népessége, mely az állam területén levők összessége; ettől ismét meg lehet különböztetni az állam lakosságát, mint lakhely (állandó itt élés) szerint az államterülethez kötött népességet.

E könyv első tárgyát azon jogszabályok fejtegetése képezi, melyek szerint az egyes a magyar állam jogi népességéhez tartozik, ahhoz csatlakozik vagy abból kiválik.

I. FEJEZET.

24. §. A magyar állampolgárság.

Az államalkotó magyar népnek egyénei a magyar állampolgárok, a magyar államtagek, kik honosoknak, honpolgároknak, honfiaknak is nevezetnek.

Az állampolgári viszony vagy minőség határozott jogi tartalommal bíró állapot, melynél fogva az állampolgár bizonyos jogok és jogi köteleességek illetőleg a jogszerzési képesség tekintetében a külföldiektől (idegenektől) különbözik. A különbség ma főképp a közjogok terén nyilvánul.

I. Mindenekelőtt a szorosan vett politikai jogok, jelesül az országos és önkormányzati activ és passiv választójog csak a honpolgárokat illeti.¹⁾

II. Általában csak a honosok birnak közhivatali (közszolgálati) képességgel. Magyarországi és erdélyi törvénycikkek kizárólag honfiaknak tartották fenn, a polgári és katonai tisztségeket, a királyi udvartiszt-ségeit is ideértve. Törvényi jog szerint nemcsak a honvédségnél, de az összes (közös) hadsereg kiegészítő részét képező magyar hadseregben is csupán magyar honosok viselhettek tisztségeket. (L. a VI. könyvben.)

III. Az önkormányzati közszolgálatra, közfunkcióra is átalán csak a honpolgárok képesítvék. (1883. I. 1886: XXII.) Esküdteknek, ügyvédeknek, nyilvános intézetek tanítóinak honossággal kell birniok.

IV. Az egyházi nyilvános tisztségek viselése általában nincs ugyan honossághoz kötve, de Ő Felsége egyházi javadalmakat csak honosoknak adományozhat (1498. évi XXX., 1741. évi XV. t.-c.) Az 1895. évi XLII. t.-c. az összes izraelita felekezet rabbijaira nézve a honosságot elengedhetlen kellékkül állapítja meg.²⁾

Elismert vallásfelekezetté csak a honosok alakulhatnak.

Az elismert felekezetek lelkészekül vagy egyházi előjárókul csak honosokat alkalmazhatnak (1895. XLIII. t.-c.)

V. A községi illetőséget csakis honpolgárok nyerhetik el, a minek folytán a községi illetőséggel kapcsolatos jogok is csak honosokat illelhetnek.

VI. A tartózkodás, letelepedés, egyletalakítás, gyülekezés, lakhely változtatás szabadsága nincs kifejezetten a honosokra szorítva s általán külföldiek is részesülnek ezen jogokban és az ezekre vonatkozó közhatósági védelemben, noha szabadságaik némely irányban nincsenek oly garantiákkal biztosítva, mint a honosokéi, pl. az ország területéről birói és köz-

¹⁾ Kivételesen külföldi is lehet községi választó az 1886. évi XXII. t.-c. értelmében; a fiumei városi választójog nem volt honossághoz kötve. A I–X. alatti felsorolás csak exemplificativ, korántsem kimerítő.

²⁾ Az 1898. évi XIV. t.-c. szerint kongrua kiegészítésében csak azon lelkészek részesülhetnek, kik magyar honosok.

igazgatási úton is kiutasíthatók.¹⁾ (Tolonc. rend. és 1878: V. és 1886: XXII. t.-c.-ek.)

VII. A gazdasági keresetek, foglalkozások általán a külföldieknek is megengedvék. Az iparüzési jog az 1884. évi XVII. t.-c. szerint honossághoz nincs kötve, de az ipartörvény alá nem tartozó némely üzletek és vállalkozásokhoz honosság is kívántatik, így pl. az italmérési üzlethez, házalási engedély nyereséhez, kivándorlási ügynökséghez. Külföldi honosok iparüzésére nézve az 1922. évi XII. t.-cikk szerint a nemzetközi szerződések rendelkezései irányadók. Ilyenek hiányában akkor engedhető nekik a belföldön iparüzés, ha igazolják hogy saját államuk a magyar honosokkal szemben hasonló eljárást követ. (3. §.)

Az időszaki lapok kiadója és felelős szerkesztője csak honpolgár lehet. (1914. XIV. t.-c. 17. §.)

Az ipartörvény alá eső iparágak üzése szabályrendeletileg nem köthető a honosi minőséghez. (Elvi hat.)

VIII. A vagyoni, családi és öröklési jogok szerzése és gyakorlása tekintetében a külföldiek a honpolgárokkal általában egyenlő szabályok alá tartoznak; hasonlóan bírják az ingatlan tulajdonszerzési jogot is.²⁾ E jogállapot könnyen vezethet a hazai földnek, külföldiek kezére jutásához. Ujabban számos törvényhatóság kérelmezte a külföldiek birtokszerzésének megnehezítését.

Akié a föld, azé az ország. Az adományrendszer mellett a szent korona területén radicalis birtokot csak a szent korona tagjai birhattak.³⁾

¹⁾ Magától értetődő, hogy a magyar állami hatalom az állam területén levő külföldiek fölött is érvényesül. Mennyiben és mily büntetendő cselekmények tekintetében esik más megítélés alá a külföldi, mint a honos, arról a büntetőjog tanít. Magyar honos megbüntetés végett idegen államoknak ki nem adható. A külföldiek lakhatásáról szól az 1903. V., melynek fontos végreh. rendeletei az 1906. évi 660. sz. és 90.000. sz. b. ü. n. rend.

²⁾ A külföldiek joggyakorlása általánosan a viszonyosság léte, illetve feltételezése mellett ismertetik el és védelmeztetik. A viszonyosság védelmezendő. Az 1908. évi XXVII. t.-cikkbe foglalt nemzetközi szerződés az olasz honosoknak biztosítja, hogy a magyar államban ingatlan és ingó javakat ugyanazon feltételek és adózások mellett szerezzenek, birjanak, s azokról ugyanoly feltételek szerint rendelkezzenek, mint a magyar honosok.

³⁾ Külföldi honosok Magyarországon hitbizományt nem alapíthatnak.

IX. Ami az u. n. közkötelességeket illeti, azoknak nem mindenike van állampolgárságtól feltevélezve. Az állami, törvényhatósági, községi — gazdasági jellegű — közszolgáltatások, mint adók, illetékek, díjak, közmunkák, szóval a közterhek alól a külföldiek sincsenek kivéve.¹⁾ A tankötelesség szintén nem szorítkozik az állampolgárokra. A védkötelesség azonban az állampolgársághoz volt kötve, ő felvétele kivételes engedelmével voltak felvehetők oly külföldiek, kik ehhez hazájuk kormányának feltétlen engedélyét igazolták.

X. Fontos következtetései vannak nemzetközi magán- és büntetőjogban egyaránt az állampolgárságnak. Általános tétel itt, hogy az illető honosra hazájának joga és hatósága többféleképpen kiterjed akkor is, ha ő az állam határain kívül tartózkodik. Különösen kiemelendő a modern jogok azon álláspontja, hogy a jogi státusra nézve, minő például a nagykorúság, házasságkötési képesség stb. hazájának joga vétetik irányadóul. Az 1878: V. t.-cikk értelmében magyar honos bárhol követett is el büntetendő cselekményt, idegen államnak ki nem adható;¹⁾ ezenkívül is, úgy a belföldön, mint a külföldön elkövetett büncselekmények eseteiben lényeges szerepe, jogi hatása van a büntettes, respective a sértett honosságának.²⁾

25. §. Az állampolgársági törvény.

A magyar állampolgárság megszerzésének és elvesztésének módjait az 1879. évi L. t.-cikkben foglalt rendszeres honossági törvény szabályozza; de a mennyiben valamely állammal a honpolgárság megszerzésére vagy elnyerésére nézve oly becikkelyezett szerződés van, mely a honossági törvénytől eltérőleg rendelkezik, úgy azon állam, illetve polgárai irányában a szerződés szabályai nyernek alkalmazást.³⁾

A honossági törvény declarálta az állampolgárság egyse-

¹⁾ Kivétel az Unióval fennálló — bár előbbi időből származó szerződés szerint van, melynél fogva oly magyar honos, ki az amerikai Unióban polgárjogot nyert, ennek kiszolgáltatható.

²⁾ E kérdést behatóan vizsgálja dr. Doleschall A. »A honosság a büntetőjogban« című művében. L. még a consularis bíróságokról szóló 1891. évi XXXI. t.-cikket.

³⁾ Így pl. az amerikai Unióval az 1871. évi XLIII., Svájjal az 1876. évi XVII. t.-cikkbe foglalt szerződések. Az amerikai Unióban polgárjogot nyert magyar honosokkal visszatérésük esetén követendő eljárásról szól az 1898. évi 28.935. sz. b. m. r.

gét és ugyanazonosságát Szent István birodalmára nézve; ez egysége az állampolgárságnak szükségképi következménye és corollariuma volt Szent István koronája országai állami egységének.¹⁾

Horvát-Slavonország lakosai, mint a régi időkben (1741. évi LXI. t.-c.), úgy az 1868. évi XXX. t.-c. értelmében is magyar honosok. Magyar-horvát állampolgárság nem létezett.

Jogellenes s így semmis volt — az autonom törvények azon nomenclaturája, mely szerint azok magyar-horvát állampolgárságot emlegettek.

26. §. Az állampolgárság megszerzése.

A magyar állampolgárság megszerzésének jogalapját képezik: a leszármazás, törvényesítés, házasság, honosítás és visszahonosítás.

I. Magyar honos törvényes gyermekei, magyar honpolgárnő törvénytelen gyermekei származásuk szerint magyar honosok (született honfiak), bár ha külföldön születtek is. Nem okoz eltérést az sem, ha a külföldi születés helyének állama az u. n. területi principium alapján állana s az ott születetteket kivétel nélkül saját honosának tekintené.²⁾

II. Magyar állampolgárnak külföldi nőtől született törvénytelen gyermekei magyar honosakká lesznek, ha a magyar államban érvényes családi jog szerint törvényesítettnek. A törvényesítés akár »per subsequens matrimonium«, akár »per rescrip-

¹⁾ A Magyarországhoz kapcsolt részek született fiai (filii nativi) az egyházi és világi tisztségek és javadalmak tekintetében szintén értendőek voltak a »magyarok« nevezet alatt; »sub denominatione hungarorum comprehensi intelliguntur«.

²⁾ Ily esetben az illető kettős honossággal bír; ily többes honosság másokra is előállhat.

A honosítást kérőktől azonban az 1880. évi 581. sz. b. m. rend. szerint megkívánják annak igazolását, hogy előbbi hazájuk kötelékéből való elbocsájtásuk kilátásba helyezett légyen. Legujabban ettől elállott a belügyminiszterium. — A törvény kifejezetten supponálja a többes állampolgárság előfordulását, midőn a 36. §-ban azt mondja: »ki egyszersmind más állam polgára, mindaddig magyar honosnak tekintendő, míg magyar honpolgárságát a jelen törvény értelmében el nem veszti. — Lásd erről bővebben Dr. Királyffy monographiáját a magyar honosság kizárólagosságáról.

tum principis» történt, ily hatással bir. A pápai törvényesítésnek csak egyházi jogi kihatása van.

III. Házasság által lesznek magyar honosakká azon külföldi nők, kik magyar honossal a magyar államban érvényes házassági jog szerint házasságot kötnek.

Az érvényes házasság által szerzett honosság fennmarad, ha a házassági kötelék később halál vagy birói ítélet következtében megszűnik is.

IV. Honosítás¹⁾ útján azok lesznek állampolgárokká, kik — a belügyministertől, honosítási okiratot kapnak s az illetékes hatóság előtt kellő idő alatt²⁾ leteszik a törvényben megállá-

¹⁾ Régente a honosítás ünnepélyes és egyszerű volt; amaz törvényhozási engedély alapján kiadott privilegiummal történt. Kezdetben a király az országtanács meghallgatása mellett honfiusított, s úgy látszik, csak II. Endre korától kezdve jut érvényre azon elv, hogy a honfiusítás teljes érvényéhez törvénybeiktatás szükséges. Még az 1550. LXXVII. t.-c. szerint országgyűlés nem léte esetén a kir. tanács meghallgatásával és közreműködésével történhetett az ily honosítás. Az ünnepélyesen honosított a király előtt, vagy az udvari cancellár előtt esküt tartozott tenni, vannak esetek, hogy az országgyűlés előtt tétetett az eskü (1575. VII. t.-c.); az eskü a kir. cancelláriánál vezetett »liber regius«-ba bevezetett. E honfiusítás jelentékeny díjfizetéssel járt; nemességet, illetőleg főnemességet adott és 1840. előtt külön kifejezés nélkül főrendiséget is. Erre a honosításra vonatkoznak főképez az 1550. évi LXXVII., 1604. évi XIX., 1715. XXIII., 1741. évi XVII., XLI., 1791. évi XCVI., 1830. évi XVII., 1840. évi XLVI. és LI. t.-c. cikkek. Az ünnepélyesen honosított nem volt köteles az országban meglepedni.

Az esküről szóló okmányt kir. kiváltságlevél alakjában (1802. XXVI. t.-c.) »pro majori robore« a cancelláriától ki kellett venni; nem volt szükséges a honfiusítottnak lemondani idegen honosságáról, sem belföldön letelepednie. A taxa világi főnemésre 2000, egyházi nagyobb javadalmasra 1000, köznemesre 200 arany volt. Az 1830. 17. t.-c. szerint a díjat egészben vagy részben csak az országgyűlés engedhette el, s ha a díj el nem engedtetett, a becikkelyezés csak a díj lerovása után történt.

Honosítás volt a sz. kir. városok polgárai közé felvétel is. Hallgatag honosítás — egyszerű — volt az, mely a letelepedés és hosszabb ittlakással s a közterhek kapcsolatos viselésével szerzetett. Belföldi céhbe felvétellel is honosság szereztetett. Államhivatalnokok e hivatalra alkalmaztatás által már honosokká lőnek. Csak a bevett felekezethez tartozók tekintettek honosokul. (L. Ferdinándy: Magyar közj. 232.) Házasság, törvényesítés, leszármazás régenten is honosságszerzési cím volt.

²⁾ A honosítási kérvény a lakhelyet képező törvényhatóság első

pitott állampolgári esküt. Kivételesen királyi oklevéllel is történhetik honosítás. A honosított által szerzett állampolgárság annak nejére és atyai hatalom alatt levő kiskorú gyermekeire is kiterjed.

Honosítási okiratot az nyerhet: a) ki rendelkezési képességgel bír, vagy ha ennek hiányát törvényes képviselőjének beleegyezése pótolja; b) kinek belföldi község kötelékébe való felvétele kilátásba helyeztetett; c) ki belföldön öt éve megszakítás nélkül lakik; d) kifogástalan magaviseletű; e) bir annyi vagyonnal vagy oly keresetforrással, melyből lakhelye körülményeihez képest magát és családját eltarthatja; f) öt év óta az állami adót fizetők lajstromába fel van véve. Azon külföldinek, kit magyar honos, magyar jog szerint érvényesen örökbefogadott, az 5 évi itt lakás és az illetékesség kilátásba helyezése, az 5 évi adózás és a vagyon, illetve a kereset igazolása elengedtetik, ha maga az örökbefogadó képes oly tartamu itt lakást, adózást, vagyont, respective keresetet kimutatni.¹⁾

Azokat, kik a magyar állam iránt rendkívüli és kitűnő érdemeket szereztek és vagy belföldön laknak vagy kijelentik, hogy itt fognak letelepedni, a ministertanács javaslatára, Ő felsége királyi oklevéllel honosíthatja. Ily honosítás öt évi itt lakás, adózás, illetve belföldi községi kötelékbe való felvétel kilátásba helyezése nélkül is történhetik, esküt vagy fogadalmat azonban az oklevéllel honosítottak is kötelesek tenni.

A honosítottak általán egyenlő jogállapotuak azokkal, kik születési vagy más alapon honosok, némi eltérések mégis fennállanak, így: az okirattal honosított csak tíz év elteltével

tisztségviselőjénél adandó be; ehhez küldetik le a honosítási okirat is; ez előtt teendő az eskü vagy fogadalom és pedig az erre vonatkozó írásos felhívás kézbesítésétől egy év alatt, különben a honosítás hatályát veszti. A honosság az eskütételi záradékkal ellátott honosítási okirat kézbesítése időpontjával szerzetetik meg. E kézbesítés iránt rendelkezik az 1892. évi 82.560. számú b. u. m. rend. Honosítási ügyek elbírálásánál a határrendőrség véleménye meghallgatandó. (1997. évi 50.982. számú belügymin. rend.)

¹⁾ Ausztriai állampolgár honosításánál egyezmény szerint az osztrák honossági kötelékből való elbocsájtás is igazolandó volt.

lehet országgyűlési tag és választópolgár; a honosított nem lehet koronaőr (1608. k. e. III. t.-c.), horvát-slavon bán; örökös főrendiséget pedig csak törvény által nyerhet.

Visszahonosítás. Ez azon külföldiekre — esetleg hontalanokra — vonatkozik, akik már voltak magyar honosok; csak a tömegesen visszatelepülők (1886: IV. t.-c.) visszahonosítása történhetik az illetők előbbi magyar honosságának kimutatása nélkül, mert ilyeneknél elég, ha nem ők maguk, hanem elődeik voltak magyar honosok.

A visszahonosítás sokkal könnyebb, mint a honosítás s a visszahonosításra a meghatározott kellékek igazolása esetén valóságos jogigényt ad a törvény:

a) A ki elbocsátás vagy távollét által elveszté honosságát, de nem szerzett más állampolgárságot, visszahonosítható, ha nem is térne vissza lakni az állam területére;¹⁾ az ilyen, ha visszatér lakni a belföldre s itt valamely község kötelékébe felvétele kilátásba helyeztetik, kérelmére honosítandó. b) Visszahonosítandó azon nő, ki férje távolléte vagy elbocsátása, vagy házasságkötés által veszté el honosságát, hogy ha férjétől elválasztatik, özvegységre jut, vagy házassága felbontatik, de igazolnia kell, hogy belföldi község az illetékességet számára kilátásba helyezte. c) Visszahonosítandó atyja halála után, illetőleg saját nagykorúsága²⁾ elérésével az is, ki atyja elbocsátása vagy távolléte okából veszté el a honosságot; szintén igazolni kell azonban, hogy belföldi község kötelékébe való felvétele kilátásba helyeztetett.³⁾

1) Az így honosított előbbi községi illetőséget is visszanyeri.

2) Új hazája törvényei szerinti nagykorúság értendő.

3) A visszahonosítási kérvény azon törvényhatóság első tisztviselőjénél adandó be, a melynek területén az illetékességet kilátásba helyező község fekszik. A visszahonosított azonnal lehet az országgyűlés tagja, kivéve, ha a honosságot már előbb is honosítással szerezte meg s első honosítása óta még tíz év el nem telt. A visszahonosított, ha magyar nemes volt, a szigorúan formai jogértelmezés szerint nem nyeri vissza a nemességet, de a törvény a visszahonosítással teljes in integrum restitutiót céloz, s azért a ratio szerinti magyarázat mellett a nemesség visszanyerése is vitatható. Az igazs. min. 1889. évi 34.320. sz. alatti átirata szerint: »A magyar indigenák, ha bármi okból elvesztik honosságukat, visszahonosítás esetén — mely nem a réginek visszállítása, de új ál-

A tömegesen visszatelepülőkre szintén a visszahonosításról mondtak nyerne alkalmazást, az 1886. évi IV. t.-cikkben megállapított azon lényeges eltéréssel, hogy ezeknek nem szükséges igazolni, hogy saját maguk már voltak magyar honosok, elég, ha azt kimutatják, hogy elődeik magyar honosok voltak, azután, hogy ezeknek községi illetőségét a belügyminister, hivatalból állapítja meg; továbbá, hogy az összes visszatelepedők vagy közülök azok, kik egy helységbe telepednek, együttesen egy kérvényben kérhetik a visszahonosítást.

Praesumtiv — vélelmezett — honosok azok, kik míg idegen honosságuk be nem bizonyíttatik, magyar állampolgároknak tekintendők, ilyenek: a) kik a magyar birodalom területén születtek; b) kik ezen területen mint lelencek találtattak és neveltetnek vagy neveltettek föl.¹⁾ Honosoknak tekintendők azok, kik a honossági törvény hatálybalépte előtt legalább öt évig megszakítás nélkül belföldön laktak és belföldi község adólajstromába fel voltak véve, ha a törvény hatálybalépésétől egy év alatt a törvényhatóság első tisztviselőjénél nem igazolták, hogy idegen honosságukat fenntartották.²⁾

Megemlítjük, hogy a trianoni diktatum szerint (57. cikk) »A magyar területen való születés püsztá tényével jog érvényesen megszerzi a magyar állampolgárságot minden személy, akit születésénél fogva valamely más állampolgárság nem illet meg«.

Az 1879. L. t.-cikkkel nem ellenkező a diktatum azon rendelkezése, hogy állampolgároknak kell elismernünk azokat, kik-

állampolgárság szerzése — a főrendiházitagságra való jogot még el nem nyerik sezt csak úgy szerezhetik meg, ha részükre az örökös főrendiházitagság újból adományoztatnék. Szivák i. m. 17. l. A honosításért díj nem fizetendő, de a honosítási kérelem, kivéve a tömegesen visszatelepülők közös kérvényét, bélyegköteles.

A honosításnak és visszahonosításnak törvény szerint nem okvetlen kelléke, előfeltétele, hogy az illető igazolja azt, hogy más államnak nem polgára.

¹⁾ Magyar területen születtek vagy találtak azok is, kik a szabad tengeren, vagy idegen kikötőben, magyar hajón, magyar diplomaták exterritoriális területén bár külállamban, a külföldön táborozó m. kir. honvédség táborhelyén születtek vagy találtak.

²⁾ Ezeknél nem csak praesumptio a honosság, ezek u. i. honosok maradnak mindenesetre, ha a fentartást nem igazolták.

nek községi illetősége a magyar állam területén van és nem polgárai más államnak. (56. cikk.)

27. §. Az állampolgárság elvesztése.

Mig régen rendszeres törvény az állampolgárság elvesztését nem szabályozta s az erre vonatkozó jogszokás sem volt egészen határozott, legfeljebb azon felfogás jutott benne érvényre, hogy a honossági kötelék megszakítása lehetőleg gátoltassék és az concludens tényekből ne következzenek be, addig az 1879. évi L. t.-c. a honpolgári köteléket megszüntető számos okot ismer, így: az elbocsátást, mint az egyes és közhatalom egyező akaratából folyó elszakítását a honossági köteléknek, a hatósági határozattal való megfosztást a honosságtól, továbbá a huzamos távollétet, a törvényesítést és házasságkötést, mint oly tényeket, illetve cselekményeket, amelyek maguk után vonják a honosság elenyészését.

I. Elbocsájtást szabadon, indokolás szüksége nélkül kérhet mindaz: a) ki saját személye felett rendelkezési képességgel bír, ha pedig nem bír, igazolja, hogy kérésébe atyja is beleegyez, illetve ahhoz gyámja — gondnoka — gyámhatóságilag jóváhagyott beleegyezéssel szintén hozzájárul; b) állami és községi adóval hátralékban nincs,¹⁾ c) belföldön büntető vizsgálat alatt, vagy belföldi hatóság által hozott büntető ítélet hatálya alatt nem áll.²⁾ Controversia lehet az iránt, hogy az elbocsájtás, ha ezen kellékek meg vannak, meg tagadható, vagy pedig okvetlen megadandó.

a) katonai szolgálati kötelékben álló egyének csak akkor bocsájthatók el, ha a honvédelmi minister is hozzá járul.

Háboru idején a véderő kötelékébe tartozók egyáltalán

¹⁾ A törvényhatósági adóval való hátralék szintén akadálya az elbocsájtásnak.

²⁾ Akárminő büntetendő cselekmény, nem csupán a kir. bíróságok hatáskörébe tartozó és a bünvádi eljárás törvénye szerint elintézendő cselekmények miatt legyen is a vizsgálat indítva, a büntetés kiszabva.

³⁾ Nő férje nélkül is, illetve ennek beleegyezése nélkül is elbocsájtható a gyakorlat szerint. A házassági kötelék szorosságával megfér-e ez?

nem, mások, csak Ő felségének a ministertanács előterjesztésére adott engedélyével bocsájthatók el.

Az elbocsájtás hatása kiterjed az elbocsájtott férfi nejére és atyai hatalma alatti kisköru gyermekeire is, de csak akkor, ha a férjjel, illetve atyjukkal ezek is kiköltöznek. Az elbocsájtási okirat kézbesítése napjától kezdve az illető és most említett hozzátartozói megszűnnek magyar honosok lenni, de ha a kiköltözés ez időtől számított egy év alatt meg nem történik, vagy az illető még a kiköltözés előtt adóhátralékossá lesz, illetve bűnvizsgálat vagy büntető ítélet hatálya alá kerül, az elbocsájtás érvénytelenné lesz, illetőleg az elbocsájtott visszanyeri a honosságot.¹⁾

II. A belügyminiszernek, discretionarius joga van honosságtól határozatilag megfosztani azokat, kik engedély nélkül más állam²⁾ szolgálatába állottak és felszólításra a meghatározott idő alatt ezen szolgálatból ki nem lépnek. Külföldi állammal szerződéses viszonyban állás nem szolgálhat okul a honosságtól való megfosztásra.

III. A távollét ténye által megszűnik azoknak magyar honossága, kik a magyar kormány vagy a közös ministerek megbízása nélkül tíz évig folyton a magyar korona területén kívül tartózkodnak. A távollét azon naptól számítandó, melyen az illető az állam területét elhagyta, vagy ha utlevéllel távozott, amelyen az utlevél lejárt. A távollét — a honosságot érintőleg — meg nem kezdődik arra, ki honosságának fenntartását illetékeségi községe törvényhatóságának első tisztviselőjénél bejelentette; megszakad pedig annak folytonossága, ha az eltávozott ily fenntartással időközben él, vagy újabb utlevelet szerez, vagy valamely magyar consuli hivataltól tartózkodási jegyet nyer, vagy ily consuli község anyakönyvébe beiratik..

1) Az elbocsájtási kérvény azon törvényhatóság első tisztviselőjénél adandó be, melynek területén az elbocsájtandónak illetőségi községe van.

2) Csak szorosan állami szolgálat, tehát nem másnemű közszolgálatban állás — jogalap a megfosztásra. A honosítási, elbocsájtási és honosságtól megfosztási esetek a belügyminiszter által nyitvartartás céljából a miniszterelnökkel közlendők. — A magyar nemesség, a mely a magyar honosságtól elválaszthatatlan, ennek megszűnésével elvész. Magyar nemesség külföldinek nem adományozható.

nek egyenlők, mert a szerzett jogokat megalapító tényezők nagyon különböznek» (Nemzetállam II. kiadás 99. lap.)

A jogegyenlőség követelménye mindenekelőtt a jogok állami oltalmának egyenlősége; a mi megközelítőleg ugyanaz, a mit a törvény előtti egyenlőségnek szoktak nevezni; követelménye tovább a jogszerzés feltételeinek azonossága mindenkire, a kitől azon jogszerzésre való képesség egyáltalán nem tagadtatik meg. A jogegyenlőség a politikai jogokra nézve nem jelenti az u. n. általános és azonos politikai jogosítványokat, de jelenti azt, hogy a honlakók, az állampolgárok csak ugyanazon alapokon részesíttetnek, illetve záratnak ki azokból. A jogegyenlőség egyik követelménye, azután az u. n. közteherviselés, az általános egyenlékeny megterhelés az állami és egyéb közszolgáltatásokkal.

A jogegyenlőséget valósító törvényeink közül legfőbb jelentőségűek a honlakosok egyenlő birtokszerzési képességét (1844. évi IV. t.-c.), egyenlő közhivatali képességet (1844. évi V. t.-c.), a közteherviselést (1848. évi VIII. t.-c.) s ennek elve szerint az állami és önkormányzati adózásokat, illetékeket, beszállásolási terhet, közmunkát stb. szabályozó törvények; az urbéri viszonyt, s kapcsolatosan a földesuri hatóságot, a papi tizedet és az ősiséget eltörlő (1848. évi IX., XIII. és XV. törvénycikkek); az országos és önkormányzati választási jogokat rend- és osztálykülönbségre való tekintet nélkül szabályozó (1848. évi V., XVI. és XVII. törvények.) Méltán soraköznak ezekhez a polgári és politikai jogokra, közhivatalokra való ké-

elvezstik és jogérvényesen új állampolgárságot szereznek, jogukban áll a békeszerződés életbeléptétől számított egy évi időtartamon belül annak az államnak állampolgárságát igényelni, melynek területén illetőségük volt mielőtt illetőségüket az átcsatolt területen megszerezték. — A férj opciója maga után vonja a feleségét és a szülők opciója a 18 évesnél fiatalabb gyermekét is. Azok, kik az opcióval éltek, tartoznak az ezt követő tizenkét hó alatti abba az államba áltetni lakhelyüket, melynek állampolgárságát optálták: jogukban áll, azonban ingatlanaikat a másik állam területén megtartani.

Azok, kiknek illetőségük a volt Osztrák-Magyar Monarchia területéhez tartozó területen van, és ott a lakosság többségétől fajra vagy nyelvre nézve különböznek, a trianoni szerződés életbeléptétől számított hat hónapon belül, Ausztria, Magyarország, Olaszország, Lengyelország, Románia, Jugoszlávia, vagy Cseh-Szlovákia javára optálhattak, a szerint, a mint a lakosság többsége ott ugyanazt a nyelvet beszéli és ugyanahhoz a fajhoz tartozik mint ők.

pességet, a vallástól függetlenné tevő törvények, főkép az 1895. évi XLIII. t.-cikk; a nemzetiségi egyenjogúságról szóló 1868. évi XLIV. törvény, mely azonban inkább a már előbb is létezett jogállapotok irásbafoglalása és újabb ünnepélyes biztosítása. Ezekhez vehetjük továbbá az új anyagi és alaki büntetőjogot, mely a személyes szabadság és sérthetetlenség s a házi jog tekintetéből, a polgári perrend törvényeit, melyek a perlési képesség és perbeállási kötelesség tekintetéből semmiféle különbséget a születésre és osztályokra való tekintettel nem tesznek, illetőleg mindenkinek egyenlő birói védelmet nyújtanak; a katonai szolgálatot, az általános és személyes védkötelezettség elvéből folyólag szabályozó törvényeket, melyek az egyenlőség elvét érvényesítették.¹⁾

29. §. A rendiség maradványai.²⁾

A rendekre tagolt magyar nemzetről, a rendek egymás közötti és az elnyomott osztállyal szemben való jogkülönbségeiről tanítani ma már a magyar jogtörténelemnek jutó feladat, mert hisz ezek jobbadán az elmulthoz tartoznak. Mindazonáltal sajátlagos conservativismussal, quasi kegyelettel a multak iránt fenntartottunk némely intézményeket, melyek bárha jogkülönbségeket kis mérvben okoznak, ellentétben vannak a jogegyenlőségi állam elvével. Ilyen maradványok a rendiségből a főrendiség, mely főleg közjogi, a köznemesség, mely inkább magánjogi természetű jogkülönbséggel kapcsolatos.³⁾

¹⁾ Nyitott ajtót döngel a trianoni diktatura, mikor a kisebbségek védelme című VI. cimből a következőket rendeli, hogy-

Magyarország köteles az ország minden lakosának születési, nyelvi, faji, nemzetiségi, vallási különbség nélkül az élet és szabadság teljes védelmét biztosítani; továbbá a polgári és politikai jogok, a törvény előtti egyenlőség minden magyar állampolgárt egyaránt illetnek; ép így köztisztviselők és méltóságok elnyerésére való képesség, iparüzési jog etc.

A diktátum a kisebbségeknek ezen jogegyenlőség szerinti helyzetét a nemzetek szövetségének védelme alá helyezi. (60. cikk); a jogegyenlőségi rendelkezések minden megváltoztatásához a Nemzetek Szövetsége Tanácsának hozzájárulása szükséges.

²⁾ A rendiség képződésének, nemesség eredetének, különböző nemeknek, az örökös főrendiség keletkezésének kérdései tisztán jogtörténeti érdekekkel bírván, itt nem fejtegethetők. Utalok ezek tekintetében mind behatódóbbá fejlődő magyar jogtörténeti irodalmunkra.

³⁾ Lechner i. m. 230. l. különbséget tesz a főrendiházban ülő egyházi személyek között is olykép, hogy mint egyházi főrendek, tagok

A nemesi nemzet egysége, jelesül közjogi egyenlősége ősidők óta fennállott s csak az 1608. k. u. I. t.-cikk hatályától számítható a születési főrend keletkezése, elkülönítése a nemesség keretében.¹⁾

A főrendiség jogi tartalma legnagyobb jelentőségre ma az örökös jogu főrendiházi tagság intézményében jut. A zászlósok, illetőleg az országos főméltóságok, az egyházak főpapjainak (*Praelati et veri barones regni*) főrendiházi tagsága nem képezett lényegileg vett rendiséget előbb sem, mert azok, mint országos tisztséget viselők, illetve mint a közjogi állással is bíró egyházak képviselői vettek részt személyesen a törvény-

azon főpapjai a római, gör. kath. és a gör. keleti egyháznak, kik az 1885. évi VII. t.-c. szerint is bennmaradtak, ellenben a protestáns és unitárius egyházi tisztség alapján bejutó tagok nem főrendek, hanem főrendiházi tagok. Ép így a zászlósok és a pozsonyi gróf és koronaörök, mint főrendek tekintendők a főrendiházban, mert hisz a törvény 28. §-a kimondja, hogy az országos méltóságok közjogi helyzete marad. Lechner tanítása szerint ugyanis a főrendiség magában álló intézmény, melynek nincs szükségképi összeköttetése a főrendiházzal. Azért pl. fenmaradt a címzetes püspökök, az örökös és valóságos főispánok főrendisége is (i. m. 233. l.). Az előbbi főrendiháznak is voltak tagjai — az erdélyi kir. hivatalosak — kik nem voltak főrendek. Az örökös főrendiség eredetét és alakulását tárgyalja Schiller Bódog monographiája, Budapest, 1900.

¹⁾ Az 1351. XI. t.-c. világosan mondja, hogy az ország minden igazi nemesei egy és ugyanazon szabadságnak örvendenek. Ugyanazt írja körül Werbőczy Hkönyv. I. 2. Erdélyben a nemesi rend egysége fentartatott teljesen úgy, ahogy az 1351. évi XI. t.-c. és a HK. I. R. 2. és 9. címe megállapítják. Az 1791. XVII. erd. t.-c. az említett jogforráshelyekre utalással ismétli az una eademque nobilitas elvét, mondván: 1. a grófi és bárói címek a nemesi jogok tekintetében egyenlőtlenséget nem szülnek, a grófok és bárók külön rendet az erdélyi nagy fejedelemségben nem képeznek; 2. bármely tisztségre a nemesek érdem és tehetség szerint alkalmazandók, akár viselnek grófi és bárói címeket, akár nem; 3. a közszolgálat rendjében a grófi vagy bárói cím nem ad semmi elsőséget. Az 1791. XVIII. erd. t.-c. pedig kinyilvánítja, hogy az egytelkes és címerleveles nemesek jog és szabadságra az adománybirtokos nemesekkel egyenlők, mégis főbb és számadás köteletségével járó köztisztségekre birtokos nemesek alkalmazandók.

Az 1791. XVI. erd. t.-cikk hangoztatja, hogy mivel a nemesítés hatalma ugyanazon szent korona joghatóságából ered Erdélyben és Magyarországon, az erdélyi nemes Magyarországon s a magyarországi Erdélyben a viszonyosság szerint ugyanazon nemesi jogokat élvező tagjai a szent koronának.

hozó testületben. A főrendiség és főrendiházi tagság ma már nem esnek össze; de a történelmileg fejlődött főrendiség nem szűnt meg az által, hogy vele nem jár együtt szükségkép a főrendiházi tagság. A magyar bárói, grófi, hercegi cím örökletes főrendiséget ad. A főrendhez tartoznak azon hercegek, grófok, bárók is, kiknek ezen rang az 1885. évi VII. t.-c. hatályba lépte után adományoztatott, az örökös főrendiházi tagság joga nélkül. A választott (címzetes) püspökök s a kir. adományból javadalmat élvező róm. és gör. kath. praefatusok, valamint a főispánok is, a főrendek közé számíttatnak.¹⁾

A köznemesség oly értelemben szintén még mint rend jelentkezik, hogy jogkülönbségekkel jár, habár azok hatásuk szerint inkább külsőségekre szorítkoznak. Ily nemesi különjogok: a) a nemesi cím, előnév, címer, korona használata, mely büntetőjogi védelemben is részesül (1879. évi XL. t.-c.) A címer ugyan nem lényeges kelléke a nemességnek, csak előbbkelőve teszi azt (HK. I. 6.), ép ez áll a praedicaturnról is. Címer régen nem nemesnek is engedélyeztetett; b) hitbizomány-alapítási jog (1687. évi IX., 1723. évi L. t.-c., 1869. április 17-iki ig. min. rend.); c) a hitbér, özvegyi jog és közszerzeményre vonatkozó különös szabályok, a családi, illetve örökjog körében. Ezekhez járult, bár csak átmeneti különbségeket okoz, az országos képviselőválasztói jogot illető azon törvényi rendelkezés, hogy a választók névjegyzékébe — régi jogn — felveendőek azok, kik 1848-ik évtől 1872-ik évig valamely választói névjegyzékbe fel voltak véve (1874. évi XXXIII. t.-c. 9. §.) ez a határozmány sz. kir. városi polgárookra és a honoratorokra is vonatkozik; végül említendőek azon különbségek, melyek udvari tisztségek, illetve méltóságok elnyerésére (kamarási, asztalnoki, apródi stb.) és bizonyos lovagi rendekbe felvétel tekintetében fenntartattak a nemesek előnyére; ezek azonban a magyar jogban nem gyökereznek, az összes állampolgároknak közhivatalokra és köztisztségekre, így közkitüntetésekre való képessége ma egyenlő lévén; az ország nagyzászlósi és egyéb fő méltóságaira is rendi különbség nélkül feljuthatnak az állam honosai. Kivétel a pozsonyi grófság, mint családhoz kötött közjogi méltóság és a nemesi testőrség kapitányának tisztsége.

¹⁾ A vérdijra, a tett eskü értékére nézve volt különbségek a fő- és köznemések és más honpolgárok között nincsenek fenn.

I. Nemesítés.¹⁾

A nemességnek és a hercegi, grófi és bárói rangnak szerzési módja ma a leszármazás, a törvényesítés, a királyilag jóváhagyott örökbefogadás és a király által való adományozás. A per se sequens matrimonium törvényesítésnél kir. jóváhagyás nélkül is átszáll a nemesség. Honosítottnak külföldi nemességét Magyarországra kiterjeszteni nem lehet, hanem csak őt magyar nemessé tenni. Külföldi nemesség nostrificálása közjogunkkal össze nem fér. Honosítottnak idegen állambeli nemessége a honosítással veszendőbe megy, illetve magyar közjogilag nem létező. A nemesség-adományozás egyedül a koronás király joga. (1790/1: III. t.-c.). A nemességre emelést ma is mint privilegium-adományozást tekintik, de a nemesség-adományozásoknak a törvényhatóság közgyűlésein való kihirdetése gyakorlatból kiment. A nemességadományozás 1867-től 1918-ig a személykörűli minster előterjesztésére és annak ellenjegyzése mellett történt.

A nemesség adományozásának törvényes előfeltétele a haza körül szerzett különös érdem (Laurea virtutis). A nemességre jogigények nincsenek. A nemesség adományozásától megkülönböztetendő a kétessé vált nemességnek királyi elismerése, továbbá a nemesség épségben tartása mellett újabb nemesi név, címer, praedicatum adományozás. A nemesség, előnév, vagy címer vitás volta esetében ma már az u. n. nemesség vitató perek nem folytathatók, hanem a belügyminister, mint a nemességi ügyek főhatósága, esetleg maga ő felsége dönt. A belügyminister jogosult a nemességi, illetve címer-bizonyítványok kiállítására, esetleg a szükséges levéltári vizsgálatok alapján. Az anyakönyvi törvény (1894. évi XXXIII. t.-c.) értelmében a főnemesi rang mindig a nemesi kívánatra bejegyzendő, de ha az illető szülött e minősége nem köztudomású, az anyakönyvvezető igazolást kívánhat.²⁾

¹⁾ A róm. és gör. kath. lelkészek, az erdélyi részekben pedig a négy bevett felekezet lelkészeinek személy szerinti — nem átörökíthető — nemessége is fennállónak vehető. (Hivatással együtt járó nemesség.) A katonai szolgálat alapján különleges igény nincs a nemesítésre.

²⁾ A címer nem nélkülözhetetlen kelléke a nemességnek. A címer-választás eredetileg szabad, de már a XIV. század óta a király jogává lesz. A címervédelem nyomára már a legrégibb oklevelek tartal-

A magyar nemesi minőség mai jog szerint a személlyel elválaszthatatlanul kapcsolatos, a mennyiben sem közigazgatási uton, sem büntető törvényünk szerint attól senki meg nem fosztható¹⁾ Katonai büntetőjog alá eső személyekre, a nemességtől büntetésképen való megfosztás kérdése a katonai büntető törvény szerint ítélendő meg. Feltétlenül veszendőbe megy a nemesség az állampolgári minőség elvesztésével.^{2) 3)}

mában találunk. Zászlóra tűzve csak a zászlósúrak (Barones banderiat) használhatták címerüket.

A király a saját, illetve az ország címerét is adományozta egyes sz. kir. városoknak (Kassa, Buda), ezt kegyuri címernek mondják.

1) Régi jog szerint a hűtlenség és hamis eskü bünténye a nemesség elvesztését is maga után vonta; az így elvesztett nemesség kir. kegyelem útján vissza volt szerezhető. (A visszaszerzés módjáról l. Timon M. alkotm. tört. 554. l.). Azon megye nemesei, mely országgyűlésen kívül adót, subsidiumot ajánlott, szintén nemességüket veszítették.

2) Visszahonosításnak van-e felélesztő hatása az elvesztett nemességre; a kérdésről lásd fentebb a visszahonosításnál.

Törvény ki nem mondja ugyan, hogy a nemesség a honossággal elvész, de közjogilag másképp nem lehet; idegen honos magyar nemessége gyökeres ellenmondás volna.

3) A régi magyar nemzet rendi tagozatával bővebben foglalkozik a magyar alkotmány- és jogtörténet. Főbb vonásokban vázoljuk itt mi is e rendiség jogát.

a) A nemesség — mint nemzetséghez tartozás — már az európai honszerzés előtti eredetű jogállás. Az európai honszerzés után a honfoglaló nemzetségek és hozzájuk csatlakozó népelemek birták a földet és vele a közéletben való részvétel jogát. A királyság ideje előtt a honfoglaló nemzetségektől való leszármazás volt a nemesség egyedüli szerzőmódja. A királyság korától ehhez járul a király általi nemesítés. A nemesség királyi adományozásának három módja volt, az u. n. jószágadományozás — donatio —; ha nem nemes honfinak nemesi jószágot adományozott a király, ez nemesítést jelentett; a donationális rendszer megszűnésével (1848., illetve 1852.) e módja a nemesítésnek természetesen megszűnt. A nemesítés másik módja a királyi oklevéllel — mivel e levél rendszerint címet is tartalmazott — címeres levéllel való nemesítés. Zsigmondtól kezdve válik szokássá az ily nemesítés. Az ily címeres levél az illető törvényhatóság közgyűlésében egy év alatt kihirdetendő volt. A levéllel nemesítetteket hívták armalistáknak (litterae armales). A harmadik módja a nemesítésnek — mely ma már szintén nem áll fenn, — a külföldiekre szólt, kik ünnepélyes honosítás által a szent korona tagjaivá lettek. E honosításhoz — mint a szövegben fentebb említettük, az országgyűlés hozzájárulása is kellett, holott a honfiak nemességre emelése önálló királyi ténnyel történt és pedig rend szerint a földesur, illetve vármegye, városi polgárokra a város hatóságának

Megemlítendő végül, hogy az 1920. évi I. t.-c. szerint a kormányzó nemességet nem adományozhat.

30. §. A polgári szabadságok egyenkint.

A szabadság az emberi természet követelménye s abban áll, hogy az ember szabad elhatározásait a physikai és társadalmi külső világban megvalósíthassa, vagyis azok szerint él-

ajánlására. Honoratiorok két királyi tanácsos ajánlatára szoktak nemesíteni (1630. 30., 1649. 15., 1622. 17.). Erdélyben a nemesítés a gubernium javaslatára történt. (1791. 19.) — A nemesség szerzőmódja volt oly állás elnyerése is, mely nemesített, pl. kath. papság; Erdélyben bármely bevett felekezet papságának elérése. Ez azonban csak személyes nemesség volt, holott az előbb említett módokon szerzett nemesség a törvényes, törvényesített, s kir. jóváhagyással örökbefogadott utódokra is átszállott és a nem feleségére is kiterjeszkedett, mint *nobilitas communicata*. Különleges felvételi mód még az országos nemességbe a fiúsítás, a fiúsított nő, ha nem nemeshez ment is férjhez, utódaira a nemességet átörökíté (nőágról nyert nemesség); továbbá az örökbefogadás kir. jóváhagyással. Az előbbi ma már nem áll fenn. Az országos nemesekhez nem soroztattak az u. n. helyi nemesek, ilyenek voltak: az u. n. praedialisták vagy egyházi nemesek, (ilyenekkel birt az esztergomi érsek, győri püspök, zágrábi püspök — mint topuskai apát, és a pannonhalmi főapát); a szabad kerületek lakosai, a turmezei lakosok, az erdélyi puskások, bástyások. Helyi nemesek voltak a mohácsi vérszt megelőző korban a horvát-szlavoniai nemesek, kik a meghódolás előtti szabad állapotukat megtarták, de a kapcsolt részek országos nemeseivel egyenlők nem voltak. A székelyeket sem illette országos nemesség általában, bár saját területükön birtokjoggal egyedül ők birtak. Werbőczy szerint a székelyek *nobiles privilegiati*, de közönségesen csak a „lófők” (*primores*) tekintettek orsz. nemeseknek. Kiss J. Közjogában egy 1804-ik évi kir. rendeletről szól, mely szerint a székelyek lustralis könyvei elégségesek a nemesség bizonyítására. (Approb. Const. III. r. 76. c. Comp. Const. III. r. 8. c.) — A szabad hajdukat (szám szerint 9254-et) Bocskay 1606-ban megnemesítette, de ez a tömeges nemesítés jogérvényeskép nem ismertetett el. 1820-ból egy kir. rendelet van, mely a hajduvárosok szabad hajduinak catastrumát a nemesség bizonyítására elégtelennek mondá. Az erdélyi fiscalis jószágokból nobilisált puskásokat katonáskodási köteleesség mellett, vagy feltétteles nemeseknek, a fogarasi bástyásokat félnemeseknek is nevezik. — A jász kunok a Dózsa-lázadásban részt vevén, elveszték IV. Lászlótól 1279-ben nyert kiváltságos állásukat (1514. évi XXIII. t.-c.). Werbőczy a parasztokhoz sorozta őket. Később azonban (1655. évi XLIV. t.-c.) ismét kiváltságos állást nyertek. I. Lipót a német lovagrendnek elzálogosítá a jász kun kerületet, e helyzetből az 1715. évi XXXIV. t.-c. intézkedése folytán 1744-ben váltották meg magukat. Kiváltságos állá-

jen. A szabadságra vágyakozás és törekvés velünk született, de szabadságjogokról csak állami életben, állami jogrendben lehet szó, mert jogilag biztosítva csak az államban lehetnek, védelmüket csakis ennek jogszolgáltatásában találhatják. A szabadság az emberi előhaladásnak, tökéletesedésnek és boldogságnak első alapja, a miért is bátran mondhatni azok biztosí-

sukat megerősíté az 1715. évi XXV. t.-c. Nem tartoznak a helyi nemekhez a társországi főpapok és főurak contractualis népe, kik országos felkelés alkalmával katonai szolgálatot, nem pedig urbéri szolgálatot teljesítenek paraszt telkeik fejében (Decimalisták, Censualisták. 1747. évi VIII. t.-c.).

Némely község lakosait (Deés, Nagy-Enyed, Torda) szintén helyi nemesség illeti. A szit-gáli vadászok az 1748. jan. 21. kir. leirat szerint az armalistákkal egyenlő országos nemek. Országos nemek voltak a szepesi tizlándzsás nemek székének lakói is. A helyi nemekhez nem sorozhatók, mivel az egész ország területén nemesihez hasonló jogállással bírtak a) az u. n. agilisok vagy félig vérbeli nemek, t. i. nemes nőknek nem nemes férjtől származó gyermekei; b) az u. n. libertinusok a csak személyes nemességgel bíróknak (pl. gör. kath. papoknak) törvényes gyermekei; c) a nem nemesi honorátiók, kik közé tartoznak a gör. keleti és a két protestáns egyház papjai: Erdélyben a két protestáns egyház és unitárius egyház lelkészei személy szerinti nemességgel bírtak; a közhivatali viselők; ügyvédek, orvosok, mérnökök, gazdatisztek stb., kik a XIX. században megyei statutum vagy szokás alapján a megyék közgyűlésein is részt vettek, nemesi bíróság alá tartoztak, vámentességet élveztek stb. Országos politikai jogokkal egyenként csak az orsz. nemek bírtak, nemesi birtokot csak ők bírhattak; címerrel és előnévvel is általában csak ők élhettek. Igazi nemeknek — dacára több irányban a nemekével egyenlő állásuknak, a többi szabadalmas és kiváltságos lakosok nem tekinthetők. A szab. kir. városok, mint egész — jogi személy — képeztek nemes személyt. Az orsz. nemes egyedül a királynak volt alávetve, cardinális jogai voltak a személyes szabadság, mely szerint törvényes perbehívás és elmarasztalás nélkül őket tartóztatni nem volt szabad; vagyonbeli sérthetlenség, adó- és vámentesség, birtokképeség (1844-ig) és ellenállási jog (HK. I. 9.). Ez utóbbit az 1687. évi IV. t.-c., Erdélyben a diploma Leopoldinum megszüntette. A nemesség keretén belül a XVI. századig az egyenlő jog és szabadság elve volt irányadó. — *Una eademque nobilitas; Universi viri nobiles... sub una eademque libertate gaudentur.* (1351: XI. t.-cikk, Werbőczy HK. I., 2. c.), bár már a legrégebb időben találjuk a főpapok és igazi országbírók (veri barones regni, barones ex officio) nagyobb vérdíját, aztán azt, hogy őket névszerint felemlítették a nagyobb kir. kiváltságlevelek záradékában s végül, hogy esküjüknek nagyobb érték tulajdonított, mint más nemekének. 1608-ig a főrendiség a

tását és minden irányu tiszteletben tartását az állam első céljának. A polgári szabadsági jogok az egyeseknek, mint ilyeneknek jogai, »emberi alapjogok«, ha nem egyenest közjogok, de rendkívül nagy közjogi, politikai fontossággal bírnak s azért az állami alkotmány körébe tartozónak tekintik ma legtöbb államban azok declarálását, ünnepélyes bizto-

praelatusokat és igazi országos méltóságokat jelenté, az tehát személyi méltósághoz kötött s nem születési, örökös előkelőség volt. A donationalis és armalista nemesek között sem volt különbség a sarkalatos szabadságokra nézve. A donationalis nemes csak előkelőbb volt, ennek kifejezéséül rendszerint birtoka nevével vett előnévvel élt. A sarkalatos nemesi jogok egyenlősége nem is szenvedett csorbát soha, efféle törekvést soha országgyűlésen vagy jogszokásában nem ismert el a nemzet; sem Werbőczy, sem az őt megelőző források születésileg elzárt, tehát valóságos külön főúri rendet nem ismertek; hanem csak egyházi s világi főméltóságokat, kik nagyobb politikai befolyással bírtak. Az 1608. évi k. u. I. t.-c. után, mely a köznemeseknek az országgyűlésen való személyes megjelenési jogát megszünteti, megvégezte a születésileg elzárt főnemesi rend elkülönülése; melynek közjogi ismerve, jogkülönbsége (világiaknál) az országgyűlésen való személyes megjelenés joga. (Született törvényhozók), de az nem szorított azon bárókra, kiket Werbőczy ilyenekül felsorol, hanem megillette már az örökös grófi és bárói címmel bírókat is (barones solo nomines, barones naturales).

Az országos nemesség ez időtől fogva oszlik, a főpapok, világi főurak és köznemesek rendjére. Negyedik országos rendet a szab. kir. városok képezték. Erdélyben a nemesség rendekre válása nem történt meg; de másrészt a politikai hatalom ott nem egyedül a magyar nemesség kezében volt, hanem a három kiváltságos natiót, t. i. a magyar nemességet, a székelyeket és szászokat együtt illette.

I. Az országos rendek között első a főpapoké — praelati — melyhez a nagyobb főpapokon kívül, a kik t. i. a főrendi táblának tagjai, a kisebb praelatusok is tartoznak. Kitűnő közjogi állásu első tagja e rendnek az esztergomi érsek, 1279. óta az ország primása (1715. óta herceg — 1715. évi CXI. t.-c.), a római szentszék született követe, az ország fő- és titkos kancellárja, mint ilyen, a kettős pecsét őre, a helytartó tanács és hétszemélyes tábla tagja, a király első egyházi állásu tanácsosa (1741: XI. t.-c.) a pénzverés főfelügyelője (supremus pisetarius), Esztergom vármegye örökös főispánja; a király koronázója, részt vesz a királyné koronázásában is, stb. L. az 1741: X. t.-cikket a primási hatóságokról, továbbá az 1498: L., 1536: XV., 1550: LXIV., 1715: CI., 1790: XXIV. t.-cikkeket. A címzetes püspökök a nagyobb praelatusokhoz tartoztak, a főrendi táblán valamennyien személyes megjelenési joggal bírtak. Ezeket, számszerint 24-et, a király azon püspöki megyék címeire nevezé ki, melyek valamikor a magyar király fenhatósága, illetve főkegyurasága alá tartoztak. Közülök csak

sítását. Az emberi alapjogokat helyesebb szabadságoknak nevezni, miután azok nem határozott tartalmu concret jogositványok, hanem inkább az egy és ugyanazon lényegű szabadságnak különböző irányu (célu, tárgyú, hatásu) nyilvánulásai. A szabadság-jogok igazi tartalmát csak akkor deríthetjük ki, ha az államhatalomnak azon irányu szabadság ellen-

a tinnini és nándorfehérvári szentelletnek föl, tehát egynázjogilag csak ezek tekintetnek püspököknek. Némelyik választott püspöknek is nevezetlik, emlékeül annak, hogy az illető püspökségre a káptalan választottját nevezte volt ki a király, a praesentandi jus a káptalant illette. A kisebb praelatusok a kir. javadalommal bíró s ált. a püspök süveges és gyűrűs apátok, praepostok. Nagyobb praelatusok a pannonhalmi főapát, jászói prépost, aurániai vagy vránai perjel (HK. II. 13. és 54. c.). Auránia Dalmátiában Zara és Sebenico között feküdt. A perjel előbb a templariusok, majd a Johanniták főnöke az egész magyar birodalomban, ő volt a vránai vár ura is. L. Pray: »Dissertatio de prioratu Auraniae«. Bécs, 1773. és Szt. István-Társ. encyclopédiája XIII. kötetét 350. l.

Kisebb praelatusoknak utóbb csak azok tekintettek, kik az 1608. k. u. I. t.-c. szerint a karok és rendeknél személyes megjelenési joggal bírtak.

Az egyházi főrendhez 1791. óta tartoznak a gör.-keleti egyház érsekei és megyés püspökei. Nem főrendek, bár részben főrendiházi tagok a bevett protestáns és az unitárius egyház főpapjai.

II. A világi főrendekhez, az ország valóságos báróin kívül a pozsonyi gróf. két koronaőr, fiumei kormányzó, örökös és kinevezett főispánok, az örökös vagy születés szerinti hercegek, grófok és bárók tartoznak. Ma a közfelfogás, irodalom, sőt a törvényhozás is (1885: VII. t.-c.) a régi valódi bárókat tehát országos, illetve udvari főméltóságok viselőit érti és pedig a nagy zászlósok alatt a nádort, országbírót (udvarbíró, Judex Curiae), horvát-dalmát-tót-országi bánt, a királyi tárnokmestert (1867. évi X. t.-c.); régenten ezekkel egyrangúak voltak az erdélyi vajda, szörényi és macsói bánok; kisebb zászlósok alatt pedig a királyi udvartartás méltóságai értetnek, ugymint a főlovász (agazonum regis magister), főpohárnok (pincernarum regis magister), főkamrás (cubiculariorum reg. mag.), főasztalnok (dapiferorum reg. mag.), főajtónálló (janitorum reg. mag.), főudvarnok (curiae regiae mag.), a m. kir. testőrség kapitánya. Werbőczy (I. 98.) a pozsonyi és temesi grófokat is az igazi bárókhoz sorozta, de az 1687. évi X. törvénycikk a felsorolt zászlósok után említi, ennek dacára ez a kir. nagyobb privilegiumok záradékában továbbra is felemlített. A testőrség kapitányát 1764. évi VI. t.-c. sorozza a bárók közé. A régi felfogás szerinti zászlósúruk nem azonosak az igazi bárókkal, mert ezeknek nem mindenike volt köteles saját zászlója alatt banderiumot vezetni, viszont olyanok, kiket e kötelezettség terhelte, noha nem vol-

őrzésére és — esetleges — korlátozására vonatkozó összes tevékenységet is tekintetbe vesszük, mert jól megjegyzendő, hogy ezen szabadságok nem korlátozatlanok; bölcséletileg is van azoknak hármass korlátja u. m.: az észszerűség, melynek ellenére való szabadságot megszorítani kell, másodsor mások hasonló szabadságainak sértetlensége, harmad-

tak igazi bárók, zászlósuraknak (barones banderiat) neveztettek. A világi főurak között legkitűnőbb közjogi állásu volt a nádor, a szent korona — és nem a király — első tisztviselője, a király távolléte esetén annak helytartója volt, s ilyenkor személyét, mint a királyét, sérthetetlenség illette (1848. évi III. t.-c.), a kiskoru király gyámja; közbenjár a király és ország közötti viszály esetén, mint kir. helytartó nádori donatiókat tehetett; a főrenditábla elnöke — és szintén mint a kir. helyettese — a helytartótanács elnöke; a kiskoru király gyámja; a nemesi fölkelés főkapitánya; a hétszemélyes tábla elnöke, a kunok főbírája; az országos hadak főkapitánya, stb. Az 1290. évi IX. t.-c. szerint már választás által volt betöltendő a ná dorság, de még a XV. században is előfordul (1459.), hogy a király nevezi ki. Csak 1486. óta történik állandóan a nádor választása, 1526. (II. törvénycikk) óta a választás életfogytig szól; választotta pedig a király által kijelölt négy alkalmas egyén közül, kik közül 1608 óta kettőnek katolikusnak, kettőnek evangélikusnak kellett lennie, az országgyűlés. A nádor már Szt. László korában a király személyét helyettesíti a biráskodásban; az aranybulla idején hatásköre már önállósul. Némely nádor magát, mint a király »ex dei gratia« Palatinusnak írja (Wenzel. id. 90. l.). A nádor hatáskörét főleg az 1485. évi u. n. nádori cikke szabályozták, melyeket utóbb számos törvény módosított; így pl. 1609: LXVI., 1659: XXX., 1681: I., 1723: XXIV., XLVII. és XCVII., 1741: IX. l., 1759: LXXVI., 1751: XXV., 1791: V., 1818: III., 1867: VII. t.-c. — Kovachich M. J., Fraknoi és mások szerint e cikkek nem voltak orsz. törvények; 1485-ben nem is volt országgyűlés; a szokás s újabb törvények azonban mint valóságos törvényekre támaszkodtak. — A nádorválasztást a király egy éven túl nem halaszthatta, ha tovább halasztotta volna, az országbíró, ennek nemlétében a tárnokmester köteles volt nádorválasztó országgyűlést egybehívni. A nádorválasztás törvénybe cikkelyeztetett (L. Fraknoi: A nádori és országbírói hivatal. Podhraczky: A nádori méltóság és a név eredete. Akad. Értesítő. 1850. Dr. Kun Béla: »A nádori méltóság és a felelős kormány«. Huszadik Század 1902. évf. Timon jogtört. 615—628. l.).

Az 1867. évi VII. t.-c. folytán, mely törvény kimondja, hogy ő felsége kir. hatalmát személyesen gyakorolja, a nádor, mint királyi helytartó jogköre is megszűnt; ugyane törvény rendeli, hogy addig, a míg a nádori méltóság hatásköre a felelős kormányai elveivel megegyezőleg törvény által szabályozva nem lesz, annak betöltése elhalasztatik. Az 1867. VII. t.-c. helyes értelmezése szerint abban kötelező rendelkez-

szor az állami közérdek biztosítása. Tételesjogilag a korlátozások főleg a közigazgatási jogban foglaltatnak. A szabadságjogokról, melyek tehát nem concrete határozott tartalmu egyéni jogosítványok, hanem jogállapotok természetével bírnak, azt is szokás mondani, hogy azok inkább postulatumok, irányelvek arra nézve, hogy az államhatalom csakis ama hármaskörből folyólag szorítsa meg az egyéni szabadságot.

és van a nádori hatáskör megfelelő szabályozására, ezen irányban tehát a kormány köteles lett volna törvényjavaslatot beterjeszteni.

Pusztá méltósággá lett legujabban a második nagyzászlósnak (báró), az országbírónak állása, holott régen nagyfontosságú közhatóság illette meg, így: az ország második nagybírája, a király bírói személyiségének helyettesítője (három nagy bírója az országnak a nádor, országbíró és személynök) volt; a nádor akadályoztatása esetén elnököl a felső táblán s a hétszemélyes táblán; az 1868. évi LIV. törvénycikk szerint a Curia semmitőszékeknek, az 1879. LIX. törvénycikk alapján a Curianak elnöke volt, de az 1884. évi XXXVIII. törvénycikk az országbírói állás ezen tisztét megszüntette. Mint zászlós, ma is tagja az országbíró a főrendiháznak és a koronázáskor a királyi sceptrumot viszi. A harmadik nagyzászlósnak, a horvát bánnak valóságos országos állása volt, ámde hatásköre a régítől eltérőleg lett megállapítva, nevezetesen ő lett a horvát-slavon autonóm országos kormány feje. A báni hatáskört az 1868. XXX., 1873. XXXIV. magyar törv. és az autonóm törvények szabályozták; régi hatáskörére fontosak az 1608. I., 1609. XXVIII., 1681. LXII., 1715. CXIV., 1723. LXXXVII., 1729. XX. és 1741. XLVII. t.-cikk. A tárnokmester (Supremus camerarius, magister tavernicorum) a főrendi tábla, hétszemélyes tábla, kir. helytartótanács tagja és harmadelnöke és a tárnoki városok nagybírája volt. A mohácsi vészig pedig az ország kincstárnoka volt, 1848. óta a tárnokmester országos hatósága megszűnt; címzetes méltósággá lett, melylyel a koronázáskor jár bizonyos functio (a keresztet viszi). L. még Timon i. m. 636. l. A tárnoki hatóságról szól az 1741. XII. t.-c., idevonatkozólag említendő még a HK. I. R. 94. c., az 1586. LVIII. és LXXIII., 1608. III., 1618. V. t.-cikk.

A kisebb zászlós urak, mint elnevezésük is mutatja, udvari functioikat teljesítenek. Az 1893. évi november 20-án kibocsátott rendelet értelmében az udvar körében előforduló azon ünnepélyes alkalmakkor, melyek a magyar korona országait, mint közjogi cselekmények érdeklik, az udvari főbb szolgálat teljesítésével kizárólag magyar zászlósok bíztak meg. A világi főrendek sorában a zászlósok és a pozsonyi gróf után következő koronaőrök méltósága és hatásköre érintetlenül fennáll ma is. A két koronaőr az 1608. k. e. IV. t.-c. értelmében a király által kijelölt született honosok közül az országgyűlés együttes ülésén választatik élethossziglan, valláskülönbőség nélkül. Választásuk, felmentésük törvénybe iktatatik.

A magyar államban a polgári szabadságjogoknak egy alap törvényben való felsorolásával nem találkozunk. Az aranybulla a nemesek sarkalatos jogai gyanánt felsorol ugyan néhány oly szabadságot, melyet ma mindenütt általános alapjogkép ismer a modern állam.¹⁾ Dacára azonban az írott jogbeli felsorolás hiányának, állami életünk mai iránya, alkotmányunk egész szelleme és egyes intézményeink szabályai s a folytonos gyakorlat világossá teszik, hogy nálunk is irányt szabnak az u. n. emberi szabadságjogok az államhatalom működésének; vagyis ilyenek léteznek és biztosítva vannak alaptörvénybeli külön proclamálások nélkül is. A következőkben nagyon röviden szólunk ezen szabadságokról.

I. A személyes szabadság,

Ez alatt tág értelemben a személy szabad akaratelhatározásának bármely irányu érvényesíthetőségét értik. Mint külön alapjog mást jelent; jelesen jelenti az egyén szabad

A nemességben a harmadik rendet a politikai nemzet zöme, a köznemesség foglalta el; ehhez tartozott egyenkint minden országos nemes, ki az egyházi vagy világi főurakhoz nem soroztatott. A negyedik országos rendet a szabad kir. városok képezték. Ezek testületkép részesedtek a nemeseket egyenkint illető jogokban, de polgáraik, bár kiváltságos osztályt képeztek és földesuri hatóság alá nem, hanem a királyi joghatóság alá tartoztak és önkormányzati jogokban a városi jog értelmében részesedtek, szabadságaikban több biztosítékkal voltak védelmezve, mint a parasztok, vámot és harmincadot nem fizettek (1553. évi XXIX. t.-c.) és vérdíjuk a nemesekével egyenlő volt, nemesi jogokkal nem élhettek. A városok országos rendiségét főleg az juttatá kifejezésre, hogy követeik útján már 1397. (temesvári országgyűlés) óta megjelentek az országgyűlésen. Zsigmond 1405. évi decretuma (Decretum unum) óta a követküldés állandó és folytonos. A tárnokmester jurisdictiója alá eső városokra előbb terjesztett ki a követküldési jog, a személynöki becikkelyezett sz. kir. városokra csak a XVII. században. A város, mint egészben egy nemes személy, nemesi címerrel és pecséttel élhetett, nemesi birtokot is szerezhett, de erre a megye hatóságát el kellett ismernie; kegyuri jogot, kisebb kir. haszonélvezetet gyakorolt területén; örökölt a kihalt polgári család után. 1791 óta a szabad kerületek is a negyedik rendhez számíthatók; (1791. évi XXV. és XXIX. t.-cikk), végül 1807 óta a buccarii kerület és Fiume szabad város és kerülete is. A parasztlokról, mint ötödik országos rendről, nem lehet szólni; azok a nemzet rendjein kívül álltak s általában a földesuri joghatóság alá tartoztak.

¹⁾ Lásd ezekről dr. Ferdinandy Géza: Az aranybulla c. tanulmányát. 1899. M. Tud. Akad. kiadása.

mozoghatásának, helyváltoztató mozgásának, a tartózkodási hely választásának és változtatásának szabadságát. A közhatalommal szemben való követelménye mindenek előtt az, hogy senkit illetékes bírójának ítélete nélkül letartóztatni, szabadságától megfosztani ne legyen szabad, kivételével a törvényekben és törvényszerű jogszabályokban meghatározott azon eseteknek, a midőn a jogerős ítélet előtt bekísérésnek, előzetes letartóztatásnak, vizsgálati fogságba helyezésnek van helye. A rendőri jog, a kihágási eljárási jog, jövedéki büntetőeljárás és a polgári és katonai bünvádi perrendtartás határozzák meg ezen eseteket. Az 1878. évi V. t.-c. szerint büntetés sújtja a személyes szabadság megsértését, történiék a szabadság jogtalan elvonása vagy korlátozása közhivatalnok vagy magános által.^{1) 2)}

A személyes szabadság része, a polgároknak szabad tartózkodási, lakhatási, letelepedési joga a hon határain belül. Erre vonatkozólag nálunk, főleg a községi és a legújabb letelepedési törvény rendelkezik. E törvények a szabadság elve szerint kimondják, hogy honpolgárnak joga van bármely községben tartózkodni, lakni, letelepedni, de a külföldiek lakhatási és letelepedési engedélyre szorulnak. A népesség helyváltozó mozgalma folytonos közigazgatási nyilvántartás alatt áll.³⁾ A szabad tartózkodás, lakhatás lényeges megszorítása az illetőségi helyre utasítás, mely kormányrendeletileg van szabályozva. (Tolonc-rendelet.) A tartózkodás és lakhelyváltozás szabadsága a kivándorlás, kiköltözködés szabadságát is jelenti, mely a honpolgársági és utlevélügyi tör-

¹⁾ Messzemelő megszorításokra jogosítják a kormányt a háboru esetére szóló kivételes felhatalmazások, így pld. az 1912. LXIII. t.-c.

²⁾ Az aranybulla 2. cikke a sarkalatos nemesi szabadságnak tekintti, hogy perbehívás és bírói ítélet nélkül letartóztatni a nemesi nem lehet; de már Werbőczy kivételt tesz súlyos bűntettek miatti tettenérés eseteire. E kivételeket a későbbi törvények szaporítják.

³⁾ A röghözköltöttséget a jobbágyokra már II. József 1785-ben megszüntette; az erdélyi jobbágyok szabad költözködési jogát az erdélyi 1791. évi XXVI. t.-c. mondja ki. A városokban való letelepedés egész 1848-ig sokféle korlátozást szenvedett. A zsidók letelepedési korlátozásairól l. a jogtörténetet.

vényben szintén elismerve van. (L. Magyar közj. jogi kézikönyvemet.) Honosok az ország területéről semmiesetre sem utasíthatók ki, vagyis ugynevezett száműzetésnek nincs helye.

A személyes szabadság lényeges alkatrészüi tekintik a lakás vagy ház sérthetetlenségét »az én házam az én váram« elvének érvényreemelését és ennek megfelelőleg biztosítását annak, hogy a törvényszerű nyomós okok fenforgása nélkül se közhatósági, se magánszemélyek a lakásba, annak részét képező helyiségekbe be ne hatolhassanak. A rendőri jog és bünvádi eljárások joga szabatosan megállapítja a hatóság részéről a magánlakásba hatolás, házkutatás jogszerűségének feltételeit; a büntetőtörvény súlyos büntetést mér a lakássértőre, legyen az közhatósági vagy magánszemély.

II. A munka szabadsága.

Ez abban áll, hogy létfenntartásuknak gazdasági feltételei megszerzésére irányzott vagy más célu munka vagy foglalkozás megválasztásában és gyakorlásában a honpolgárok nem korlátozhatók. Ellentéte különösen azon jogállapot, a melyben a születés véletlene, avagy a hatóság beavatkozása állapítja meg az életpályát, melyre lépni az egyén köteles. A pályaválasztás szabadsága még az atyai hatalom által is csak gyermekekben van korlátozva (1877. évi XX. t.-c.). Az ipari munka szabadságát a közérdek kívánalmainak megfelelő hatósági ellenőrzés mellett biztosítja az ipartörvény (1884. évi XVII. és 1922. évi XII. t.-c.) Az iparszabadságtól elvonvák bizonyos iparüzletek a fogyasztó közönség érdekéből, közveszély elhárításának szempontjából (engedélyhez kötött iparok), vagy az államgazdasági magasabb érdekekből (monopolizált gazdasági ágak). Foglalkozásoknak mindenki által szabadon megszerezhető képesítéshez kötése, nem ütközik a munkaszabadság elvébe. A foglalkozás szabadsága, mint versenyszabadság is fogható föl. Ez értelemben való tiszteletben tartása, a jogállamban sem lehet feltétlen s az u. n. social-politikai irány annak erős korlátozását követeli az államtól.

A munkaszabadság azt is jelenti, hogy senkit a munkavállalásban, munkábaállásban gátolni nem szabad. A sztrájkolásra kényszerítés e szabadsággal merőben ellenkezik.

III. A tulajdon szabadsága.

A magántulajdon a személyhez csatolt vagyon. A személy szabadságát követi. Külön alapjogul tekintetik ma is, hogy tulajdona feletti szabad rendelkezésében senki, sem közhatalom, sem magánosok önkénye által nem gátolható, s a törvényi okok nélkül tulajdonától senki akarata nélkül meg nem fosztható, annak használatában nem korlátozható. A nemesek részére az aranybulla és a HK. I. r. 9. cikke biztosítja a tulajdon sérthetlenségét, oly értelemben is, hogy a nemes saját akaratán kívül, vagyis országgyűlési megajánlás nélkül ne adózzék, jobbagyai se adóztassanak meg országgyűlésen kívül.¹⁾ A tulajdon szentsége a tulajdonnak törvényeken alapuló korlátozásaival, pénzbeli vagy naturális közszolgáltatások által való megterhelésével ép úgy összefér, mint a vagyon használatának közgazdasági vagy más közérdekek szerint való (törvényes) korlátozásával. Senki sem állíthatja, hogy a kisajátítás intézménye folytán megszűnt a tulajdonjog szentsége, vagy hogy közgazdasági szempontból való korlátozása a magángazdálkodásnak, a közegészségi és közbiztonsági okokból való elkobzása és lefoglalása bizonyos élelmi cikkeknek, veszélyes tárgyaknak, a bűncselekmény elkövetésére használt vagy azáltal létrehozott eszközöknek és anyagoknak, ellenkeznék a tulajdon szabadságával. A tulajdonszabadság követelményeül tartják sokan a birtok-feldarabolási és elidegenítési tilalmak megszüntetését, a hitbizományok eltörlését stb. A háboru esetén való kivételes hatalom alapján (1912. LXI. LXVIII. LXIX. t.-c.) a magántulajdon hadi célokra messzemenőleg igénybe vehető. A föld-birtok viszonyok egészséges alakulásának célzatával hozott nemzetgyűlési törvények az államhatalomnak az ingatlan tulajdonának szentségével számot vetnek ugyan, de annak következtetésihez mereven nem ragaszkodnak. A tulajdon sérthetlensége nem speciális biztonsága ma e jognak, az összes jogok feltétlen tiszteletbentartása, sérthetlensége a mai jogállamiság első postulatuma.

IV. Szellemi tevékenység szabadsága.

Ezt gondolatszabadságnak is nevezik, mert a gondolatnak szóval, írásban vagy sajtó útján való közlésére vo-

¹⁾ A honvédelmi kötelesség egyedül nehezedett a nemesi birtokra. A mentesség a nemes ember kezén levő nem nemesi birtokra nem terjedt ki.

natkozik; ez a tanítás, respective tanulás szabadságát is magában foglalja. A szólásszabadság privát körben a személyes szabadsághoz is sorozható, megakadályozása ezen szabadság megsértésével is összeesik. A gyülekezeten való gondolatközlési szabadság a gyülekezési szabadsághoz tartozónak tekintetik. Az írásos gondolatközlés szabadságának követelménye a levéltitok sérthetetlensége is.

I. Rendkívüli fontosságu lett a közéletre a gondolatszabadság a sajtó által, t. i. mint sajtószabadság. A sajtó által a gondolat röghöz kötöttségétől felszabadult (Kunz i. m.) a sajtó az egyéni szellem általános hatásának leghatalmasabb eszköze, a szabadság legerősebb emeltyüje lett. A sajtószabadság biztosítása a negyvennyolcas reformok legszebb vívmánya. Az 1848. évi XVIII. t.-c. „s az új rendszeres sajtótörvény az 1914. évi XIV. t.-c. kimondotta, hogy gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és terjesztheti, az előzetes vizsgálat — censura — örökre eltöröltetik. A sajtószabadsággal nemcsak a censura hanem a hirlap engedélyezési és az u. n. intési, betiltási, felfüggesztési rendszer is ellenkezik; ellenkezik vele a magas hirlapbiztosíték-követelés, magas hirlapbélyeg is. Ellenkezik továbbá a sajtószabadsággal mindaz, ami a sajtó vagy nyomdaipar megkötése által gátolja a sajtó szabad érvényesülését; vagy ami a sajtópéldányok elárusítását, szállítását hatósági intézkedésekkel fontos szükség nélkül nehezíti. A sajtórendészet magábanvéve nincs ellentétben a szabadsajtóval, ha csakis puszta rendészet, vagyis oly rendhez kötése a sajtónak, mely főleg oda céloz, hogy a sajtó útján elkövethető bűncselekmények minél gyorsabban és biztosabban a hatóság tudomására jussanak, azok elkövetői kitudassanak és büntetésüket el ne kerüljék. Nincs összeütközésben a sajtószabadság elvével bizonyos közleményeknek az időszaki sajtóban való kötelező felvétele, a sajtópéldányok kötelező bemutatása a hatóságnál, a lapindítás bejelentése, az időszaki lapok óvadék kötelezettsége; a szerkesztőnél és kiadónál hanosság követelése stb. l. jegyzet 62. lapon 1) alatt.

Az 1912. évi LXIII. t.-c. háboru esetére kivételes megszorítások foglalhatnak helyet a sajtószabadságra nézve.

A külföldi sajtótermékekkel való egyenlő elbánás nem következik szükségkép a sajtószabadság elvéből.

A sajtóvétségek ügyének különleges szabályozása, önmagában véve nem tagadása a sajtószabadságnak.¹⁾

II. A tanítás és tanulás szabadságát törvényhozásunk elvileg sohasem tagadta, de e szabadság alatt főképen a tudományos felső oktatás szabadságát értette; az 1848. évi XIX.²⁾ t.-c., mondja: »az oktatás szabadságának azon elve, hogy egy részről a tanuló arra nézve, mely tant és melyik tanártól kívánja hallgatni, szabad választást tehessen, másrészről a rendes tanárokon kívül más jeles egyének is oktathassanak, törvényesen kimondatik.³⁾ A szigoruan tudományos modornak, mely minden agitativitást távol, a hideg érvelésre szorítkozik; teljes szabadság adandó. Az államra veszélyes igazság nincs. A tanszabadság egyik főnyilvánulása a főiskolai tanszék szabadsága (Kunz »Nemzetállam« 92. l.) A tudománysszabadsággal elválaszthatatlanul kapcsolatos a főiskolai tanárság függetlensége és elmozdithatlansága, mi azonban nálunk még nincs kifejezetten írott joggal biztosítva.

Az 1920. XXV. t.-c. az egyetemekre, műegyetemre, egyetemi közgazdasági karra és jogakadémiákra való felvételt korlátozza olykép, hogy azokra a főiskolákra csak a nemzeti hűség és erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók iratkozhatnak be és pedig csak oly számban, amennyinek alapos kiképzése biztosítható. A felvehető hallgatók számát időnkint az illető karok meghallgatása alapján a közokt. minister állapítja meg. Az egyes felvételi kérvényt a karok végérvényesen intézik el. A felvételnél a nemzet-

¹⁾ Az 1848. évi törvény a sajtószabadság visszaállításáról beszél; valójában a censura törvényes alappal nem bírt. A censurának behozatala rendeletekkel történt, s az már a XVII. század végéről fogva gyakoroltatott. Az 1790—1. évi XXVI. és XLVII. t.-cikknek a censura intézményét jogosan fennállónak látszanak elismerni. Felemlítjük itt még az 1922. XX. t.-cikket a nemzeti muzeum, tud. akadémia és képviselőház könyvtára számára adandó köteles sajtópéldányokról.

²⁾ A magyar egyetemről. E törvényt szokták a tanszabadság törvényének tekinteni.

³⁾ Ez egyének kiválasztása nem lehet kormányjog, hanem a főiskolai tanári karok autonóm joga. Nálunk a magántanárra fogadás joga ennek megfelelőleg a karokat illeti, a kormányt csak tudomásulvételi (u. n. megerősítési) jog illeti. Az újabb egyetemalapítások szervezése és tanítási szabadsága tekintetében is az idézett törvény szelleme és elvei lettek irányadók.

hűség és erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett a kérvényező szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arány-száma a hallgatók között lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát és legalább kitegye annak kilencztedrészét.

A közép- és népiskolákra vonatkozólag a szabadság eszméje szintén több irányban érvényre jut; így mindenekelőtt az alsó- és középiskolák létesítésének és fentartásának szabadságában. Az 1868. XXXVIII. törvénycikk szerint »nyilvános néptanodákat létesíthetnek az állam, községek, felekezetek, társulatok és egyesek is«, továbbá »a szülőknek vagy gyámoknak szabadságában áll gyermekeiket bármely iskola-fentartónak nyilvános vagy magántanodájában neveltetni, vagy képzett tanító által háznál taníttatni«.

A középiskolai törvény (1883. évi XXX. t.-c.) szerint »nyilvános középiskolát felállíthatnak az állam, törvényhatóságok, községek, felekezetek, testületek vagy magánosok is«. A középiskolai tanulás magánuton, illetőleg magánintézetekben is meg van engedve. Természetes, hogy az összes oktatást, illetőleg oktatási intézetek működését az államnak jogában áll államrendőri és erkölcsrendészeti szempontokból szigorú felügyelet alatt tartani és joga van főképpen azon intézetekre nézve, melyeket államérvényes bizonyítványok kiállítására jogosít, a tanítandó, illetőleg elsajátítandó ismeretek, minimumát megállapítani, a tanítás sikerességét ellenőrizni. Tanügyi törvényeink a kormánynak ezekre vonatkozó hatóságát megállapítják és annak gyakorlását részletezik.

Azokhoz az intézményekhez, amelyekben a tanszabadság érvényesül, tartoznak: u. n. általános műveltség intézményei is, a színházak, oktató előadások és felolvasások, szabad lyceumok, könyvtárak stb.

Nem szükséges mondanunk, hogy a tanítás ügyének oly értelemben való államosítása, hogy a tanítás intézeteinek felállítása egyedül az állam jogává tétessék a tanszabadság elvébe egyenesen beleütközik; ebből azonban korántsem következik az, hogy a tudományos oktatásnak szabadságát a tanintézet állami jellege okvetlen gátolná, veszélyeztetné, nemcsak, de ezen szabadság tekintetében a tár-

szadalmi tényezőknél (felekezeteknél), az alkotmányos, szabad állam még több garantiát nyújt.¹⁾

V. Az egyesülési szabadság.

Az egyesülés szabadsága kettőt jelent, u. m. az egyesületalakítás és egyleti működés (élet), másodsor az állandó jellegű egyleti szervezkedés nélkül való gyülekezés szabadságát (gyülekezési jog). Az emberi társas természetén alapuló törekvés az egyesülésre, az államra általában véve nem káros és nem veszélyes, de sőt mert az egyesületek a társadalmi erők hatványozásának tényezői, a gazdasági és szellemi előrehaladás előmozdítói, államilag és nemzetileg is kívánatosak. A magyar államban az egyesületi szabadság, mint az alkotmányos szabadsághoz lényegesen tartozó, amabból folyólag fennáll, azt fennlevőnek mutatja a jogszokás, a folytonos hatósági gyakorlat, de kitűnik ez azon írott jogforrásokból is, melyek a közhatóságoknak az egyesületek és gyűlésekre vonatkozó teendőit szabályozzák. E jogforrások főleg kormányrendeletek. Legújabbban az 1922. évi XI. t.-cikk tartalmaz alapvető rendelkezéseket az egyesületi ügyre.²⁾

Az egyesületi szabadság elvével nem áll ellentétben a nyilvánosság megkövetelése, mely lehetővé teszi az állam elengedhetlen felügyeleti jogának gyakorlását. Ebből folyik az egyesületi életet szabatosan meghatározó alapszabályok kötelező alkotása és a kormányhoz bemutatása. Az alapszabályszerű egyesületi működés kötelező volta, az az ellen vétőkre büntetés alkalmazás, a közhatósági figyelmeztetés, illetőleg a törvénybe, alapszabályba ütköző határozatok megsemmisítése, az egyesület felfüggesztése, feloszlása, a titkos egyesülések és titkos szövetkezések eltiltása, az államrend postulatuma és így nem tagadása az egyesülési észszerű szabadságnak. Titkos alapszabályok alkotása tiltva van. Az u. n. fiókegyesületek, társegyesületek elvileg szintén szabadon alkothatók, épen úgy a politikai célú egyesülések is.

¹⁾ A tanügy szabadságáról kapcsolatos részleteket lásd a Magyar közigazgatás jogi művekben.

²⁾ A trianoni szerződés katonai rendelkezéseinek végrehajtásáról. Az egyes törvényekben különlegesen szabályozott társulati, egyesületi, testületi alakulások jogával részletesen a Közigazgatási jog foglalkozik.

Az 1922. XI. t.-cikk kategorikusan tiltja az egyesületeknek és mindennemű szervezeteknek azt, hogy katonai kérdésekkel, jelesül fegyveres erő alakításával vagy kiképzésével foglalkozzanak. Ugyane törvény kötelességévé tette a köztisztviselőknek, hogy a törvény ellenére működő egyesületekről huszonegy óra alatt az illetékes hatóságnak jelentést tegyenek.

A kormány tartozik évente a hivatalos lapban közölni az alapszabályokkal bíró egyletek névjegyzékét. A törvényhatóság első tisztviselőjénél az egyesületekről hivatalos könyv vezetendő.¹⁾

A mint az egyletekre az alapszabályok bemutatása, a gyűlésekre a közigazgatási hatósághoz való előzetes bejelentés szükséges, a hatósági felügyelet gyakorolhatása végett. A gyűlést a hatóság beleegyezése nélkül nem szabad ugyan megtartani, de a hatóság a gyűlekezési szabadság elvét respectálni köteles és beleegyezését csak a közhatóságilag védelmezendő érdekek veszélyeztetése eseteiben tagadhatja meg. Egyletek alapszabályszerű gyűlései, egyházi körmenetek, népszokáson alapuló felvonulások nem esnek bejelentés alá. Bejelentés nélküli gyűlés összehívás és azon való részvétel büntetés alá esik. A gyűlésen a hatóság képviselője ellenőrzés — nem vezetés — céljából jelen lehet és ha a gyűlés a bejelentett napirendhez nem alkalmazkodik vagy veszélyes magatartást ölt, a feloszlást is elrendelheti.²⁾

¹⁾ Háboru esetén szigorubb ellenőrzés és korlátozások alkalmazandók. Választások alkalmával tartott gyűlekezetekre az illető választási törvények is rendelkeznek.

Egyesületekbe általán csak magyar állampolgárok vehetők föl; külföldiek tagságához belügyminiszteri hozzájárulás is kell. Külön rendelkezések vannak a kiskorúak egyesületi tagságáról.

A kisebbségekhez tartozó állampolgárok ugyanazon egyesülési szabadsággal bírnak. L. erről a trianoni szerződést és a vonatkozó 1923. 4800. sz. b. ü. m. rendeletet.

²⁾ Az egyesületi jogot szabályozó fontosabb rendeletek: az 1873. 1394., 1875. 388. és 1508., 1874. 773., 1887. 731., 1898. 2219. eln. sz. 1914. évi 5479. és 5735., 1919. 5084. min. eln. r. 1922. 72390., 1923. 9900. és 36.723. belügymin. rend. A gyűlekezési jogra az 1848. évi április 20. és 28. ministeri rend. 1868. 128. eln. sz. belügymin. rend.; az 1893. évi április 4. és 1898. 766. és 1136. sz. belügymin. rend., 1922. 72392. és 77.000. sz. belügymin. rend., továbbá az 1913. szept. 30-án kiadott belügymin. rend. 1914. 5481., 1921. 11001. és a gyűlekezésekre főkép az 1922. 6000 sz. belügymin. rend.

VI. A vallásszabadság.

A szabadságok között, a hitéletnek az emberi boldogságra, az állami és társadalmi rendre kiható nagy fontosságából, a vallások különbözőségéből folyólag, rendkívüli becses a vallásszabadság; nem helyes ezt egynek venni a lelkiismeret, illetőleg a hit szabadságával, mert hisz ezek belső vagy lelki szabadságok, melyek felett — »non judicat praetor«. A vallási szabadság nem csak a hitbéli belső meggyőződés megvallásának, hanem a vallási nézeteknek megfelelő külső magatartás és cselekvés (Istentisztelet) szabadsága, a jogi rend korlátaín belől. E szabadság elismeréséhez csak az egy vallás domináló hatása alól felszabadult, u. n. interconfessionális állam jut el. A vallási egyéni szabadságot a felekezeti vagy felekezet-alakítási szabadsággal, avagy éppen a felekezeteknek egyenlő jogállásával, minden felekezetnek az államhoz való egyenlő viszonyával nem kell összetéveszteni. A vallásszabadsággal összefér (legalább európai értelemben) az állam vallásossága oly értelemben, hogy a hitéletnek az állami életre gyakorlott befolyására tekintettel, az egyházaktól és felekezetektől teljesen független állam is, a vallásokra intézményeiben tekintettel legyen, törvényhozásban és kormányzatában a valláserkölcsei követelményeknek megfeleljen. A vallásszabadságot nem sérti, a) ha az állam saját hatalmával védi és támogatja a felekezetek autonóm működését. (Jus advocatiae) és az egyház minden jogainak érvényesítését,¹⁾ b) ha az állam felügyeleti jogát az egyházak összes functióira gyakorolja (Jus supremae inspectionis, ehhez tartozik a Jus cavendi és Jus placeti is), c) ha az állam az egyházakat saját anyagi erőivel is támogatja, d) ha az állam az egyházakat saját igazgatási teendőiben segítségül felhasználja, e)

Nemzetiségi alapon politikai egyletek nem alakíthatók. 1868 XLIV. t.-c.

A gyülekezési jogról derék monographiát birunk dr. Rényi József műegyetemi tanártól (Budapest, 1900.).

¹⁾ Az állam segédkezését a bevett felekezet igénybeveheti: egyházi járandóságok, adó, párbér, stb. behajtásához; illetékes egyházi hatóságok határozatainak végrehajtásához, egyházi alkalmazottak ellen; egyházi bírósághoz idézett tanúk előállításához és megesketéséhez stb. A segédlet az első fokú közigazgatási hatóságtól kérendő.

ha az egyházi hatóságok tulkapásai ellen az államnál orvoslátot lehet keresni. Hazánkban a vallásszabadságot és a felekezeteknek jogállását illető jog főelvekben a következő:

A) Magyarországon szabadon vallhat és követhet mindenki bármely hitet vagy vallást és azt az ország törvényeinek, valamint a közérkölciség kívánalmainak korlátai között külső kép is kifejezheti és gyakorolhatja.¹⁾ Senkit sem szabad törvényt és közérkölcst nem sértő vallási szertartás gyakorlásában akadályozni, avagy hitével nem egyező vallási cselekményt teljesítésére kényszeríteni.

A polgári és politikai jogok gyakorlására való képesség a hitvallástól teljesen független de viszont hite vagy egyházi szabályai senkit sem mentenek föl, törvényen alapuló kötelesség teljesítésétől.

Egyházi fenyték senki ellen nem alkalmazható azért, mert törvényben rendelt kötelességet teljesítette, vagy törvényben tiltott valamely cselekvést nem vitt végbe, vagy mivel törvény által engedett kötelességét szabadon gyakorolta. (1895. XLIII. t.-c.)²⁾

B) Egyházak és felekezetek. A mai magyar jog szerint bevett és elismert vallásfelekezeteket ismerünk.³⁾ Már a megkülönböztetés mutatja, hogy felekezeti

¹⁾ A nyilvános közös isteni tisztelet szabad gyakorlásának joga már felekezeti jog, nem az egyéneké. — A felekezetalakítás szabadsága sem folyik a pusztá vallásszabadságból.

²⁾ Az 1844. V. és 1848. V. t.-c. szerint a közhivatalképesség és az orsz. választójog bevett felekezetűeknek volt fenntartva.

³⁾ A régi jog uralkodó vagy államvallása (dominans, avita, haereditaria, constitutionalis confessio) volt a római katolikus. A »recepta« szót a római katolikus egyházra az 1552. évi XII. t.-c. használja először. A protestánsok polgári és politikai jogegyenlősége és szabadvallás gyakorlása a bécsi és linci békeszerződésekkel becikkelyező 1608. k. e. és 1645. évi V. t.-c. cikkek óta létezik; ez időtől számíthatók azok a bevett felekezetekhez; az 1791. évi XXVI. t.-c. jogállásukat részletesen praecisírozta. A görögkeletiek az 1791. évi XXVII. t.-c., az unitáriusok az 1848. évi XX. t.-c. által emeltetnek a bevett felekezetek jogállására; az utóbbi törvény az akkori bevett felekezetek kölcsönös egyen-

jogegyenlőség nincs. Felekezetül el nem ismert hitek egyesülése, mint vallásfelekezet az állam hatóságai előtt és az állam joga szempontjából nem létezik és mint olyan, védelemben nem részesül (felekezetkép). Bevett hitfelekezetek: a római, görög és örményszertartású katolikus, a görög-keleti, a református¹⁾ (helvét), az ágostai evangélikus, az unitárius egyház és az izraelita hitfelekezet. Valamely más hitfelekezetet bevett felekezetté nyilvánítani ezután is csak törvénnyel lehet.²⁾

Az »elismert« felekezetek jogállásáról az 1895. évi XLIII. t.-c. így szól: Azon állampolgárok, kik törvényesen elis-

joguságának elvét is kimondaná, de azt tulajdonkép a bevett keresztény felekezetek viszonyosságát részletesen szabályozó 1868. évi LIII. t.-c. valósította. A bevett vallások azon rendszerét, mely szerint a törvényben meghatározott egyházak kölcsönös egyenlősége áll fenn, ez időtől számíthatjuk. Közben az 1867. évi XVII. t.-c. az izraelitáknak a polgári jogegyenlőséget megadta; azóta törvényesen elismert felekezet volt a zsidóság, bár e kifejezés az ép említett törvényben nem foglaltatik, hanem a büntetőjog (1878. évi V. t.-c.) ezt a kifejezést ismerte. Az 1895. évi XLII. t.-c. az izr. felekezetet is törvényesen bevett felekezetté teszi, az 1868. évi LIII. t.-cikkkel azonban csak részben (18—21. és 23. §§.) terjeszti ki rá; nem következik e törvényből régebbi törvények által bevett keresztény felekezeteknek biztosított vagy kilátásba helyezett állami támogatások kiterjesztése sem az izr. felekezetekre. Erdélyben 1848-ig csak a katolikus, a két protestáns és az unitárius volt recepta religio, a görögkeletiek 1848-ban vették be.

A vallásszabadság elve mellett, illetve dacára, előző specialis törvények oly határozmányai, melyek bizonyos állásokat bizonyos valláshoz (pl. a királyi méltóságot) avagy bevett valláshoz kötik, illetve úgy szólnak, hogy azokra valláskülönbség nélkül alkalmazandók a honosok (pl. nádorság, koronaöri méltóság), fennmaradtak s ily állásokból az újonnan bevett felekezetük is kizárva.

¹⁾ Az ev. ref. egyház az 1904. évi zsinaton hozott törvény értelmében református-nak nevezendő. Ide vonatkozik az 1908. évi 1865. sz. belügymin. rend.

²⁾ A keresztény hitfelekezetek egyházaiknak is nevezhetők; az »egyházat« (ecclesia, szentegyház, anyaszentegyház) maga Krisztus alapította, azért az egyház fogalnát más vallási társulatokra alkalmazni nem lehet.

Elismert felekezet jelenleg a baptista. 1905. évi 99.205. sz. vall. min. rend. Felekezetnélküliek a baptista felekezetbe lépésüket csakis a főváros polgármesterénél jelenthetik be. L. 1907. évi 1347. sz. Vall. min. rend. Az 1916. évi XVII. t.-c. elismert vallássá nyilvánította az iszlám vagyis mohamedán vallást is. A vallásszabadságot követeli a trianoni diktátum 55. cikke is.

mert felekezetté akarnak alakulni, tartoznak: a) legalább egy egyházközség felállítását és fentartását, továbbá a felekezetükhöz tartozó gyermekek iskolai hitoktatását biztosítani; b) a hitéletre vonatkozó összes rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzatot a vallásügyi miniszternek bemutatni. Ha e kellékek megvannak és az alakulni kívánó felekezet nem állam- vagy nemzetellenes irányu, a jóváhagyást (elismerést) a miniszter csak akkor tagadhatja meg, ha a hitelvek, tanok, istentisztelet és egyéb szertartás vagy a szervezet a törvényekkel vagy a közérkölcshiséggel ellenkeznek, más bevett vagy elismert felekezetével azonosak, vagy attól csak az istentisztelet vagy egyházkormányzat nyelvére különböznek, vagy ha az alakulni kívánó felekezet elnevezés faji vagy nemzetiségi jelleggel bírna, vagy a már bevett vagy elismert felekezeteket sértené. Az elismert felekezet, mint az állam védelme alatt álló nyilvános vallási testület, szabadon gyakorolhatja a nyilvános közös isteni tisztelet jogát, vallási és egyházi ügyeit önállóan intézi, maga kezeli egyházi, oktatási, jótékonyági alapítványait, szükségletei fedezésére igénybe veheti hivei anyagi hozzájárulását, vagyont szerezhet, de ingatlan vagyont csak imaházul, oktatási, nevelési, jótékonyági intézetül, temetőkül és alkalmazottjai számára lakházul szükséges területekre szerezhet; gyakorolja az egyházfenytés (fegyelem) jogát. A vallásügyi miniszter által visszavonandó az elismert felekezetté nyilvánítás, ha az egyházi határozatok, ima- vagy tankönyvek olyat tartalmaznának, a mi a hiveknek honpolgári kötelesség teljesítését tiltaná, vagy törvényben tiltott cselekményt rendelne.¹⁾

¹⁾ Kiemeljük a bevett és elismert felekezetek közötti közelkező különbségeket: a) a bevett felekezetek vagyonszerzési képessége nincs oly módon és mérvben korlátozva, mint az elismerteké; b) a bevett vallásfelekezetek az egyházi adókat és más, pl. a canonica visitation alapuló szolgáltatásokat közigazgatási úton, az elismertek csak a törvény rendes útján hajthatják be; c) a bevett felekezetek disciplinaris fenytésül elzárást, pénzbírságot és testi fenytést is alkalmazhatnak, az elismertek ilyenek meg nem állapíthatnak; d) a fegyelmi határozatok végrehajtására nézve állami segédletet csak a bevett felekezetek igényelhetnek; e) új egyházi községek alakítása a keresztyén bevett egyházak kizárólagos joga, az elismert felekezet ilyen intézkedése a köz-

A Magyarországon levő külföldiek, kik a hazánkban bevett vagy elismert felekezetek egyikéhez sem tartoznak, a saját hitüknek megfelelő közös nyilvános isteni tiszteletet szabadon tarthatják, feltéve, hogy azok törvénybe, állami érdekbe, közérkölciségbe nem ütköznek s a rendőrhatóságnál előre belettek jelentve. Ily idegenek állandó lelkészeit szintén be kell jelenteni az illető törvényhatóság első tisztviselőjénél.¹⁾

C) A kilépés és áttérés szabadsága is a vallás-szabadsághoz tartozik, mert a felekezeti kényszer annak egyenes tagadása. Törvényünk (1895. évi XLIII. t.-c.) a kilépést

hatóság jóváhagyásához van kötve; f) az iskolafentartás és igazgatás tekintetéből az elismert egyház a magántársulatokkal egyenállású, a bevett felekezeteknek az 1868. évi XXXVIII., 1883. évi XXX. t.-c. és egyéb iskolügyi törvények külön előnyös jogállást — függetlenséget — biztosítanak; a bevett felekezetekre nem terjed ki a törvény azon rendelkezése, hogy külföldi hatóságtól, egyéntől, társulattól semmiféle egyházi függésben nem állhat, hogy lelkész vagy hitközségi előjáró csak az lehet, ki képesítését Magyarországon nyerte, magyar honos (a zsidókra e kettő szükséges), polgári és politikai jogainak élvezetében van, erkölcsi és honpolgári magaviselete, magatartása kifogás alá nem esik; h) a bevett felekezetekre nincs joga miniszternek a lelkész elmozdítását követelni annak államellenes magatartása miatt sem, az elismertekre ez fennáll oly sanctióval, hogy a miniszter kívánatainak nem teljesítése miatt az illető egyházközséget is feloszthatja; i) csak az elismert felekezetekre van kimondva gyűléseinek nyilvánossága s az, hogy azok jegyzőkönyveit az államhatóságnak esetről-esetre be kell mutatni; j) az elismert felekezetek nem igényelhetnek a községtől más felekezetekkel arányos segítyezést, míg a bevett felekezetek igen; k) a bevett felekezetekhez tartozók vallásszükséglete kielégítése végett köteles a kormány gondoskodni, hogy a katonaságnál háború és béke idején, továbbá, hogy az állami intézetekben lelkészek, nyilvános iskolákban hitoktatók alkalmaztassanak.

¹⁾ Az el nem ismert felekezet mint hitközség nem szervezkedhetik; hivatalos jellegű hitszónokkal nem bírhat; isteni tiszteleteit bejelenteni köteles a rendőrhatóságnál, olyanok tartására egy óra engedélyt nyerhet. A nyilvános közös isteni tisztelet tartásának joga csak a bevett és elismert felekezetek joga, más vallást követőknek rendőri bejelentés nélkül csak a házi isteni tisztelet tartása van jogában. 1899. évi 37.532. sz. belügymin. rend.

Imaház csak megfelelő hitközség által tartható fenn. 1901. évi 22.942. sz. belügymin. rend. Az exterritorialis személyek házi isteni tiszteletére nézve a nemzetközi szokásjog irányadó.

Bevett felekezetek lelkészeinél is követeli a magyar nyelv ismeretét az 1840. VI. t.-c.

bizonyos korhoz köti, t. i. a 18 év betöltéséhez, férjes nők azonban e kor előtt is szabadon kiléphetnek felekezetük kötelékéből. A kilépettre volt egyháza dogmái és szabályai semmi részben sem kötelezők, de köteles kilépése idejéig esedékes tartozásait volt egyházának megfizetni, ha más bevett vagy elismert felekezetbe egyidejűleg belépne is, ha pedig ilyen egyházba be nem lépne, vagyis felekezeten kívül maradna — a mire szabadsága van, köteles a kilépés idejét követő ötödik naptári év végéig esedékes rendes egyházi járulékokat a kilépési évben volt magasságban, valamint az egyházi és iskolai célra elvállalt rendkívüli járulékokat is az elvállalt időre és összegben megfizetni.¹⁾

D) A gyermekek vallásos nevelése. A vallásszabadság nem terjed annyira, hogy a szülők gyermekeiket vallás nélkül nevelhessék; de a gyermekek vallását a törvény szabályai a szülők vallási, illetve felekezeti állapotának irányadóul vételével, meghatározták s itt a szülő elhatározásának csak korlátozott befolyást engednek.

A 18 éven aluliak szükségkép tagjai valamely bevett vagy elismert vallásfelekezetnek akkor is, ha szüleik nem tartoznának ilyenhez, és ily vallásban nevelendők is.

Ugyanazon bevett vagy elismert felekezetben álló szülők házasságából származó gyermekek 18 éves korukig a szülők vallásában nevelendők. Törvénytelen gyermek, ha anyja valamely bevett vagy elismert felekezetben van, az anya vallását követi. Hét éven aluli királyilag törvényesített, vagy az atya által elismert törvénytelen gyermekek, az atya hat hó alatt kifejezendő kívánatára, követik ennek vallását, ha az bevett vagy elismert vallás. Az atya elismerése és kívánalma a kir. járásbíró, közjegyző vagy főszolgabíró (polgármester) előtt jelentendő ki. Lelencek a felfogadó vallásában nevelendők, de ha ez felekezeten kívül álló egyén, jogosult megállapítani azon bevett vagy elismert felekezetet, melyhez a gyermek tartozni

¹⁾ Ha előbb be nem lépne felekezeti kötelékbe. A kilépés, áttérés tanuk előtt az illetékes egyházközségi lelkésznek szóval bejelentendő s attól számított 14 nap után, de legfőlebb 30 nap alatt megismétlendő a kilépési nyilatkozat; e nyilatkozatról a lelkész, ha ez megtagadná, a tanuk bizonyítványt adnak. E szabály be nem tartása az áttérési államjogilag semmissé teszi s e jog szerint az áttért de jure előbbi felekezetéhez tartozó marad.

fog. Ha a felfogadó felekezeti lelencház, a lelenc ezen felekezet hive lesz. Ha a fenti esetek egyike sem forog fenn, a lelenc azon bevett vagy elismert felekezet tagja lesz, melynek hivei a találás helyén relativ többségben vannak.

A vegyes házasságból, azután a mindkét vagy csupán egyrészről felekezetnélküli egyének házasságából született gyermekek vallására nézve a házasulók a házasság megkötése előtt s egyszersmindenkorra hatóság előtt¹⁾ kötött egyezségben megállapodhatnak.²⁾ Ily egyezség hiányában, ha a szülők mindketteje bevett vagy elismert felekezet tagja, a gyermekek nemük szerint követik a szülők vallását; a felekezethez nem tartozó szülő pedig jogosult megállapítani a nemebeli gyermekek vallását; ha ezt nem tenné, úgy a gyermekek is a felekezethez tartozó másik szülő vallásában nevelendők, ha pedig ezen szülő is felekezetnélküli volna, a mulasztó szülő helyett a gyámhatóság állapítja meg a tanköteles kort ért gyermekek vallását.

Téritvények és szerződések, melyek a gyermekek vallására nézve a törvény szabályaitól eltérnek, érvénytelenek.

1) Közjegyző, járásbíró, polgármester vagy főszolgabíró.

2) Az ily egyezség csak akkor változtatható meg, ha később a házasság, — akár az által, hogy egyik szülő a másik vallására áttér, akár az által, mert a felekezetnélküli szülők ugyanazon vallást felveszik — egyvallásúvá lesz. Ily esetben a megegyezés hatóság előtt, oly értelműleg lesz megváltoztatható, hogy a már egyvallású házasságban született és az előbb született, de 7 éven aluli gyermekek a szülők közös vallását kövessék: az idősebb, de még 18 évet tul nem haladott fiúk, férjhez nem ment leányok, a rendes áttérési formák mellett a gyámhatóság beleegyezésével a szülők közös vallására áttérhetnek. Ugyanily módon való eltérésnek van helye a szövegben említett szabályoktól, ha oly házasság válik egyvallásúvá, hol előbb egyik vagy mindkét fél felekezetnélküli volt és általuk, illetve gyámhatósággal állapítottatott meg a gyermek vallása, végül akkor is, ha a vegyes házasság, mely a házasságot megelőző egyezség nélkül kötöttet, egyvallásúvá válik. Ugyanazon vallású szülők gyermekei csak a szülők vallásában nevelhetők. Külön rendelet szól a római és görög katolikus felekezetűek vegyes házasságából született gyermekekről. Lásd Közigazgatási jogi kézikönyvemben. (Vallásügyi igazgatás.)

A bevett hitfelekezetek különböző államjogi helyzete.¹⁾

A bevett hitfelekezetek az államban nem egészen állanak teljesen egyenlő helyzetben, a mennyiben az izraelitákra az 1895. évi XLII. t.-c. nem terjeszté ki az 1868. évi LIII. t.-c. azon rendelkezését, hogy a bevett felekezetek tagjai egymás temetőibe vegyesen és akadálytalanul temetkezhetnek; nem lön kiterjesztve az izraelitákra az idézett törvény 24. §-a sem, mely szerint azok új egyházközségeket teljesen szabadon állíthatnak; ugyancsak nem lön kiterjesztve az izraelita felekezetre az 1848. évi XX. t.-cikk 3. §-a, mely elrendeli, hogy minden bevett vallásfelekezetnek egyházi és iskolai szükségai közálladalmi költségek által fedeztessenek. De ezen speciális érdekű jogkülönbségeknél sokkal nagyobb fontosságu az, hogy az államhatalom befolyása az egyes bevett egyházak szorosan egyházi ügyeire történelmileg különbözőképp alakult és az újabb törvényhozások sem találtak okot, hogy e viszonyt az egyenlőség, jobban mondva az egyformaság szerint szabályozzák. Különösen lényeges ez eltérés a római és görög katolikus egyház és a többi bevett felekezet jogállapota között.²⁾

I. A római és görög kath. egyházra nézve az államhatalom természetéből szükségkép eredő főfelügyeleti és az ennek egyik gyakorlási alakját képező kir. tetszvényjogon (*Jus placeti*)³⁾

¹⁾ A vallásfelekezetek államhoz való viszonyát csak rövid vázlatossággal adjuk, nem azért, mintha az nem szorosan a közjoghoz tartozó volna, de mert ezzel a viszonygyal a lételes egyházjogok tudománya behatóan foglalkozik; azt az egyházi alkotmány jogának részeül tekintvén.

²⁾ A bevett felekezetek joghatóságát lényegesen megszorítják az u. n. egyházpolitikai törvények 1894. és 95-ből a házassági jog megállapításának és a házassági ügy igazgatásának, házassági bíráskodásnak, továbbá az anyakönyvvezetési ügynek hatalmi körükből való kivétele által. A róm. és gör. kath. káptalanok és conventek mint hiteles helyek, a közjegyzői törvény óta megszűntek, illetve csak okirat kiadványokra szorítkoznak. Az erdélyi hiteles helyek levéltárait az 1882: XXIII. t.-c. az országos levéltárral egyesíté.

³⁾ A *jus placeti*nak világos nyomára már a XV. század elején találunk. Az 1401. évi V., 1486. évi XXVIII., 1715. évi LXXIV., 1729. évi XXI., 1765. évi XXIII. t.-cikk, II. József 1781. évi rendelete és az 1870. évi augusztus 9-én kelt királyi leirat e jogra vonatkoznak. Említendő idevonatkozólag dr. Vázsonyi monographiája, Budapest, 1896. Po-

kivül, messzeható positiv jogkörrel bir, az egyházi (területi és személyi) belserveszet, az egyházi, iskolai nevelési és vagyonskezelési ügyekre vonatkozólag. Az egyház szervezés és vagyonskörűli ezen királyi joghatóság, egyszóval »királyi főkegyuri jognak«, »Jus supremæ patronatus«, neveztetik.¹⁾ E jog a magyar királynak, mint alkotmányos államfőnek királyi jogai közé tartozik; nem ismerhetjük el jogosultnak azon distinctiót, mely szerint e jog Ő felségét, mint Szent István személyének utódát illeti, mert hiszen minden alkotmányos magyar király Szent István utóda és mert Szent István is mint magyar király, ezen minőségében szerezte azon patronatust; az Ő apostolkodása, illetőleg annak sikere elválaszthatatlanul összefüggött királyi állásával és hatalmával.

A szent koronáé tehát ez a jog és alkotmányos módon a ministerium útján s annak felelőssége mellett gyakorlandó. A magyar törvényhozó, a mint a multban rendelkezett számos törvényekkel, e jog gyakorlása felől, ugy azt jövőben is szabályozhatja,²⁾ sőt vannak oly — a főkegyuri jogból folyó kir. actusok, melyek teljes érvényességéhez a törvényhozási hozzájárulás (becikkelyezés) nélkülözhetlen (pl. ilyen a szerzetes-

rubsky »A királyi tetsvény«, Eger, 1868. Régibb időből Remiz Antal »De justitia placeti regii«, Bécs, 1774. Benczur »Was hat der Regent für ein Recht über päpstliche Bullen«, Bécs, 1782.

¹⁾ A római és görög kath. egyház fejének, a pápának választásánál némely katolikus állam feje által gyakorolt u. n. »jus exclusionis« vagy veto jog, a magyar királyok által nem gyakoroltatott. A Habsburgok, mint német római császárok és mint osztrák császárok is éltek a vetoval, mely egyébként nem szorosan jog, inkább erkölcsi befolyás, melynek figyelembe nem vétele a pápaválasztás érvényére nem hat ki; a Habsburgok magyar trónrajutása által a német, illetőleg osztrák császári veto nem ment át a magyar királyra, nem lett magyar állami joggá is. Különösen szabatosan kifejté ezt Wlassics Gyula volt cultusminiszter a magyar delegatio 1904. február 16-iki ülésén, és egészen elfogadhatólag hozzátette, hogy mivel az osztr. császár vetoja mögött a magyar állam is áll, kezdje meg a jogszervező jogszokás gyakorlását, lépjen fel hason-igénnyel a vetőt illetőleg, mint más kath. népek fejei ezt régibb idő óta teszik. L. még dr. Kérészy Zoltán művét: A jus exclusivæ. Bpest, 1904.

²⁾ Okszerűleg szólhatni tehát e jogról a többi királyi jogokkal kapcsolatosan a királlyságnál is, de tekintettel arra, hogy a többi választásfelekezetek jogállását itt vázoljuk, az egybevetés szempontjából helyes azzal e helyütt foglalkozni.

rendek bebocsájtása; lásd a Notre-Dame szerzetes szűzek rendjének befogadásáról (birtokkéesség nélkül) szóló 1764. 43. t.-cikket, új megyés püspökség felállítása, régiek megszüntetése stb.) Az országgyűlési befolyástól ment »reservált felségjognak« nem lehet tehát a főkegyuri jogot mondani.

A hármaskönyv I. R. XI. c. szerint a pápa ez országban az egyházi javadalmak adományozására a megerősítésen kívül semmi hatalmat nem gyakorol, mert: 1. királyaink az összes érsekségek püspökségek, apátságok alapítói lévén, ezáltal megszerezték a kinevezési, választási, adományozási jogot; 2. mert a magyarok Szent István apostolkodása által tértek a keresztény hitre; 3. mert több mint 500 éven át királyaink a jogot háborítlanul gyakorolták (elbirtoklás); mert a joguk az egyetemes zsinat (constanzi) által elismertetett. Legfőbb patronusi jogánál fogva a magyar király nevezi ki, illetőleg helyezi át a valóságos és címzetes, illetve tiszteletbeli érsekeket, püspököket, kanonokokat, világi és szerzetes apátokat, prépostokat, káptalani tisztségeket. A király joga új püspökségek és érsekségek állítása, a fennállók egyesítése, eltörlése, területének változtatása, szerzetesrendek behozatala, korlátozása, eltörlése, kitiltása, új magán kegyuraságok és egyházi alapítványok jóváhagyása, azok felügyelete.¹⁾

¹⁾ A pápai jóváhagyás csak az új praefaturák alapításához, régiek eltörléséhez, a diocesisek területének megváltoztatásához szükséges. Ide vonatkoznak még az 1715. 102., 1723. 69., 1729. 50., 1741. 65., 1765. 43. törvénycikkek.

A királyi kegyuraság nem vonatkozik ugyan a püspöki szabad adományozás alá tartozó stallumokra, sem a világi kegyurak praesentálása alá tartozókra, de ezek is a király engedelme alapján bírják az adományozás, illetőleg kijelölés jogát (1485. évi XXI., 1486. évi XXXVII., 1498. évi LXVII. t.-c. stb.), a király az egyetemes főpatronus (1569. évi XXXVI. t.-c.); kétség esetén valamely egyházi javadalom királyi adományozás alá tartozónak veendő (1518. évi XV., 1553. évi IX., 1569. évi XXXVI. t.-c.).

A király kinevezési jogának teljességét jóformán csak az korlátozza, hogy a bíbornoki méltóságot s a pápai udvari tisztségeket a pápa adományozza. A magyar országos törvények közt azonban nagy számmal vannak, melyek a király egyházközüli jogát illetik, így pl.: az 1439. évi V., 1498. évi XLVII., 1550. évi XVIII., 1681. évi XXVII., 1792. évi XV., XVI. t.-c. rendelik, hogy a király csak canonszerű kel-

Ö Felsege főpatronusi joga alapján rendelkezhetik a róm. és gör. katolikus lelkészi javadalmak iránt; a papi stolát szabályozhatja, inézkedik a javadalmak nyilvántartása, célirányos használata, esetleg zár alá vétele iránt (L. idevon. fontos az 1890. évi 479. sz. kir. jóváhagyással ellátott vallásügyi min. rend.); a papi végrendeleti jog megtartása és a papi hagyatékok körüli eljárás foganatosítása iránt stb. A királyi főpatronatusból természetesen foly Ö felségének joga az u. n. autonomia kezdeményezésére és jóváhagyására, főkép, amennyiben az a laikus híveknek főpatronusi jogokban való részeltetésre vonatkozik.¹⁾

lékekkel bíró, a hazai jogban és nyelvben jártas, érdemes honfiakat nevezzen ki; az 1438. évi XXI., 1550. évi XVI. t.-c. rendelik, hogy a király az egyházi javakat sokáig üresen ne hagyja. *Devolutio*, vagyis az adományozási jognak nem, vagy késedelmes gyakorlása folytán annak a pápára szállása a magyar jog szerint nem állhat be.

A görög és örmény katolikusokra a kir. főkegyuraság oly módon kiterjed, mint a róm. katolikusokra. A gör. katolikusok némely püspökségei latin szertartású kath. érsekség alá rendelvek, így: az eperjesi, munkácsi, az esztergomi érsek, a körösi, a zágrábi érsek alá. Az örmény katolikusok külön püspökséggel nem bírnak, erre való törekvésük nem sikerült, ma is a latin szertartású erdélyi püspök alatt állanak. Az 1868. évi XLIII. t.-c. az örmény katolikusokra külön kiterjeszti az Erdélyben bevett egyházak vallásgyakorlati és önkormányzati szabadságát.

¹⁾ A katolikus autonomia lényege a katolikus híveknek az egyház hatalmi körében levő ügyeknek szabályozására és intézésére való befolyása, azokban való részesítése. Ily autonomiára, természetesen az egyetemes egyházi hierarchikus szervezet, az egyház isteni alkotmányának és hitcikkelyeinek tangálása nélkül, a római katolikus népességnek is oly igénye van, mint bármely más felekezetűeknek. Az autonom szervek hatásköre a királyi főkegyuraság és a püspöki joghatóságból való hatalmi átengedés után eredhetne. A királyi kegyuri jog eredetéről szóló dolgozatok sorából említésre méltók: Kollár »*Historia diplomatica juris patronatus*, Bécs, 1762.; ugyanettől »*De origine et usu perpet. potestatis legislativae circa sacra*«, Bécs, 1764. Szvorényi »*Jus publicum ecclesiasticum Hungariae*«, Veszprém, 1803. Fraknoi V »A magyar királyi kegyuri jog« stb.

A katolikus autonomiát szervező congressus először már 1870-ben összehívott; másodszor 1897. május 14-én kelt kir. elhatározással adatott engedély ily congressus egybehívására. Maga a kir. leirat szigorú szem előtt tartását kívánta a róm. kath. egyház isteni jogon — *divini juris* — alapuló szervezetének. Mint vélekedik a magyar kath. egyház főpapsága az autonomia köréről, arra jellemzésül idézzük Kolos bibornok hercegprímásnak 1897. május 29-én kelt s a papsághoz intézett körleveléből a következőket:

II. A többi bevett felekezetek az állami hatalom ilymértvű közvetlen befolyásának nincsenek alávetve, hanem az állami főfelügyelet jogelvéből kifolyólag állapítvák meg a főhatárolm iránti kötelezettségeik. Ezek általában függetlenül, autonóm szerveik által intézik vallási, iskolai, vagyoni ügyeiket. Autonomiájukat törvények és királyi

»Az egyházi autonomia megvalósításának gondolata 1848-ból ered. 1848-ig a kath. vallás államvallás volt; miért is addig semmi visszasság sem volt abban, hogy az apostoli király ugynevezett legfőbb kegyuri jogait állami kath. közegek által gyakorolta. Hanem az 1848-ik évben a helyzet megváltozott, a mennyiben az 1848. évi XX. t.-c. folytán a kath. vallás megszűnt államvallás lenni és a többi bevett vallásfelekezetekkel törvényileg egyenlőnek jelentetett ki. Ez okból az országgyűlésen jelen volt püspökök számos kath. világgal rögtön felismerték annak szükségességét, hogy az egyház viszonya az államhoz szintén más alapokra fektetessék, vagyis, hogy midőn az állam különösebb oltalmát az egyháztól megvonja, vele úgy bánt, mint a többi felekezetekkel, az egyház is részesüljön azon szabadságban, önállóságban, mely a többi bevett felekezeteknek törvényileg biztosított és hogy az állam befolyása a kath. egyház ügyeire se legyen más mérvű és jellegű, mint amilyen mérvűt és jellegűt a többi felekezetekre a törvény korlátain belül gyakorol. Az államnak az egyházhoz való ezen változott viszonyából keletkezett a közóhaj a kath. egyházi autonomia iránt. Tartalma ezen óhajnak nem egyéb, mint hogy a kath. egyház szabadsága saját ügyeit önállólag intézhessen — menten állami gyámködástől — törvényileg biztosíttassék ép úgy, mint a többi felekezetek e szabadsága törvényileg biztosítva van; hogy az állam az egyház ügyeibe tevőlegesen ne folyjon be, hanem csak felügyeleti, ellenőrzési jogát gyakorolja, a mint a többi felekezetek ügyeibe tevőlegesen be nem folyik, hanem csak felügyeleti, ellenőrzési jogot gyakorol. Ez az autonomia tartalma és lényege.

Krisztus Urunk az egyházban két rendet alkotott: a papit és világiat. Bár világiak, laikusok nélkül egyház nem képzelhető; bár a papi-rend a laikusok végett van s nekik szolgálni, bennük az egyház célját, rendeltetését megvalósítani köteles. Krisztus Urunk mégis a kormányhatalmat egész teljességében a püspökökre bízta és nem a világiakra. Erről az egyházi kormányhatalomról a püspökök le nem mondhatuak, azt senkivel meg nem oszthatják, mert annak nem korlátlan urai, hanem csak letéteményesei és Krisztusnak felelős sáfárjai. Ez lévén az egyház alkotmányának sarktétele, az egyházi autonomia az egyházban semmiféle egyházkormányzati jogot vagy hatalmat nem igényelhet, valamint a legesekélyebb befolyást sem követelheti a hittan tanítására, a szentségek és szentelmények kiszolgáltatására, az isteni tiszteletre, a papi és szerzetesi nevelésre.

Az autonomiai hatáskör tartalmát csakis azon jogok alkotják, melyeket:

1. Ő felsége az ugynevezett apostoli vagy főkegyuri jog címén

rendeletek avagy régi szokás, elismerik, biztosítják, illetőleg közelebbről meghatározzák.

a) A görög-keletiek az állami felügyelet alatt szabadon intézik vallási, tanulmányi és vagyoni ügyeket. E szabadságukat először az I. Lipóttól nyert 1690. évi április 6-án kelt s Csernovics Arzen ipeki patriarcha kérésére kiadott — *proclamatiónak* nevezett — privilegium, majd a szervezetüket részletesebben szabályozó »*Declaratorium Illyricum*« (kir. leirat 1779-ből) és az 1791. évi XXVII. t.-c. biztosítják.¹⁾ Az 1848. évi XX. t.-c. a görög-keletiek szervezetének törvényi rendezését helyezte kilátásba. 1864-ben legfelső — császári — elhatározással két metropoliára osztották az eddigi egységes keleti egyházat, t. i. gör. kel. román és gör. kel. szerb metropoliára, fenntartásával a dogmatikai és canoni egységnek, mivégből közös zsinatok tarthatók. A magyar törvényhozás ez absolutisticus rendelkezést az 1868. évi IX. t.-cikkbe iktatván, jogerőre emelte, s a görög-kel. román nemzeti egyháznak is azon jogok, melyek törvényeink szerint az előbb egységes keleti egyházat illették, biztosítva

miniszteriuma által gyakorol, a mennyiben e jogok gyakorlatát az állami legfőbb felügyeleti és ellenőrzési jog fenntartása mellett — az autonómiai testületre bízni jónak találja;

2. azon ügyek, melyek intézésére a püspöki kar által delegálható;

3. azon jogok, melyekkel azt az állam felruházza.

Az autonómia röviden megrajzolt ezen tervében kétségkívül legkiválóbb helyet az első pont foglalja el, mely szerint a kath. autonómiára szállának és általa önállóan, állami felügyelet alatt az egyházi törvények értelmében kezeltetnének, mindazon egyházi ügyek, amelyeknek intézése eddig a kormány kezében volt. Ezen nagyfontosságú hatáskör, a katolikusok bizalmi férfaira ruházva, megadja a kath. egyháznak azon függetlenségét, önállóságát az állammal szemben, melyet a törvényesen bevett ker. felekezetek már régtől fogva élveznek.

Ezen hatáskörben foglalt jogok helyes gyakorlata és az autonómiára háruló köteleességek — mert jogokkal karöltve köteleességek járnak — szakavatott, buzgó teljesítése az egyháznak nagy áldására válhatik, felvirágoztatásának hatalmas előmozdítója lehet.

¹⁾ Magyarországon 1791. óta, Erdélyben pedig az 1848. évi VI. erdélyi törvénycikk értelmében képeznek bevett egyházat. A társorságokban az 1741. évi XLVI. t.-c. szerint is még csak a róm. katolikusok birtak birtokképesseggel.

lőnek.¹⁾ Mindkét gör.-kel. egyház a képviseleti rendszer alapján, a világi és egyházi elem arányos részvételével alkotott testületek által intézi ügyeit. A metropolia — egyháztartomány — alkatrészei mindkét egyháznál; a plébániák, esperességek, zárdák és püspöki egyházmegyék, a megfelelő autonómiai testületek pedig a plébániai, esperességi, egyházmegyei zsinatok a metropoliai congressus, mint legfőbb autonóm hatóság. A metropoliai congressus egybehívásához Ő felsége engedelmé kell; összehívó az illető metropolita. A congressusi határozatok érvényéhez királyi jóváhagyás szükséges. A király személyesen vagy biztosa által jelen lehet a congressuson; joga van a congressus elnapolására és feloszlítására is. A gör.-kel. metropolitákat az illető congressus, a püspököket, az egyházmegyei képviselet (zsinat) választja; a választás érvényéhez kir. jóváhagyás szükséges (megerősítés). Ha a congressus vagy egyházmegye ismételen oly egyént választana, akit a király megerősítésre méltatlannak ítél, az üres főpapi szék kinevezéssel is betölthető. A püspökök és érsekek kir. jóváhagyás után Ő felsége kezébe hűség esküt kötelesek tenni és a metropoliták királyilag iktattatnak be javadalmukba (kir. biztos útján).

b) A két protestáns egyháznak mai napig sértetlenül fenntartott szabad autonómiája bécsi, illetve linzi békeszerződések becsikkelyező törvénycikkekben gyökeredzik, de szabatosabban formulázta azt az 1791. évi XXVI. t.-c., mely ma is főjogforrás a magyar állam és e két protestáns felekezet közötti viszonyt illetőleg. Kimondja a törvény, hogy a protestánsok Ő felsége előzetes beleegyezésével zsinatokat tarthatnak, hogy azokra a király nem ugyan elnöklés vagy irányítás, hanem

¹⁾ Már II. József 1783-ban adminisztratív különállást ad az erdélyi görög keleti egyháznak, mely csak in dogmaticis maradt a karlócai patriarcha alatt; egy 1828. évi királyi leirat kimondja, hogy aradi gör.-kel. püspökké csak született román, verseci és temesi püspökké pedig románul is tudó férfiak neveztesse ki. (Melichár K. Egyházi szervezet című műve, 76. lap.)

A két görög-keleti egyház elnevezése, »Gör.-keleti szerb és román nemzeti egyház«, nemzetiségi jellegre utal, holott az egyházban nagyszámu más nemzetiségek is vannak.

felügyelés végett valláskülönbség nélkül választható biztost küldhet, hogy a zsinaton alkotott canonok és szabályok, melyek érvényéhez kir. jóváhagyás szükséges, királyi vagy kormányrendelettel meg nem változtathatók; hogy mindkét rendbeli protestánsok iskolákat állíthatnak, de felsőbbet csak kir. jóváhagyás mellett; továbbá alapítványaik, iskoláik, és egyéb intézetek ügyeit szabadon intézik. Mindkét protestáns egyház alkotmánya az ügyeknek fokozatos képviselők, kormányzó hatóságok és választott egyházi tisztviselők általi intézésében áll. A fő beosztás szerint mindkét egyház egyházközségekből, egyházmegyékből és egyházkerületekből áll. Az egyház egyetemes hatósága a református egyháznál a convent és a zsinat, az ág. evangelikusoknál a zsinat, az egyetemes közgyűlés és az egyetemes főfelügyelő. Az egyházi törvényhozásban és az igazgatásban minden fokozatán, világi és egyházi elem arányos befolyása biztosítva van.¹⁾

c) Az unitarius egyház — mely Erdélyben 1571-től kezdve, Magyarországon az 1848. XX. törvénycikk alapján bevett felekezet, a két protestáns egyházéhoz hasonlítható önállósággal bír — szabadságait az említett törvényeken kívül a Diploma Leopoldinum is megerősíti. Belső szervezete szintén az egyházi és világi elem arányos befolyására van fektetve. Az egész egyház nyolc környékre — tractus — a környék egyházközségekre oszlik. Főhatóságai az egyházi főtanács, mely mint képviselő, igazgató és zsinati főhatóság (Synodale

¹⁾ Mig a katolikus és görög-keleti egyházszervezetben a püspöki hatóságon, püspöki megyéken van a súlypont, addig a két protestáns és unitárius egyházban alapszerv az egyházközség, melyből, mint az ág. ev. egyház alkotmánytörvénye (11. §.) kifejezi, minden hatalom ered. Az ev. ref. egyház mai fő alkotmánytörvényei az 1907. évi m. orsz. rend. tárában 569—803. közölvék, az ág. ev. egyház 1891—1892. évi alkotmánya pedig az 1896. évi rend. tárában.

Az erdélyi ág. ev. egyház egészen különálló egyházat képez; itt a Diploma Leopoldinumban biztosított különállása van alkotmánya meghatározására; köteles azonban a változásokat az egyetemes conventnek bejelenteni; az öt egyházkerület egyetemesen érdeklő ügyekben a zsinat az erdélyi egyháznak is törvényhozó testülete.

Az erdélyi ev. ref. egyháznak az Approb. és Compil. const. I. részében felügyelet az 1791. évi LIV. erdélyi t.-c. értelmében gyakoroltatik. A püspököt az országos gyűlés választja, s ez ő felsége általi megerősítés után annak kezébe hűség esküt tesz.

supr. Collegium) szerepel, továbbá a püspök és világi főgondnok; mindkettőt a főtanács választja, a megválasztott püspököt »Ő felsége erősíti meg és látja el diplomával.«¹⁾

d) Az izraelitáknak felekezeti autonómiáját törvények kifejezetten nem biztosítják ugyan, de a gyakorlat azt mutatta, hogy az államhatalom, jelesül a kormány, tartózkodott e felekezet belső szervezkedési, disciplinaris és vagyoni ügyeibe való kényszerítő beavatkozástól azon időben is, midőn az csupán türt, majd elismert felekezetet képezett és szorítkozott az állami érdekből eredő felügyeletre.²⁾ A tanügyi törvények az izraelita felekezetnek tanintézeteire vonatkozó jogállását teljesen olyképp szabályozzák, mint a többi bevett s autonom felekezetét. Az 1895. évi XLII. t.-c. az izr. felekezetet recipiálván s arra a többi bevett felekezetet illető szabadságot, respective a keresztény egyházakkal a viszonyosságot és kölcsönösséget nagyobb-részt megállapítván, azt mondhatjuk, hogy ezen felekezet is törvénybiztosította autonómiát élvez.

A magyarországi zsidóság három canonilag és szertartásilag, valamint szervezetileg is különböző részre oszlik, u. m. a congressusai vagy neolog zsidóságra (neologok), melynek szervezeti szabályzatát az 1869. évi július 14-én kelt királyi jóváhagyással látták el. E szervezetet a zsidóság jelentékeny része — államhatalmi kényszer ki lévén zárva — nem acceptálta, hanem részint megmaradt előbbi szervezetében — ezek a »Statu quo ante« zsidók, részint az u. n. Hitőregylet által 1871-ben összehívott gyűlésen alkotott és Ő felsége által ugyanez év okt. 22-én jóváhagyott szabályzathoz alkalmazkodott; ez utóbbiakat nevezik »autonom hittörvényhű« vagy »orthodox« zsidóknak.³⁾

¹⁾ Az unit. egyház alkotmányrendszerét a zsinati főtanács 1851. szeptember 2-án Kolozsvárott tartott ülésében állapította meg, bár e munkálatot Ő felségéhez terjesztették, arra megerősítés nem érkezett, mégis a szervezet annak alapján áll. (Melichár i. m. 88. lap.)

²⁾ Vannak ugyan esetek az utóbbi évtizedekből, hogy a kormány sürgős állami érdekből a felügyeleti passivitáson tulment; így 1885-ben az izr. anyakönyvi szervezetet rendezte; 1884-ben az 5047. sz. rendelettel a rabbiképesítést szabályozta; 1888-ban 1911. sz. rendelettel a hitközségalakulást, 1881-ben 32.399. sz. rendelettel a felekezeti terhek viselését, illetőleg szabályokat bocsájtott ki; de ezek kivételes rendeleteknek tekinthetők, alapjuk főképp az izr. hitközségek laza kapcsolatában, a magasabb felekezeti testületek hiányában keresendő.

³⁾ Az izraeliták az 1895. évi XLII. t.-c. óta sem bírják az új egy-

VII. Nemzetiségi szabadság.

A nemzetiség az ugyanazon anyanyelvűek összessége, tehát kulturközösség. Különbözik ettől a faj vagy fajiság mint leszármazáson, a vérvközösségen nyugvó összetartozás, mely a szellemi, lelki tulajdonságok hasonlóságát is hozza magával. Nemzetiség és fajiság sokszor felváltva használtat'k. Nálunk a hivatalos statisztika az anyanyelv azonosságát veszi régóta a nemzetiség ismérvének, kinek mi az anyanyelve, az a nemzetisége. Az 1920. évi XX. t.-c. kifejezetten különböztet a faj és nemzetiség között.

A nemzetiség nem jelenti azt, amit a »régi náció« kifejezés jelentett, így a magyar, szász és székely náció Erdélyben. A nemzetiségi szabadság nem a faji sajátságok szabad érvényrejutását, hanem az anyanyelv szabad használatát jelenti a különböző életkörökben és életviszonyokban.

Nem foglalja ez magában a nemzetiség jogosítását külön közjogi korporációkban való szervezkedésre.

Az u. n. nemzetiségi törvény az 1868. évi XLIV. t.-c., a nemzetiségi szabadság és egyenjoguság declarálásán kívül részletesen szabályozza a nyelv használatot.

Mindenekelőtt kimondja a törvény, hogy Magyarország összes honpolgárai politikailag egy nemzetet képeznek, oszthatlan egységes magyar nemzetet, melynek e hon minden polgára, bármely nemzetiségű legyen is, egyenjogú tagja.¹⁾

I. Az egyesek és egyleteik s egyházaik nyelvhasználatá. Magánosokkal való érintkezésben bárki bár-

házközségek alakításának szabadságát, új egyházközségek csakis a vallási minster engedélye alapján állíthatók föl. A hitközségek az 1877. évi 7768. sz. vallásügyi minsteri rendelet szerint a »congressusi«, »orthodox«, illetve »statusquo« jelzőt kötelesek használni. A fiók- és anyahitközségekől különböznek az imaház-egyletek, melyek azokból állanak, kik a fennállótól eltérő isteni tiszteleti intézményt kívánnak, ezek a hitközségek igazgatási és adózási egységét nem bontják meg, de külön imaházat, saktert és hitshónokot (daján) tarthatnak. Az 1895. évi XLII. t.-c. értelmében izraelita felekezeti előljáró csak feddhetlen előéletű magyar honos lehet. Változtatásokat idéz elő a felekezetek szervezetében az 1905. évi 102.284. számú V. k. min. rendelettel jóváhagyott újabb szabályzat.

¹⁾ A nemzetiségi kisebbségek ezen alaptörvényben teljes védelmet találtak. Trianoni védelemre nem volt szükségük.

mely nyelvvel élhet írásban és szóval. A magánosok által alapított egyletek nyelvét az alapítók, a gyűlés nyelvét a gyűlést tartók szabadon határozzák meg. A magánosok, illetve azok egyletei, társulatai által alapított magánintézetek, vállalatok nyelvét a fenntartók szabadon határozzák meg. A tanodák, óvodák nyelvét az alapítók, illetőleg fenntartók (egyházak is) szintén szabadon állapítják meg, azonban a magyar nyelvnek kötelező oktatásáról szóló 1879. évi XVIII. és a középtanodákról szóló 1883. évi XXX., az óvodákról szóló 1891. évi XV. t.-c. rendelkezéseinek megtartásával.¹⁾

Az egyházközség egyházi felsőségeik jogának sérelme nélkül maguk határozzák meg egyházi ügyeik vitelének nyelvét; a felsőbb egyházi testületek és hatóságok ugyancsak szabadon állapítják az ügyvitel, tanácskozás, jegyzőkönyv és az egyházközségekkel való érintkezés nyelvét, azonban ezekre már

¹⁾ A nem állami tanítók illetményeiről szóló 1907. XXVII. t.-c. 18—19. §§. belterjesebbé teszi az államnyelv tanítását és kimondja a javaslat, hogy azon néptanodákban, melyekben az államnyelv van tanítási nyelvül bevezetve, ezen állapottól többé meg nem változtatható. Ugyane törv. szerint kell értelmezni az 1868. XXXVIII. t.-c. 14. §-át a felekezetek azon jogáról, hogy maguk határozzák meg iskoláik nyelvét (Hiteles magyarázat). Kimondta továbbá e törv., hogy az összes elemi ismétlő iskolák nyelve a magyar és iskolanyomtatványok magyarok legyenek (33. §.).

A Trianoni szerződés 58—59. §§. kimondják, hogy egyetlen magyar honos sem korlátozható bármely nyelv szabad használatában a magán vagy üzleti forgalomban, a vallás, a sajtó terén vagy nyilvános gyűléseken. A nem magyar nyelvű honosoknak könnyítendő nyelvüknek a bíróságok előtti használata. Oly helyeken, hol nem magyar nyelvű honpolgárok jelentékeny számban élnek, megfelelő könnyítések teendők avégből, hogy ezek gyermekei az elemi iskolákban saját nyelvükön taníttassanak. (Lásd még az 1907. XXVII. t.-c.)

Az 1868. XLIV. rendeli, hogy az országos egyetemek előadási nyelve a magyar. Állami tanodák nyelvét a közokt. min. állapítja meg, figyelemmel arra, hogy ott, hol nem magyar nyelvű lakosok tömegesebben laknak a közelben, saját anyanyelvükön képezhessék magukat egész az akadémiai képzésig. Az egyetemeken az országban divatos nyelvek számára, azon vidékeken, hol különböző nemzetiségek laknak, más állami felső és középtanodákban az illető nyelvek részére tanszékek állítandók. (L. még az 1883. évi XXX. t.-cikket a középiskolákról.)

Az állami és községi népiskolákban, hol legalább 40 nem magyar anyanyelvű gyermek van, vagy a lakosság többsége a nemzetiségi kisebbségekhez tartozik, tanítási nyelvül részben vagy egészben ennek nyelvét kell elfogadni. (1923. 110478. R.)

azon kötelesség van megállapítva, hogy az állami felügyelet szempontjából jegyzőkönyveiket hiteles magyar fordításban is felterjesszék a kormányhoz. Különböző hitfelekezetek egymással való érintkezéseiknél jogosultan használhatják a magyar nyelvet vagy pedig a megkeresett egyház ügyviteli nyelvét.¹⁾ A bevett keresztény felekezetek lelkészeitől a magyar nyelv tudása megkívántatik.²⁾

II. Ami már most az egyeseknek, társulataiknak vagy hitfelekezeteiknek közhatóságokkal való hivatalos érintkezésükben megszabott nyelvhasználatát illeti, törvényünk a legmesszebb menő a közügyek egységes vitelét szinte megnehezítő szabadságot engedett, ugyanis:

Az országgyűlés csak magyar nyelvű beadványokat fogadhat el és tárgyalhat, az országgyűlés és minden szerve a királyi Felséggel is e nyelven érintkezik.

Az ország minden polgára ezek társulata, magánintézete, saját községéhez, törvényhatóságához és annak közegeihez, vagy az államkormányhoz intézett beadványát anyanyelvén nyújthatja be; de természetesen benyújthatja magyar nyelven is, bármi legyen anyanyelve. Más községhez, törvényhatósághoz intézett beadványaiban a polgárok akár a magyar nyelvet, akár azon törvényhatóság vagy község jegyzőkönyvi nyelvét használhatják. Az 1923. 4800. M. E. sz. rendelet szerint saját anyanyelvét is használhatja, ha ezt a nyelvet a község, járás vagy törvényhatóság lakosságának legalább egyötöde vallja nyelvének.

A királyi bíróságokhoz intézett beadványok, azok előtt felvett jegyzőkönyvek, a beadott melléletek magyarul szerkesz-

¹⁾ Egyházi nagyobb javadalmakat, kanonokságokat is értve, a király csak a magyar nyelvben és jogban jártasoknak adhat. (1741: XVI.)

²⁾ Ma is fennáll az 1840: VI. t.-cikk, mely kimondja: »ezen túl minden vallásbeli különbség nélkül plébánosoknak, egyházi szónokoknak, káplánoknak és segédeknek olyanok alkalmazhatók, kik a magyar nyelvet tudják«. A lelkészi jövedelem kiegészítéséről szóló 1909. évi XIII. 1.-c. 3. §-ába — ezen könyv szerzőjének indítványa folytán — oly határozmány vétetett föl, hogy a congrua kiegészítésében, 5 év eltelte után, csak oly lelkészek részesíthetők, kik az 1840. évi VI. törvénycikk fentidézett követelményének eleget tesznek.

tendők, illetve ha az eredeti okiratok más nyelvűek, hiteles magyar fordításban is melléklendők.¹⁾ Az 1923. 4800. sz. rend. szerint saját anyanyelvén is beadhatja beadványát vagy szóban is használhatja anyanyelvét, ha ez a nyelv az illető bíróság területén a lakosság legalább egyötödének anyanyelve.

Egyházi felsőbb és legfelsőbb hatóságok a kormányhoz intézett beadványaikban saját ügyviteli vagy jegyzőkönyvi nyelvüket és hasábosan az államnyelvet, törvényhatóságokhoz és azok közegeihez intézett beadványaikban akár a magyar nyelvet, akár a törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét használhatják; egyházközségek pedig mindeme hivatalos érintkezéseikben a kormány vagy saját törvényhatóságaik irányában a magyar nyelvet vagy saját ügykezelési nyelvüket, más törvényhatóságok irányában pedig ezek jegyzőkönyvi nyelveinek egyikét használhatják.

III. Az állam hivatalos nyelve. Az állam magyar jellege főleg a közhatóságok magyar hivatalos nyelvében fejeződik ki. Az egységes magyar nemzet, mint államegyén (személyiség) magyar nyelvű, habár az állampolgárok mint egyesek jelentékeny részben más nemzetiségűek és más nyelvvel élnek. Az 1868. évi XLIV. t.-c. ezt így fejezi ki: »A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar«.

a) A magyar nyelv birása mint kellék a közhivatalok elnyeréséhez. A nemzetiségi törvény a honpolgári jogegyenlőség követelményét kielégítőleg rendeli, hogy közhivatalokra minden nemzetiségű honpolgárok, ha egyéb kellekkel birnak, arányosan alkalmazandók; az államkormány köteles gondoskodni, hogy az országos birói és közigazgatási hivatalokra s különösen a főispánságokra, a különböző nemzetiségekből a szükséges nyelvekben jártas egyének alkalmaztasanak. A magyar nyelv kellő ismerete a magyar nemzetiségiektől is követelendő.²⁾

Az 1924. évi II. t.-c. rendeli, hogy az olyan bíróságoknál, állami és önkormányzati közigazgatási hatóságoknál, és hivataloknál, melyek területén a lakoságnak legalább egy ötöd-része ugyanahhoz a nyelvi kisebbséghez tartozik, olyan szemé-

¹⁾ Lásd még az 1911. évi I. t.-cikket a polgári perrend törvényét.

²⁾ Állami iskolai gondnokság tagja csak magyarul írni és olvasni tudó állampolgár lehet. 1907. XXVI. t.-c. 19. §-a.

lyeket is kell alkalmazni, kik az illető kisebbségi nyelvben is jártasak.

Az említett helyeken alkalmazott személyzet köteles a működése területén az említett arányban élő kisebbség nyelvét a törvény életbeléptétől számított két éven belül elsajátítani; a ki ennek eleget nem tesz, hivatalból áthelyezhető, vagy szabályszerű elbánás alá vonandó, bírakkal szemben még ily eljárásnak csak a két év lejártát követő egy éven belül van helye.

Az 1883. I. t.-c. szerint a törvényhatósági tisztviselőktől, segéd- és kezelő személyektől a magyar nyelv tudása megkívántatik.

b) Az 1791: XVI. t.-c. rendeli, hogy idegen nyelv (lingua peregrina) semmiféle nyilvános ügyek (negotia publica) intézésénél ne használtassék és már csak ideiglenesen engedi meg a latin nyelv (idioma lat.) használatát. Az 1792: VII. és 1830: VIII. t.-c. a magyar nyelv általános tanításával kapcsolatosan rendeli, hogy jövőre (1830-tól kezdve) közhivatalt csak olyanok nyerhessenek, kik a magyar nyelv tudását igazolják.¹⁾ Ezen törvényes rendelkezés kiterjedt a katonai tisztí állásokra is.²⁾

c) A király uralkodási nyelve. A magyar király is köteles a törvény azon rendelkezésének megfelelni, hogy az ország bármely ügyeinek intézése idegen nyelven ne történjék. A magyar király uralkodásának nyelve a magyar. Az országgyűlés körüli királyi jogok gyakorlásánál a király kizárólag a magyar nyelvet köteles használni. A törvények szentesítése, koronázási hitlevél, koronázási eskütétel magyar nyelven történik; ugyanez áll a trónbeszédekre, királyi le-

¹⁾ Ugyane törvény rendelte, hogy 1834. jan. 1. után senki a magyar nyelv ismerete nélkül ügyvédi vizsgára ne bocsájtassék.

Az 1840. II. t.-c. 12. §-a szerint a magyar sor- és véghelyi ezredekben a tisztek, következőkép a tábornokok és stábilisok is született magyarok legyenek.

²⁾ A községi előjárói tisztségekre is áll, hogy azok köztisztviselők. A gyakorlat azonban a qualificatiohoz kötött községi előjáróktól eltekintve, nem követeli a magyar nyelv ismeretét, ugyancsak a községi képviselői és törvényhatósági bizottsági tagságra sem. Nyilvános népiskolák tanítói (1879: XVIII.) ügyvédek, közjegyzők (1874: XXXIV., 1875: XXXV., 1886: VII.), honvédtisztek (1890: V.) állami anyakönyvezetők (1894: XXXIII.) magyarul tudjanak. Ugyanez áll az illető szolgálati rendtartások szerint vasutaknál és nyilv. gőzhajózási vállalatoknál alkalmazott hivatalnokokra nézve. (1914: XVII. t.-c.)

iratokra, királyi válaszokra, melyek az országgyűléshez intézettek és az országgyűlést összehívó királyi levelek is. Már az 1805. évi 4. t.-c. parancsolja, hogy az országgyűlés a királyhoz magyar s hasábosan latin nyelven írjon; az 1840:VI. t.-c. kizárólag magyar felterjesztéseket rendel; az 1844:II. t.-c. már az összes királyi leírásokat magyarul rendeli szerkesztendőeknek.

A király személyes hatáskörébe eső összes ügyekben kiadott közvetlen királyi rendelkezések, intézkedések kizárólag magyar nyelven adandók (1844:II. 4., 5. §§. 1868:XLIV. 1. §-a) s általában magyar ügyekben Ő felsége a hivatalos szóbeli érintkezésekben (audientiákon is) a magyar államnyelvet alkalmazza.

A magyar királyi udvartartás körében is a hivatalos magyar nyelvnek érvényesülnie kell.

Mindezek szerint a királyi hatalom jogszerű gyakorlásához szükséges kellékeknek mondható a magyar államnyelv bírása.

A magyar királyság kormányzójának és környezetének hivatalos nyelve a magyar.

d) Az országgyűlés mindkét házának, a nemzetgyűlésnek tanácskozásai és ügykezelési nyelve a magyar. A törvényjavaslatok kivétel nélkül magyarul szövegezve nyújtandók be. A törvények, országgyűlési, országos bizottsági határozatok magyar nyelven hozatnak, de a törvények az országban lakó nemzetiségek nyelvén is hiteles fordításban kiadandók.¹⁾

e) Az ország felelős kormányának hivatalos nyelve a kormányzat minden ágában a magyar.

A magyar kormánynak alárendelt összes kir. hatóságok, kir. hivatalok, kir. közintézetek, állami vállalatok (vasut) hivatalos ügyviteli, ügyintézési, ügykezelési nyelve kizárólag a magyar.²⁾

¹⁾ Már az 1791. évi XVI., 1792. évi VII., 1805. évi IV. és VIII., 1830. évi VIII., 1836. évi III., 1840. évi VI. és 1841. évi II. t.-c.ikkek biztosítják a magyar nyelv uralmát az országgyűlésen és a közigazgatásban. Az 1844:II. t.-c. szerint az országgyűlés nyelve kirekesztőleg a magyar lón, de a kapcsolt részek magyar nyelvben nem jártas követeknek még 6 évig megengedettett, hogy szavazataikat latin nyelven is kijelenthessék.

A nemzetgyűlésnek, tisztviselőinek, és hivatalnokainak hivatalos nyelve a magyar.

²⁾ A királyi bíróságokra nézve kizárólagos hivatalos nyelv a

f) A törvényhatóságok hivatalos nyelve.

A törvényhatósági jegyzőkönyvek magyarul vezetendők; de e mellett vezethetők mindazon hazai nyelven is, melyet a közgyűlés tagjainak egyötöde jegyzőkönyvi nyelvül óhajt. Eltérések esetén a magyar jegyzőkönyv tekintendő hitelesnek. A törvényhatóságok a kormányhoz intézett átirataikban a magyar nyelvet kötelesek használni, de e mellett hasábosan használhatják még azon nyelvek bármelyikét is, melyen jegyzőkönyveiket vezetik; egy más közötti irataikban pedig akár a magyar nyelvet, akár pedig ennek teljes mellőzésével a megkeresett törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikét.

A képviseleti közgyűlésekben mindaz, kit ott a szólás jogával bir, szólhat magyar nyelven és saját anyanyelvén, ha az nem a magyar.

A törvényhatósági közigazgatási bizottságok jegyzőkönyvei csak magyarul vezetendők.

A törvényhatósági tisztviselők a belső ügyvitel terén a magyar nyelvet kötelesek használni; azon tisztviselőknek, kikre ez gyakorlati nehézségekkel járna, kivételesen megengedhető, hogy a törvényhatóság más jegyzőkönyvi nyelvével éljenek. E kivételes intézkedés átmenetinek tekintendő.¹⁾

magyar; a jegyzőkönyvek kizárólag ezen vezetendők, a határozatok ezen hozandók; a perbeli iratok, a mennyiben szükséges, hites fordítók által magyarra fordítandók, ugyanez áll a budapesti tőzsdebiróságra is. (1881: LIX.). A telekkönyvek vitele kizárólag magyarul eszközlendő. — Az 1909. évi XVI. t.-c. 1. §-a szerint a magyar főudvarnagyi bíróság hivatalos nyelve a magyar. Az 1911. I. t.-c. (polg. perrend.) 134., 137. §§. szerint a bírósági beadványok nyelve a magyar. A tárgyalás nyelve ugyanez. (229. §.) A fél az 1923. 4800. M. E. sz. rendelet szerint saját anyanyelvét a bíróságnál is használhatja, ha ez a nyelv az illető bíróság területén élő népesség legalább egy ötödének nyelve. Ügyvédek mindenkor az állam nyelvét kötelesek használni.

¹⁾ 1907. évi 152.635. b. ü. m. r. Járási tisztviselők a nép nyelvét lehetőséget elsajátítsák. Az 1898. évi egészségügyi novella rendeli, hogy a községi és körorvosok ismerjék a nép nyelvét.

A külföldi hatóságokkal való érintkezést a nemzetközi szokás, fennálló szerződések stb. szabályozzák. A külföldi hatóságokhoz intézett megkeresések nyelvről szólnak az 1889. évi 78.599. ex 1888., 1898. évi 46.826. és 66.909., 1900. évi 5531. és 124.245. sz. belügymin. rendeletek.

Budapest székesfőváros törvényhatóságának hivatalos nyelve általában és kizárólag a magyar. (1872:XXXVI.)

g) A községekben:

a közgyűlések maguk állapítják meg jegyzőkönyvük s ügyvitelük nyelvét; a jegyzőkönyv azon nyelven is viendő, melyen a községi képviselő tagjainak egyötöde kívánja; a községi tisztviselők a községi lakókkal való érintkezésben ezek nyelvét kötelesek használni; saját törvényhatóságához és ennek közegeihez, továbbá a kormányhoz intézett irataiban a község a magyar nyelvet vagy saját ügykezelési nyelvét, más törvényhatóságokhoz vagy azok közegeihez intézett irataiban a magyar nyelvet vagy az illető törvényhatóságbeli jegyzőkönyvi nyelvek egyikét használhatja. Ha a községek saját ügykezelési nyelve vagy a megkeresett törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelve nem a magyar volna, úgy saját törvényhatóságukhoz, a kormányhoz, s a községre működési körrel bíró más állami hatóságokhoz intézett nem magyar átírataikat hasábosan magyarul is kötelesek szövegezni; más állami vagy önkormányzati hatóságokhoz intézett átíratok magyar nyelven szerkesztendők, nem magyar nyelv csak hasábosan használható. (L. az 1923. 4800. sz. R.)

A községi képviselőben a szólás jogával bírók szabadon használhatják a nyanyelvüket.¹⁾ Azt, hogy mikor kötelesek az állami hatóságok, kir. bíróságok és önkormányzati hatóságok a féllel való érintkezésben ezek anyanyelvét használni, vagy mikor kötelesek a nem magyar beadványokra hozott határozatokat a beadvány nyelvén is kiadni, részletesen megállapítja az 1923. 4800. sz. R. Általánosan az vététtett irányadóul, hogy ennek helye van, ha a hatóság területén az illető nyelv a nép egyötödének is anyanyelve.

¹⁾ A szabadságok között szokás még felsorolni a kérvényezést és panaszemelés szabadságát is. Már az aranybulla I. cikke rendel, hogy a király vagy helyettese a nádor a panaszosokat meghallgassa. A kérvényezési jogban a polgároknak mintegy kezdeményezés is van biztosítva, mert minden ügyeikre, kívánalmaikra, szükségükre felhívhatják a kormányt. A kérvényezés joga Magyarországon mindenki megillet; az egyeseket úgy, mint testületeket, egyleteket, gyűléseket, községeket és törvényhatóságokat. A kérelmet a királyi felség vagy az állami és autonóm személyek előtt írásban vagy szóval előadhatni; de köztestületek gyűlésein, nem tagok által szóbeli kérelmek elő nem adhatók. Így az országgyűlés előtt sem egyeseknek, sem testületeknek személyes élőszóval nem lehet kérelmet előadni, ugyan-

31. §. Az állampolgári közkötelességek.

Az állampolgári jogviszony tartalmát a jogokkal viszonzosan kötelességek is képezik. E kötelességek annyifélék, ahány módon az állam polgáraitól vagy lakosaitól teljesítményeket, illetőleg magatartási követel. Ezért a polgári kötelességeket a mai állam intenzív élete mellett egyenkint felsorolni alig lehetséges. A közjogi tanokban szinte szokászerű mégis néhány ily kötelességnek felsorolása és fejtegetése, nevezetesen olyanoké, melyek nemcsak általánosságuknál fogva, hanem azon gazdasági vagy erkölcsi áldozat súlyosságánál fogva, melyet a polgárookra hárítanak, legnagyobb érdekűek.

Nem konkrét teljesítésre vagy magatartásra irányzott, hanem az állampolgári kötelék természetéből folyó általános közkötelesség a haza iránti hűség és az állami hatalom iránti engedelmesség.

I. Az állampolgári hűség vagy nemzethűség azon kötelesség, mely szerint az állampolgárok az államnak érdekét minden irányban őszintén előmozdítani és védelmezni, minden az államra kárt vagy veszélyt hozó magatartást kerülni, megakadályozni tartoznak. E kötelesség egészében véve jobban erkölcsi természetű s számos esete lehet e hűség megszegésének, amelyre jogi hátrány nincs szabva, így pl. az, aki az állam va-

csak a törvényhatósági közgyűlés vagy községi képviselőt kérelmező egyeseket vagy testületeket nem fogadhat. A kényeztetési joggal viszonos a közhatóságok kötelessége a kérelmek elfogadására és — a mennyiben törvényes hatáskörük van rá — szabályszerű elintézésére.

A panaszemelés joga, az állam rendeltetéséből közvetlenül ered; arra vonatkozik, hogy a szenvedett jog és érdeksérelem orvoslásáért a polgárok a közhatóságokhoz fordulhassanak keresettel vagy panasszal, eredjen bár a sérelem magánosoktól vagy köztisztviselőktől. A panaszemelés a magyar államban mindenkinek szabadságában áll, a büntetőjog által szabott azon határig, melynél a panasz hamis vádaskodássá vagy rágalmazássá minősül. A közhatóságok kötelesek a panasznak elfogadására és a panaszlott sérelem mibenállásának megvizsgálására s a mennyiben jog szerint szükséges, illetve a jog határai között lehetséges, annak megszüntetésére is. A polgárok panaszemelési jogában egyébként a hatóságok működése hatályos ellenőrzésének eszköze is foglaltatik: főkép a bürokratikus visszaéléseknek ellenszere ez.

Az említett egyéni vagy emberi szabadságokat kiegészíti a poli-

gyoni érdekeit sértő cselekményeket lehetőség szerint meg nem gátolja, már megszegte a hűség kötelmét, de nem esik büntetés alá. Legsúlyosabb esetei a hűtlenségnek azon cselekmények, melyek által a polgár hazájára ellenséget hoz, az ellenséget hazája ellen szítja vagy fegyveresen segíti (katonai hűtlenség). E súlyos hűtlenségi — hazáárulási — cselekvények a büntető-törvénnyel is összeütköznek. Az állampolgári hűséghez tartozik a koronás király, mint államiségünk személyes megtestesülése iránti ragaszkodás és önfeláldozás; tulajdonkép a haza és király iránti hűség egy és azonos, mert a koronás királyban a haza, a nemzet, a magyar államiség nyer személyes kifejezést és aki hazájához hű, az nem lehet hűtlen törvényes koronás királyához és megfordítva.

II. Az állampolgári engedelmesség abban áll, hogy az állampolgár az állam törvényeinek és az államhatalom minden célú és irányu, jogos rendelkezéseinek, parancsainak, tilalmainak magát alárendelje, akár bel-, akár külföldön tartózkodjék is.¹⁾ Nem tévesztendő össze ezen engedelmesség az államszolgálati engedelmességgel, mely a polgári és katonai hivatali alkalmazottaknak (szolgálati kötelekben ál-

likai vagy szorosan vett közszabadság, vagyis a honfiaknak az állami hatalom gyakorlásában biztosított részvétele. Valósítva van főleg az országos és önkormányzati választójogok által a közfunkciók teljesítésére vonatkozó egyéb jogok (esküdtképeség etc.) által, mely jogok útján a törvényhozás, kormányzás és közigazgatás, egyszóval a közhatalmak, az egész népnél levők gyanánt érvényesülnek. A politikai szabadság kérdése, az alkotmányosság nagy kérdése. Magyarországon politikai szabadság oly értelemben mindig volt, hogy a honlakosok bizonyos része, a politikailag jogozott nemzet egésze birta és részben gyakorolta is a közhatalmat, de a politikai szabadság teljessége, vagyis a politikai jogok megszerzésére való egyenlő képesség, mint a honpolgári egyenjogúság része, illetve postulatuma csak a XIX. század szabadsági eszméinek és küzdelmeinek vívmánya. A mi rendiség a politikai életben fennmarad, az sokkal jelentéktelenebb, sem hogy a politikai szabadságot alterálná. A politikai szabadság konkrét kifejlődését a közhatalmi szervezetnek a III., IV. és V. könyvében való ismertetése tünteti fel.

¹⁾ A törvényeknek, kormánynak és egyéb közhatalóságoknak az állam területén levő idegenek is alávetve, ha nemzetközi vagy belső állami jog kivételt nem tenne, úgy mint a honfiak. E szempontokból tekintve az engedelmisségi köteleesség nem tisztán állampolgári.

lőknak) felsőbb hatóságaik irányában való engedelmisségét jelenti. Az állampolgári engedelmisség a törvények rendelkezéseivel szemben feltétlen; a törvény ellen cselekvésre vagy mulasztásra soha jog sincs, legfeljebb a végszükség mentsége; törvények elleni óvásnak sem egyesek, sem testületek avagy ép közhatóságok részéről helye nincs. A rendeletek és hatósági intézkedések iránti engedelmisség elvi háttérül ugyan kijelölhetni azok alkotmányos és törvényszerűségét, de a tételes jogokban (nálunk is), nem adnak ellentállási jogot a törvényellenes hatósági eljárásokkal szemben sem, noha nem büntetik a világosan bűnös célzatu, avagy a törvényszerű lényeges alakítások nyílt megszegésével kiadott hatósági parancsokkal szemben tanusított passiv ellenszegülést. Vannak kivételesen bizonyos célu és tárgyú rendeletek, melyek megtagadása nemcsak nem büntetendő, de egyenesen megengedett, sőt polgári köteleesség, mert alkotmányossági biztosíték a megtagadás. Ilyen rendeletek azok, melyek országgyűlésileg meg nem szavazott adók befizetését vagy országgyűlésileg meg nem ajánlott ujoncok állítását (állításra megjelenését) rendelnék el.

Az önkormányzati testületek engedelmisségi köteleességéről és ellenállási jogáról alább a IV. könyvben van szó. A kormánnyal illetve közhatóságokkal és közhatósági közegekkel szemben való jogszerű engedelmisség kérdésére érdekes világot vet bíróságainknak a közhatóság elleni erőszak bűneseiteinél követett gyakorlata.¹⁾

1) Az ellentállásnak két nemét kell megkülönböztetnünk, u. m. a passiv ellentállást, mely abban áll, hogy a polgár nem teljesíti a hatóság parancsait, elmulasztja az engedelmisséget, de tűri, hogy az ő közreműködése nélkül fogamatba vétsék a hatóság közegei által; a cselekvő vagy activ ellentállást, a mely akkor forog fenn, ha a polgár tettelesen ellenszegül, megakadályozza physikai erő alkalmazásával is a hatósági rendelkezés keresztülvitelét. »Szenvedő ellentállásra nem ugyan törvény alapján, de az alkotmányos szabadságból és szokásjogi felfogásból következőleg joga van a polgároknak, a törvényellenesnek tartott hatósági rendelkezésekkel, követelésekkel szemben; a passiv resistentia teszi lehetővé, hogy a polgároknak a törvények iránti köteles tisztelete és engedelmissége a végrehajtó hatalom iránti köteles engedelmisséggel összhangzásban maradjon. (Lechner id. jegyz. 318. lap.) Cselekvő ellentállásra jog nincs, ily jog által a végrehajtó hatalom működése megbéníthatnák, az állami tekintély megsemmisülne, az egyes a végrehajtó hatalmi szervezet fölé emeltetnék. Az arany-

III. A törvény és rendelet iránt engedelmességi kötelesség konkrét alkalmazásait képezik bizonyos szolgáltatásokra, cselekményekre, működésekre vonatkozó közkötelességek, melyek az állami közélet, illetőleg a nép szellemi, erkölcsi, testi és gazdasági jóléte érdekében állapítvák meg. E kötelességek sora a modern, szabad és culturállamban szinte kimerithetlen. Szorosan az állam részére szolgáló teljesítményekre csupán egy részük irányul, így az állami közterhek viselésére, némely állami tisztségek viselésére, a honvédelemre vonatkozók, nagyobb részük nyilvánjogi, de nem szorosan állami és állampolgári minőséghez nem is kötött közkötelesség, mely az állam lakosaira, illetőleg az állam területén levőkre általában (néha külhonosokra is) kiterjed. Lássuk e közkötelességek legnevezetesebbjeit egyenkint:

a) A közteherviselési kötelesség alatt szorosabb értelemben értjük azt, hogy az állampolgárok születésre, foglalkozásra, állásra tekintet nélkül, vagyis rendi és osztálykülönbség nélkül arányosan kötelesek vagyoni (pénzbeli vagy natural) járulásokkal résztvenni az állam gazdasági szükségletei fedezésében. Tágabb értelemben véve a közteherviselési kötelesség kiterjed az önkormányzati (közérdekű) corporatiók terheinek arányos viselésére is, így főleg a törvényhatósági községi adózások és natural szolgáltatások teljesítésére. E tágabb értelmű közteherviselési kötelességet declarálja az 1848. évi VIII. t.-c., mondván: »Magyarország és kapcsolt részeinek minden lakosai, minden tözterheket egyenlően és arányosan tartoznak viselni«.

A közteherviselés mérvét, módjait, az állami és önkormányzati közadózások és natural-szolgáltatásokra való kötelességekkel kapcsolatos bevallási és egyéb járulékos kötelességeket részletesen szabályozza az állami és önkormányzati pénzügyi jog.

b) Általános és személyesen teljesítendő s

bullá 31. pontja (Quod si vero Nos) a nemeseknek cselekvő fegyveres ellentállási jogot biztosított a törvényt és a nemesi szabadságokat sértő királyi intézkedések ellen; az 1687. évi IV. t.-c., Erdélyben a Diploma Leopoldinum, az aranybulla e pontját törölve. Indokolásul e törüléshöz felhozták: »hogy egyesek gonoszul értelmezték az ellenállási jogot, azért tehát, hogy a király és az ország között jövőben keletkezhető bizalmatlanság gyökerestül kiirtassék, el kell az ellentállási záradékot törölni.

az állampolgársághoz elválaszthatlanul fűződő kötelesség, a honvédelmi vagy védkötelesség.

A honvédségre való kötelesség adva van az állampolgársággal illetve állampolgári hűséggel, ha írott jog nem szabályozná is. A hazát fenyegető veszedelmet minden honos élete árán is köteles elhárítani. A védkötelesség alatt nem ezt az önkényt következő és el nem törölhető kötelességet, hanem az állandó hadseregszervezéssel kapcsolatos békebeli katonáskodás kötelességét szokás érteni. Ily értelemben mondotta ki az 1868. évi XL. t.-cikk az általános és személyes védkötelességet a bizonyos kort elért és védképes férfi honosokra. A védkötelesség ilykép állítási és szolgálati kötelességet jelentett. A népfölkelési kötelességet az 1886. évi XX. t.-c. állapította meg, s egyuttal azon kötelességet is, hogy a honpolgárok háboru esetén hadi érdekű szolgálatokat tartoznak teljesíteni.

A volt közös hadsereg és honvédség a trianoni diktátum előtt az általános védkötelesség alapján szerveztetett meg. A végzetes diktátum 103. cikke kimondja, hogy az általános hadkötelezettséget Magyarországon meg kell szüntetni és a magyar hadsereget a jövőben az önkénytes belépés alapján lehet felállítani és kiegészíteni. E rendelkezésnek megfelelőleg hozta meg a nemzetgyűlés a m. kir. honvédségről szóló 1921. XLIX. és 1922. III. törvénycikkeket.¹⁾

¹⁾ L. erről bővebben Magyar közigazgatási jogi kézikönyvemet.

A régi magyar hadszerkezet a törzsszervezet korától több alakuláson ment keresztül. A törzsszervezetben a nemzetség minden fegyverképes tagja védköteles. Szent István óta a földbirtokkal kapcsolódik össze a védkötelesség, vagyis a nemesi birtokkal jár; a nemes azonban a királyt az ország határain kívül nem volt köteles saját költségén követni, belföldön is csak a király személyes vezérlete alatt volt köteles hadba vonulni. A király már az Árpádok korában is köteles volt az ország védelmére külön hadat tartani (várjobbágyok). Az Anjouk idejében a banderialis hadszerkezet fejlődik ki, mely szintén a nemesi birtok alapján áll. A hadviselésre első sorban a király saját jövedelméből tartott haderő szolgál, csak ennek elégtelensége esetén hívhatta táborba a banderiumokat. A banderiumok létszáma és a banderiumok kiállítására köteles főurak (Barones banderiatii) törvényileg voltak megállapítva. A főurak banderiumai mellett voltak a megyék banderiumai, melyek létszáma a jobbágytelkekhez arányosult. (L. főleg az 1458. XX., 1498. XVIII., XX., XXI., XXII., 1501. XXIV. t.-cikkeket). Az 1715. évi VIII. t.-c. az állandó hadsereget meghonosítja, világosan fenntartván a nemesség felkelési kötelességét. Az állandó sere-

c) Köztisztviségek viselése. Közkötelesség az 1877. évi XX. t.-c. értelmében a gyámság viselése, a bűnvádi eljárási törvény szerint az esküdtti szolgálat; közkötelesség bizonyos közhivatali állások és közfunctiók (köz-ségi bíró, adófelszólamlási, felszólamlási bizottsági tagság, ipar-hatósági megbízott állása stb.) elfogadása. A modern jog- és szabad államok mindinkább közelednek ahhoz, hogy a köz-tisztviségek ingyenes viselésére való általános kötelességet való-ságos jogi kötelességkép megállapítsák.

Közkötelességgé tétetett az országos választásokon való részvétel, amennyiben a kötelező titkos szavazás büntetés terhe alatt teljesítendő.

d) A tankötelesség, melynél fogva minden szülő, gyám vagy gazda köteles gyermekét, gyámoltját, tanoncát, illetőleg cselédjét nyilvános iskolába járatni, életük 6. évétől 15. évéig, illetőleg egész tanoncideje alatt (1884. évi XVII. t.-c.) A tan-kötelessék, kiket a háznál képzett tanító által, vagy törvényes magán-intézetben oktatnak, nem kötelesek nyilvános iskolába járni. (1868. évi XXXVIII. t.-c.) A tankötelesség sanctiója ed-dig az idézett törvény szerint abban állott, hogy a mennyiben az e célra szolgálható erkölcsi eszközök is sikertelenek marad-

get előbb tisztán az önkéntes toborzás útján szervezték, majd (1741 után) megyénként kiállítandó ujonccokkal, de a szedhető ujoncok szá-mának megajánlása és a magyar katonaság (*exercitus hungaricus*) el-tartására szükséges hadi adó megszavazása az országgyűlés joga. Az »*exercitus hungaricus*«-t eredetileg csak az 1741. évi LXIII. t.-c. alap-ján szervezett magyar ezredek képezték, melyek azonban állandósít-atván, a toborzott zsoldos (császári) haddal egybeolvasztattak; így az »*exercitus hungaricus*« név most már a Magyarországból és kapcsolt részeiből kiegészített csapatokra alkalmaztatott, a mely szer-vezeti kapcsolatban volt ő felsége egyéb országai népességéből alko-tott katonasággal; noha e kapcsolatot vagy közösséget a magyar tör-vényhozás külön kifejezetten nem szentesíti, sőt a magyar katonaság belszervezetét illetőleg többször önállólág rendelkezik. (1802. évi I., IV., 1807. évi VII., 1840. évi II. t.-c.) A nemesi fölkelési kötelesség a nemzetőrségről szóló 1848. évi XXII. t.-c. által tekinthető megszünt-nek. Még az 1808. évi II., III. és V. törvénycikkek a nemesi fölkelés szervezetét részletesen szabályozták. A nemzetőrségi törvényt az 1867. XI. t.-c. helyezi hatályon kívül. A nemesi fölkelésnek analógiája az 1886. XX. t.-c. alapján létesített népfölkelés, mely azonban nem a bir-tonkon, hanem egyedül az állampolgárságon nyugodott. Az 1868. 40. és 41. törvényeket az 1889. VI., majd az 1912. XXX. és XXXI. nagyje-lentőségű törvények váltották föl.

tak, a kötelességét nem teljesítő szülő, gyám vagy gazda pénz-bírsággal sújtatott, esetleg az atya atyai hatalmától, a gyám a gyámságtól is megfosztatott. Az 1921. évi XXX. t.-c. részletes újabb rendelkezéseket tartalmaz a tankötelesség teljesítésének biztosítására. A kötelező tanoncoktatásról az 1884. évi XVII. t.-cikket kiegészíti az új ipartörvény 1922. XII.. Az 1921. évi LIII. t.-cikk végrehajtási utasítása (1924. évi 9000. sz. vkm. rend.) a 21. év betöltéséig testgyakorlási kötelességet állapít meg. Az iskolát elhagyó ifjúság testi nevelése az u. n. Leventeegyesületekben történik. A minister tanácsadó szerve ez ügyben az országos testnevelési tanács.

e) Az óvodakötelesség, mely szerint a szülők és gyámok — pénzbírság terhe alatt — tartoznak 3 és 6 év közötti gyermekeiket óvodába, illetőleg gyermekmenedékházba járatni, hacsak nem igazolják, hogy a gyermek otthon, vagy bárhol állandó felügyeletben és kellő gondozásban részesül. (1891. évi XV. t.-c.)¹⁾

II. FEJEZET.

32. §. A magyar állam területe.

A nemzetlétnek — a népesség mellett nélkülözhetlen természeti (physikai) alkatelemét képezi a terület és pedig állandósággal azonos terület. Népek, melyek tartózko-

¹⁾ Az általános kötelezettségeknek még egy sora volna emlithető, hiszen a közérdekből újabb ilyenek nagy számban állapíttatnak meg közigazgatási jogunkban; csak példakép említjük a gyógyíttatási kötelezettséget, melynél fogva a hét évnél fiatalabb gyermeket tartozik az, ki a gyermek gondozására törvényről fogva, vagy szerződés szerint köteles, megbetegedése esetén orvosi segélyben részesíteni. (1876. évi XIV. t.-c.); a mentési kötelességet, melynél fogva rög-töni baleseteknél a segélynyújtás mindenkinek, ki erre tettel, vagy tanácsosul képes, kötelessége; (1876. évi XIV. t.-c. 36. §.); az általános tanuskodási kötelességet; a himlő elleni beoltás általános kötelességét (1876. évi XIV. t.-c.); a közveszély, árvíz, tűzvész, erdő-égés, hófúvás stb. eseteiben mindenkinek kötelességét személyes munkával, esetleg anyagi és eszközei átnedezésével közreműködni a veszély elhárítására; van azután számos bejelentési, bevallási, van bizonyos büntényekre feljelentési stb. közkötelesség. Kapcsolatosan szaporodnak ezek az egyes életviszonyoknak közigazgatási gondoskodás tárgyává tételével. A felsorolás tehát majdnem kimeríthetlen, de a példázó felsorolás is jellemző az egyénnek a mai államban való helyzetére.

dásuk helyüket folyton változtatják, a nemzetlét magaslatára nem jutnak; csak állandóan ugyanazon természeti és gazdasági viszonyok között fejlődhetnek egész individualitássá a nép. Kőbör törzsek az államiság fogalmához fűződő jogrenddel és közélettel nem bírhatnak. Állandó terület olykép lényeges a nemzetléthez, mint ugyanazon test az egyéni organismushoz. Az állam tehát területhez kötött összszemélyiség, a miből azonban épen nem következik, hogy az államélet minden nyilvánulásával ezen imperiumnak teljesen alávetett területre szorítkoznék. Az államélet sokfélekép érvényesül területi felségiségének alá nem vetett területén is, idegen állam területén létező személyekre nézve, az államhatalomnak ezen az államterületen túlhaladó érvényesülését biztosítja és szabályozza a nemzetközi jog:¹⁾

I.

Magyarország határai 1921. után.

Azon terület, melyre a magyar szent korona főhatalma effective érvényesül, a trianoni békekötésben illetőleg annak rendelkezései nyomán megállapított határrendezés útján állapított meg. (1921. XXXI. 27–53. §§.) Az új határok által szegélyezett területet Csonka-Magyarországnak, trianoni Magyarországnak is nevezik. Az elszakított területek, melyekről Csonka-Magyarország törvényhozása kénytelen volt lemondani, az osztrák köztársaság, a Csehszlovák köztársaság, Románia, Szerbhorvát-szlovénország vagy Jugoszlávia és Olaszország területéhez csatoltattak át.

Az 1921. XXXIII. t.-cikkben megjelölt határok pontos és részletes megállapítását a helyszínen a békeszerződés 29. cikkében meghatározott határrendező bizottságok végezték, melyek ezen eljárásuknál a lehetőség szerint kötelesek voltak figyelemmel lenni a közigazgatási határookra és a helyi gazdasági érdekekre.

A bizottságok hatásköre kiterjedt arra is, hogy az érdekelt

¹⁾ A területenkívüliség is mintegy kivétel a területi felségiség alól. Erre nézve a nemzetközi jog irányadó. Az 1896. évi XXXIII. t.-c. szerint a területenkívüliség és a személyes mentesség fennállása és terjedelme főként a nemzetközi szerződések és gyakorlat alapján az igazságügyminiszter dönt.

államok valamelyikének kérésére a közigazgatási határok útján megjelölt határvonal részletek felülvizsgálását eszközöljék.

A bizottságok hatáskörébe tartozott a határjelzések, határkövek, határcölöpök elhelyezése is. A határköveket egymástól láttávolságnyira kellett elhelyezni, számokkal ellátni és felállítási helyüket és számukat kartografiai okmányban megörökíteni. (34. cz.) A mi a vízfolyással megállapított határokat illeti, az alatt nem hajózható folyóknál a vízfolyásnak vagy a vízfolyás főágának középvonalt, hajózható folyóknál pedig a hajózható főmeder középvonalt kell érteni. A határrendező bizottságoknak jogában volt azt is megállapítani: hogy a folyásnak, a békeszerződés életbeléptekor tényleg meglevő folyásnak helyzete végleg meghatározza-e a határvonalat, vagy pedig a határvonal alkalmazkodni fog a folyásnak vagy hajózható medernek mindenkorl változásaihoz.¹⁾

Cso. kamagyarország ideiglenes területének, határainak változtatására nézve is állanak azon közjogi tételek, hogy az államterület minden változtatásához tehát változást okozó utóbbi határigazításokhoz is, a területi felségiséget birtokló törvényhozásnak hozzájárulása szükséges. Határviták egyezségi vagy választott bírósági elintézésének jogérvényességéhez a törvénybe cikkeleyezés akkor is elengedhetetlenül szükséges, ha a választott bírósági döntés elé utalást törvény mondotta ki. (1715. III. 1791. XI. 1897. II. 1903. IX. t.-c.)²⁾

¹⁾ A határrendezésre vonatkozó okiratok, térképek, jegyzőkönyvek. három eredeti példányban voltak kiállítandók, ezek közül kettőt a határállamok kormányainak kellett átadni, egyet pedig a francia kormánynak, mely abból hiteles másolatokat juttatott a szerződéses hatalmaknak.

²⁾ Ez utóbbi törvény a Magyarország és Ausztria közt, Szepes vármegye és Gácsország szélén, az u. n. Halastó (tengerszem) körüli területen, az országos határvonalnak megállapítása iránt, az 1897. II. t.-c. értelmében alkotott választott bíróság által hozott ítélet becikkeleyezéséről szól.

A törvényhozásnak az általa kiküldött vál. bíróság ítéletét érdemben felülbírálni nem lehet, ha csak ezt az egyezkedő felek kifejezetten ki nem kötötték, de a becikkeleyezéskor azt vizsgálhatja a törvényhozás, vajjon a választott bírósági törvény kellőleg lön-e végrehajtva, a bíróság megalakulása tekintetében, vajjon a vál. bíróság nem lépte-e át törvényileg megszabott hatáskörét, vagyis ítélete arra az ítélkezési tárgyra szorítkozik-e, melyet a nemzetközi egyezmény, választott bíróságot elfogadó törvény ítélete alá bocsájtott és hogy az ítélet nem támadtatott-e meg a másik fél részéről oly óvással, fenntartással,

II.

33. §. Magyarország 1921. előtt.

A trianoni diktatium által szétszaggatott magyar birodalom vagy magyar királyság, több országot foglalt magában, t. i. Magyar-Horvát-Slavon- és Dalmátországot. Ez országok között a fő vagy anyaország Magyarország¹⁾ Erdélyt az »erdőntuli részeket« »partestranssylvanae« — és Fiumét is beleértve. Horvát-Slavon-Dalmátországek előbb csatolt vagy kapcsolt részeknek. (Partes adnexae. Partes pertinentes), majd az 1868. XXX. t.-cikkben társországoknak neveztettek. (Regna-socia)²⁾. Az 1908-ban annectált Besnyákország (Bosnia-Hercegovina) államjogi helyzete, mint a magyar szent korona országáé, nem jutott teljes megvalósulásra.³⁾ (L. alább.)

Dalmatia.

Dalmatia területének tulnyomó része Horvátországgal egyidejűleg (1102.) jutott a magyar király uralma alá. Lakói a szent korona közvetlen alattvalói lőnek, Zsigmond alatt a magyar országgyűlésre is meghívtak a dalmát városok. Dalmátiáért sok küzdelem folyt változó szerencsével.⁴⁾ I. Ferenc a campoformioi

mely annak jogerejét kétségessé tenné. Érdekesek e szempontból a hágai nemzetközi tribunál szabályai is.

Ha oly határ, illetőleg birtokigazítás történik, mely nem vitás terület ide vagy oda átsatolásával jár, nem szükséges törvényhozás. Példa erre az 1904. okt. 12. ülési képviselőházi határozat, melylyel egyszerűen tudomásul vételelt a miniszerelnök jelentése Mluiszky-Ottok szávai szigetnek, mely jogilag és tényleg Szerbiához tartozik, a telekkönyvből és kataszterből törlése.

Az országhatárjelek megrongálása az 1891. XLI. t.-cikk szerint büntetendő. A határjelzésekről és határvédelemről L. az 1891. 50431. sz. b. ü. rendeletet.

1) A honfoglalási terület az anyaországnál nagyobb volt, mert történeti bizonyosság, hogy ez egészen a Szávaig terjedt. (Lásd alább.)

2) 1597. és 1715: II., 1723: I., 1836: I. Előfordul ugyan ezekre a partes subjectae jelzés is; később e kifejezés a mellékországokra vagy hűbéres tartományokra alkalmaztatik.

3) A társországi autonómiáról L. alább e mű befejező részében.

4) Először Manuel, görög császárnak sikerült mint Béla herceg örökét elfoglalni Dalmatiát. A bizanci uralom megszűnése után (1180.) harmadfélszázadon át Velence folytatott változó szerencsével harcot Dalmatia birtokáért. Zsigmond alatt (1432-ben), ki állítólag Zárát és

békekötés szerint a magyar szent korona régi jogának érvényesítésével visszaszerezte, de nem csatolta vissza Horvát-Szlavonországokhoz és így a Szent Koronához, hanem az osztrák örökös tartományok közé iktatta. Hiába volt a magyar országgyűlések állandó sürgetése, de hiába volt az 1868. évi XXX. t.-cikk rendelkezése is, mely így szólt: »a magyar országgyűlés mint eddig számos ízben felszólalt ez ügyben, úgy ezután is követelni fogja a magyar szent korona jogán Dalmatia visszacsatolását és annak Horvátországhoz kapcsolását, a visszacsatolás feltételeire nézve azonban Dalmatia is meg lesz hallgatandó.

34. §. Fiume szabadváros.

A magyar anyaország területéhez közvetlenül tartozó mint *Separatum corpus Sacrae regni coronae*, Fiume szabad város és kerülete, mely utóbbi Plasse, Cossale és Drenova alközségekből áll. Résznek e szó közjogi értelmében nem nevezhető, annál kevésbé volt tartomány. Közigazgatásilag a magyar törvényhatóságok közé tartozott (1886. XXI. t.-c.) bár különleges municipalis jogállással felruházva.

Fiumét Mária Terézia csatolta Magyarországhoz, hogy tengeri kikötőt nyisson számára. Erről szól az 1779. évi *benignum rescryptum*, mely azt is hangsúlyozza, hogy ezen *separatum corpus*, mely Magyarországé, nem tévesztendő össze a Horvátországi buccari-i kerülettel. A királyi leirat alapján az 1807. IV. t.-cikk kebelezte be Fiumét Magyarországba; autonom

Sebenicől Velencének elzálogosítá, az egész Dalmát vidék Velence hatalmába került. Innen kezdve a török és Velence között folyt a küzdelem Dalmatia birtokáért, mely után 1718-tól 1797-ig Velence uralkodott Dalmatia felett. (Campoformio) 1805-től (Pozsonyi béke) 1816-ig francia uralom volt Dalmatia felett, a mikor is visszafoglaltatván, Ragusával, Boche-val és Albánia északnyugati részével együtt, mint Dalmát királyság Ausztriába kebeleztetett be. I. Ferenc sem a saját, 1830. dec. 2-án kir. leirattal megújított ígéretét, sem a koronázási hitlevelet, melyre esküdött, sem a dalmát nép kívánatát nem respektálta. A visszacsatolás kérdését complicálta az is, hogy Ausztria három dalmát szigetet, Vegliát, Cherzot és Lussint Istriához csatolt.

¹⁾ Az 1526-iki országgyűlésen a királyválasztásban Dalmátia is részt vett. 1797-ben Rukavina tábornok a magyar király nevében vette birtokba Dalmatiát. II. József alatt Kaunitz cancellár a jeles magyar tudóst Pray-t bízta meg, hogy mutassa ki a magyar korona jogát Dalmatiára. — L. még Fejér: *Dalmatia cum Regnó Hung. nexa*. 1834. Palugyay: *Dalmatia viszonya* (Uj magyar muzeum 1854).

törvényhatósági szervezetét pedig az 1848. évi XXVII. t.-c. szabályozta. A társországi autonomia főtvénye az 1868. XXX. t.-c. külön kiemeli, hogy Fiume a magyar szent koronához tartozó különtest, holott Buccari és kerülete, a Horvátországhoz tartozó Fiume megyébe tartozik. Fiume úgy törvényhozásilag mint közigazgatásilag a magyar törvényhozás és kormány alá tartozik.¹⁾

Fiuméről, mint külön magyar törvényhatóságról beszél, az 1848. XXVII. de municipalis jogállása mellett autonom szervezetének különleges voltát az 1868. XXX. t.-c. biztosítja, mondván: »Fiume törvényhatósági ügyei a törvényhozás újabb rendezéséig a fennálló törvényes gyakorlat szerint intéztetnek. A végleges rendezésre nézve ugyane törvény szerint a magyar országgyűlés, a társországok autonom országgyűlése és Fiume város között küldöttségi tárgyalások után lesz előzetes megállapodás eszközendő. A társországi és városi hozzájárulás szükségére tehát csak a fiumei autonom szervezet és hatáskör tekintetében állt fenn, minden más ügynek rendezése a város területén, egyedül a magyar országgyűlés és kormány hatáskörébe tozott.²⁾

A végleges rendezéshez szükséges említett előzetes megállapodás a három factor között nem volt létesíthető. De megállapodás történt oly értelemben, hogy a definitivumig, a közigazgatást szervezze meg ideiglenesen a magyar kormány. Ezen megállapodás alapján adatott ki 1870. július 28-án a minisztertanács javaslatára azon kir. rendelet, mely provisoriusan rendezte Fiume város autonomiáját olykép, hogy annak

¹⁾ Fiume eredetileg valószínűen Dalmatiához tartozott, a Frangepánok uralása alatt volt. Ezekről a Duynó vagy Tybeyni grófokra szállt, ezek magvaszakadtával pedig a Habsburg hercegekre. Mint önálló terület külön hódolt 1631-ben, II-ik 1651-ben III. Ferdinándnak, 1728-ban harmadik Károlynak. 1717-ben szabad kikötőnek nyilvánított. 1713-ban pedig külön tartománykép fogadla el az osztrák pragmatika sanctiot.

²⁾ 1808-ban kir. leirat újból kiemeli, hogy a zágrábi tartománygyűlés azon magyarázata, hogy Fiume közvetlen Horvátországhoz tartozik, meg nem áll, hanem az 1807. IV. törvénycikk szerint Magyarországha bekebelezve van. Az, hogy a horvát tartománygyűlés 1808. évi cikkelye Fiuménak a zágrábi tartománygyűlésre követküldési jogot adott, és hogy ezt I. Ferenc leirata sem kifogásolta, valamint tudomásul vette az 1870. évi szept. 28-ikán kelt magyar minisztertanácsi határozat is, közjogilag kifogásolható volt.

igazgatása a kormányzó által a városi képviselő közreműködésével kidolgozandó statutum szerint a magyar ministerium felügyelete alatt történjék; a nem autonom ügyek vitele pedig ugyancsak a magyar ministerium főhatósága alatt a kormányzót illesse. 1883-ban az iránt is megállapodás létesült, hogy a magyar kormány a definitivum létrejöttéig a magyar törvényeket a város speciális viszonyainak megfelelő — s a törvényhozás felhatalmazása alapján megteendő — módosításokkal, melyek iránt alkalmas módon Fiume is meghallgatandó lesz, életbeléptethesse.¹⁾

35. §. Bosnyákország.

A 1879. VIII. t.-cikkbe cikkelyezett berlini nemzetközi szerződés és az annak nyomán hozott 1880. VI. t.-cikk rendelkeztek, hogy Bosnia-Hercegovinát, kivételével a novibazári kerületnek (Szandzsák) Ausztria-Magyarország occupálja és adminisztrálja és pedig időhöz nem kötötten.

A mi az occupálást és adminisztrálást tartalmilag illeti, abban az államhatalmi összes teendők voltak érteendőek. A megbízást nyert két állam gyakorolta a két tartományban a jogi szabályozást és az executivát minden ügyre. Mégis Bosnia-Hercegovina nem vált birtokává a két államnak, területe a török birodalom része volt;²⁾ souverainje — ha névleg is — a sultán, lakói sem osztrák, sem magyar honpolgárok nem voltak.

¹⁾ Az 1901. IX. t.-c. alapján szervezetelt a fiumei kormányzó tanács, mint új közigazgatási városi collegium. A Fiume közjogi állását tárgyzó gazdag irodalomból kiemeljük Császár F. művét a »Fiumei kikötő« 1842. Szalay: Fiume a magyar országgyűlésen. Pest 1861. Radich: Fiume közjogi helyzete. 1883. Botka I.: A fiumei kérdés 1897. Budapesti Szemle. Jakab Elek: »Magyar Fiume«. Fest Aladár: Fiume a magyar országgyűlésen, 1897. (Közig. Szemle). Szántó és Kral: Fiume közjogi állása, 1901. Budapest.

²⁾ 1879. április 21-én Törökországgal külön egyezmény is kötött, mely a Magyarországi Rendeleték Tára 1879. évi folyamában közzétételt.

A sultán souverainitása jeléül a fentebb említett egyezmény szerint a sultán neve a közimába befoglalandó volt, s a török zászlók az ünnepélyeknél a minaretekre felvonattak.

Nem változtatott ezen az occupált tartományoknak az 1879. évi LII. t.-c. alapján a közös vámterületbe olvasztása, sem az osztrák-magyar bank szabadságának 1887. év óta reá kiterjedése. Hogy mily

A megszállás és adminisztrálás ügye a monarchia két állama közös ügyének az 1867: XII. t.-c. szerint vett értelemben nem volt tekinthető, teljességgel nem osztjuk Ferdinándy azon nézetét, hogy Bosnia-Hercegovina ezen idő alatti kormányzása, mivel az nemzetközi megbízás alapján történt, Magyarország és Ausztria közös külügye. (573. l.) Csak annyi áll, hogy eltérve az ép említett alaptörvénynek a közös miniszterek hatáskörére vonatkozó rendelkezésétől törvényhozásunk belenyugodott abba, hogy az occupált tartományok ideiglenes közigazgatása a közös ministerium, illetve az annak kebeléből e célra kijelölt közös pénzügyminiszter által vezettessék és ezen igazgatásba a magyar ministerium, a monarchia közös ügyeire fennálló törvények szellemében befolyást gyakoroljon,¹⁾ de sem ebből, sem abból, hogy az adminisztráció oly költségei, melyek Bosnia saját jövedelméből nem fedezhetők, oly módon engedélyezhetők, mint a rendkívüli közösügyi kiadások, még nem folyt az, hogy a megszállott tartományok ügye közös ügygététetett volna a monarchia két állama között.

Bosnia ideiglenes igazgatásának költségeit maga viselte; e költségek és fedezetük előirányzatát, az u. n. autonom budgetet a közös pénzügyminiszter állította össze. E budgetet nem megszavazás vagy jóváhagyás, csak tájékoztatás végett terjesztették a delegációk elé.¹⁾

Az Annexió. Az 1908. év végén Ő Felsége elhatározta a megszállott és ideiglenesen adminisztrált két tartománynak bekebelezését. Az e tárgyban a magyar kormányhoz intézett királyi kézirat megemlékezik azon ősi kötelekről, melyek Bosnyákországot a történet folya-

határozottan külföldnek tekintettük az occupatio alatt az occupált tartományokat, tanúsítja az 1891. VIII. t.-c. is, mely a bosnyák-hercegovinai csapatoknak hazánk területére behozatása végett alkottatott.

¹⁾ Minden megváltoztatásához azon viszonyoknak, melyben ezen tartományok a monarchiához állanak, a két állam törvényhozásainak egyetértő jóváhagyása szükséges. (1880: VI. t.-c.)

A magyar delegáció 1904. febr. 15-én tartott ülésében a közös pénzügyminiszter így szólt: »A delegációnak nincsen alkotmányos hivatása arra, hogy a bosnyák budget fölött vitát folytasson és a zárszámadások sem tartozhatnak megvizsgálás szempontjából az orsz. bizottság elé.«

mán a magyar királyokhoz fűzték. Az annexiót úgy a közvetlenül érdekelt török birodalom, valamint a berlini szerződést aláírt (signatarius) hatalmak mindenike elismerte, az tehát ezzel nemzetközi szentesítést nyert.

Az annexió államjogi igényüket Bosnyákországra actualissá tette, illetőleg annak területe »de jure« a magyar szent korona területévé vált.

Az annexió nyomán Ő Felsége indítatva érezte magát arra, hogy Bosnyákország és Hercegovina számára alkotmányi intézményeket állapítson meg. 1910. évi február 17-én keltek az idevonatkozó fontos rendeletek, és pedig külön a tartományi önkormányzatról, a tartománygyűlési választási rendtartásról, a tartománygyűlési ügyrendről, az egyleti és gyülekezési jogról¹⁾ és a járási tanácsokról. (Budapesti Közlöny 1910. febr. 22. sz.) Az ezekben szabályozott intézmények alapvető fontosságaak voltak Bosnyákország közéletére nézve.

Az elől idézett rendelet kimondta; hogy Bosnia és Hercegovina egységes külön közigazgatási területet képez, a közös ministerium felelős vezetése és főfelügyelete alatt;

az ország közigazgatása és a törvények végrehajtása a közös ministeriumnak alárendelt és annak az összes ügyvezetésért felelős serajevoi országos kormányt illeti.

A törvényhozásban való közreműködésre a serajevoi tartománygyűlés volt hivatva. Ennek tagja: 72, öt évente választott képviselő és a virilisták voltak, jelesül: öt mohamedán, négy gör. keleti, öt római kath. főpap, egy főrabbi, az orsz. főtörvényszék elnöke, a serajevoi ügyvédi kamara elnöke és az iparkamara elnöke, végül a serajevoi polgármester.

A tartománygyűlés hatáskörébe eső mindennemű kormányelőterjesztéshez a magyar és osztrák állam kormányainak előzetes hozzájárulása volt szükséges.

A tartománygyűlés által elfogadott törvényjavaslatok szentesítése az országos kormány javaslatára, a magyar és osztrák kormány hozzájárulása után a közös pénzügyminister útján és annak ellenjegyzésével történt.

Miután Bosnyákországra a magyar szent koronának mint volt mellékországra elévülhetlen jogigénye állott fenn, és kir.

¹⁾ Megjelent a Rend. Társ 1910. évi kötetében. 1424. M. E. sz. alatt.

hitlevelekben foglalt esküvel erősített ígéretetek szerint az »Isten segítségével visszaszerzett« »pars subjecta« egyedül és kizárólag a magyar államhoz lett volna visszacsatolandó az annexiót követő fenti rendelkezések alkotmányszerűeknek nem tekinthetők.¹⁾

36. §. Történeti alakulások a magyar királyság területén.

Azon ezredévben, mely alatt nemzetünk e hazában államot alkotott, számos államjogi érdekű több kevesebb állandóságu, részben alkotmányszerű, részben törvényellenes alakulások keletkeztek az államterület bizonyos részein, melyek hatással voltak közjogunk mai fejlődésére. Ezekről néhány szót a következőkben.

I. Kiegészítő részek.

A kiegészítő részek az anyarország területén alakult, annak egységes szervezetét, sőt néha annak állami egységét (politikai integritását) megbontó külön szervezetek: ilyenek voltak Erdély, azután az u. n. »Partium«, a temesi bánság és szerb vajdaság, a mai és a régi Slavónia és a katonai határőrvidékek. Bizonyos vonatkozásban még a IV. Béla idején bejött és Kun László 1279. évi privilegiuma alapján sajátos igazgatási szervezettel bíró valamint a II. Géza alatt letelepedett s V. István 1221. évi privilegiuma alapján szervezkedett, 24 városból álló szepesi szász telep (provincia) és a volt Királyföldet is a kiegészítő részekhez lehet sorozni.

A) Erdély — erdöntuli országrész — a honfoglalás óta teljes közjogi egységben volt az anyaország egyéb területével, nem is neveztetett országnak²⁾ 1571. előtt külön címerrel sem bírt s a királyok címében sem említettett külön. Három kormányzási, illetőleg közigazgatási kerület (terra) volt e területen, u. m. a székelyek földje, élén a székelyek ispánjával

1) Bosnyákországra vonatkozó irodalmunk jelentékeny műve dr. Pál Alfrédtól »Bosnia-Hercegovina politikai szervezete«. 1913. Jeles dolgozatot írt a bosnyák országos illetőségről dr. Királyffy Árpád.

2) Eredetileg tisztán földrajzi fogalom, ugymint 1848 óta is mond Timon: Magyar alkotmány- és jogtörténet. 211. lap. Nem említették sehol, mint ország, »regnum«, hanem »partes transsylvanae«, »ultrasylvanae«. A honfoglalás után Tökhötöm vezér telepedett le e részen. A székelyek némelyek szerint — mint hun utódok — már előbb ott laktak; mások (Pauler Gyula, Marczali) azt tartják, hogy a székelyek Szent László alatt telepedtek oda.

(comes sicolorum), a szászok földje vagy királyföld, élén a szászok grófjával (Comes saxonum vel cibiniensis) és egyéb kiváltságos lakosság (a magyarok földjén), élükön az erdélyi vajdával, ki előkelő országos méltóság volt; az erdöntuli országos nemesség nagy bírása ő s nem a nádor volt, s a nagy zászlósok között, hol harmadik helyen a nádor és a bán után, hol ötödik helyen a tárnokmester után említetik. Már a XII. században létesül a vajdaság, mint a központi királyi kormányzat és bíráskodás expositurája, a központtól távol a M e s z e s e n túl fekvő megyékre; az erdöntuli részek királyi jövedelmét is a vajda kezelte s azon részek királyi haderejének is főparancsnoka volt. A székely comes és szász comes polgári kormányzatilag a vajdától függetlenek valának. A három külön »terra« bizonyos helyhatósági (automatikus) egységgel birt, közgyűléseket tarthattott, azokon statutumokat alkothattott. Előfordulnak a három kerület (három nemzet) együttes gyűlései is.¹⁾

Erdély, mint az anyaországtól külön ország, sőt külön állam 1571-től 1687-ig, illetve 1691-ig létezett.²⁾ Ez időszakban Erdély mint a három nemzet és négy egyház egyesülése külön és önállóan szervezi állami létét, noha a szent korona testéhez tartozónak tekinti magát. Ezen különállás idején nyer külön cimert Erdélyország, mely a három natio cimereinek egyesítéséből állott. Ez idő alatt is Erdély

¹⁾ A székelyek mindannyian közjogilag szabadok; a kik a régi törzs-, illetve nemzetségi szervezetet megtartották, — ezt a királyi hatalom is meghagyta, élükre egy királyi főtisztet — Comes Siculorum — állítván, ki az erdélyi vajdától függetlenül képviselte ott a királyi hatalmat. A nemzetségi földközösség rendszerénél fogva a székelyeknél nem volt királyi adományozás és a (jus regium) vagyonnak a királyra háramlása.

A szászok tömegesebb betelepődése II. Géza király idejére esik (1141—61.); a szász telepek igazgatási egyesítése II. Endre alatt következik be az 1224-iki Diploma Andreanummal. A királyi hatalom képviselőjekép a szász föld élén a szászok grófja — Comes saxonum vel cibiniensis — állott. A szászok első hét székével a többi szász telepek csak a XV. században egyesültek.

²⁾ Némelyek Erdély, mint állam létezését 1538-tól, vagyis az ellenkirályok Ferdinand és János között kötött nagyváradi békétől számítják, mások ismét 1556-tól, mely évben Tordán, majd Szász-Sebesen és Kolozsvárott az erdélyi rendek az erdélyi választófejedelemséget decretálták; valósággal azonban csak 1571-től kezdődik az. Báthory István megválasztása után, mert I. Ferdinand és János Zsigmond inkább ellenkirályokul tekinthetők.

rendei, mint a magyar nemzet része szabadságának letéteményesei tekinték magukat, a magyar szent koronától végleg elszakadni nem akartak s az egyesülés szükségét időnként hangoztatták. Lipót, midőn — saját kijelentései szerint — a magyar szent korona jogán,¹⁾ Erdély függetlenségét megszüntette és annak kormányát átvette, nem szüntette meg Erdélynek az anyaországtól való törvényhozási, közigazgatási és igazságszolgáltatási különállását. E korszakban is tehát Erdély még külön országgép, külön fejedelemség, Mária Terézia óta, mint nagyfejedelemség létezik. Az 1791. évi VI. erdélyi törvénycikk kijelenti, hogy Erdély a magyar koronához tartozik, és a magyar királyokat felette és Magyarország felett ugyanazon uralom és öröklés illeti, de egyuttal még féltékenyen hangsúlyozza Erdély saját alkotmányát és különállását. Csak az 1848. évi erdélyi I. és az 1848. évi magyarországi VII. t.-c. mondották ki végre az uniót, de annak valóságos keresztülvitele az 1867. évi XLIII. t.-c. részletesebb rendelkezései értelmében csak alkotmányunk helyreállításakor történt.²⁾ Ezóta Erdély semminemű országos különállással nem bír. A teljes jogegyenlőség a magyarországi törvények értelmében Erdélyben is életbelépett. Az erdélyi municipiumok és községek szervezetét és hatáskörét az 1870. évi XLII. és 1871. évi XVIII. törvénycikkek a magyarországiakkal teljesen egyenlősítették, némi eltérések a Királyföldre nézve maradtak fenn, 1876-ig, a mikor is a XII., illetve XX. t.-c. alapján ezek is

¹⁾ Kinyilvánítá ezt Mária Terézia is az 1711. évi XVII. és II. Lipót az 1792. évi XI. t.-cikkben. Az erdélyiek féltve szabadságaikat, 1848-ig ellenezték a magyar országgyűlésen többször követelt uniót.

²⁾ Az erdélyi országgyűlés egy házból állott, mely a követeiből és a király által meghívottakból állott. A királyilag meghívottak száma nem volt szorosan limitálva. A magyarországi dicasteriumoknak és a Curiának Erdélyre semmi hatalma nem volt, külön Guberniuma és külön udvari cancelláriája volt. Az 1849 után ebőlott absolutismus alatt Erdély, mint Kronland újra elszakított, külön helytartóság és a bécsi ministerium alá rendeltetvén. 1860-ban Erdély is, mint a többi tartományok, tartománygyűlést, kormány-széket és cancelláriát nyert. Ezen tartománygyűlés Nagy-Szebenben 1863-65-ig működött, mely elfogadta az októberi diplomát, az 1861. évi februári pátenst és követeket választott a Reichsrath-ba; 1867. évi június 20-án kelt királyi rendelettel annak határozatai hatályon kívül helyeztetek. Az erdélyi udvari cancellária és helytartótanács az 1867. évi február 17-én kelt királyi rendelettel szüntettetett meg.

megszűntek; a szász ispáni — Comes — hivatal eltöröltetett, ennek címe mint a szász egyetem közgyűlésének elnökére, Szebenmegye főispánjára szállt át. A szász egyetemnek (Universitas), mint kizárólag köznevelődési testületnek, hatásköre, az egyetemi vagyon feletti rendelkezésre, a kezelése alatt levő alapítványok rendeltetés-szerű felhasználásának eszközzésére és azok feletti ellenőrködésre továbbra is fennmaradt;¹⁾ a szászok közigazgatási különállása azonban teljesen megszűnt. A régi erdélyi törvények — a mennyiben a jogegyenlőséggel nincsenek ellentétben és újabban törvényesen hatályuktól meg nem fosztattak — fennállókul tekintettek az erdélyi területen; a bevett egyházak szabadságai, jogegyenlősége és viszonyossága fenntartatván, egyuttal az örmény és görög katolikus és görög-keleti egyházakra is kiterjesztett. Nem szüntette meg a törvényhozás Ő felsége azon jogát, hogy címei között az »Erdély nagyfejedelme« és a székelyek ispánja (grófja, sicolorum comes) címeket továbbra is használhassa, de kimondá (1868: XLIII. t.-c.), hogy ebből Magyarország és Erdély törvényes egységének hátrányára semminemű következtetés nem vonható.²⁾

¹⁾ Az egyetemi vagyon felett a közgyűlés rendelkezett, melynek elnöke a sebeni főispán, tagjai a Királyföldet képezett székek és városok országgyűlési képviselőválasztói által küldött 20 képviselő voltak. E közgyűlés évente tartott, a tagok 3 évre választottak; a gyűlések nyilvánosak, a hozott határozatok érvényéhez a belügy-, illetőleg közokt. minister jóváhagyása kellett. A közgyűlési határozatok végrehajtója a központi hivatal, élén a szász comessel. Az u. n. hétbirák vagyona felett nem a szász egyetem közgyűlése, hanem a comes elnöksége alatt azon tagjaiból álló gyűlés rendelkezett, mely tagokat azon városok és területek küldték, melyek a hétbirák vagyonának tulajdonosai (1876. évi XII. törvénycikk) voltak.

A szász egyetem előbb a 9 szék és két vidék, szóval az egész Szászföld — Királyföld — közönségét magában foglaló testület volt, statarius joggal, a nemzeti vagyon fölött rendelkező hatalommal, s bizonyos bíraskodás jogkörével. Feje a szász comes volt, kinek jogállítását az 1791. XIII. erd. t.-c. is megerősíti.

²⁾ A régi Erdélyre vonatkozó nagyérdekű közjogi irodalom művei közül felemlítjük a következőket:

Kósa: »De publica partium Transsylv. administratione sub vojvodis. Bécs, 1816.

Kemény József gr.: »Erdélynek a mohácsi ütközet előtt való befolyása a magyarországi törvényhozásba.« (Arpádia.)

B) »Partium« név alatt kell érteni Kraszna, Középszlónok, Zaránd megyéket és Kővár vidékét (Zilah nélkül), melyek az önálló erdélyi fejedelemség idején állandón¹⁾ ahhoz tartoztak törvényhozásilag és közigazgatásilag. Az elnevezés onnan ered, hogy az erdélyi fejedelmek magukat, mint e terület urai így címezték: »et partium Hungariae Dominus« vagy »Princeps Transsylvaniae et partium Hungariae eidem adnexarum«. E részekkel, melyek felett az erdélyi fejedelmek uralmát a bécsi, nikolsburgi és linci békék egyaránt elismerik, nem tévesztendő össze azon vármegyék, melyek a magyar királyok által egyes erdélyi fejedelmeknek, saját személyükre szorítkozólag, quasi királyi adománykép átengedettek s haláluk után ismét visszaszálltak.²⁾ A »Partium« az erdélyi fejedelemség önállóságának megszűntével 1693-tól 1733-ig, az anyaországhoz vissza voltak csatolva, de 1733-ban önkényesen királyi rendelettel újból Erdélyhez csatoltattak s dacára több törvénynek és országgyűlési határozatnak, mely

Bedeus: »Die Verfassung des Grossfürstenthums Siebenbürgen. Bécs, 1854.

Mikó J. gróf: »Erdély különválása.« Pest, 1860. (Akad. évk. IX.)

Dosa E.: »Erdélyhoni közjogtan.« Kolozsvár, 1861.

Sándor S.: »Erdély Magyarország kiegészítő része.« Pest, 1865.

Lib'oi-Schuler Fr.: »Siebenbürgische Rechtsgeschichte. N.-Szeben, 1867.

Wass E.: »Erdély gyűlése a vajdák alatt. Pest, 1869.

Benkő: »Imago inclitae nationis Siculicae. Kolozsvár, 1791.

Székely: »A nemes székely nemzet constitútiói.« Pest, 1818.

Szabó Károly: »A régi székelység. 1890.

Eder: »De initiis juribusque primaevis Saxonum Transylv. Bécs, 1792.

Ranicher: »Das Recht de comeswahl.« Brassó, 1816.

Diódváralji: »A szász nemzet köz- és magánjoga.« Kolozsvár, 1866.

Jakab Elek: »A királyföldi viszonyok ismertetése. Pest.

¹⁾ Rövidebb időre, egy-egy fejedelem idejében több magyar megye is tartozott Erdélyhez.

²⁾ Így a nikolsburgi békében Szatmár, Szabolcs, Ugocea, Bereg, Zemplén, Borsod és Abauj Bethlennek, az 1617. évi XX. t.-c. által meghatározott feltételek mellett I. Rákóczy Györgynek; Tokaj, Bereg, Ugocea és Szatmár vára a bécsi békében Bocskaynak és fiági utódainak. Megjegyzendő, hogy e részek a mellett, hogy az erdélyi országgyűlésre követeket küldtek, a magyar országgyűlésen is tartoztak megjeleni.

a visszacsatolás iránt hozatott,¹⁾ e törvénytelen állapot csak 1867-ben az erdélyi unió után szűnt meg.

C) Temesi bánság név alatt 1718-tól 1779-ig volt egyesítve és az ország alkotmányos törvényhozási és közigazgatási kötelékéből önkényüleg kiszakítva a Tisza-Maros szög jórésze, t. i. a temesvári bánsági parancsnokság és a bécsi hadi tanács alá került, később tulnyomó részében (1715-től) a Temesváron szervezett k. k. Landesadministration és felsőfokon a bécsi udvari kamara hatósága alá rendeltetett. Az 1741. évi XVIII. t.-c. elrendelte e területnek visszakebelezését, de a törvény csak 1779-ben lőn foganatosítva, de még ekkor is csak a katonai örvidékké alakított déli rész kivételével. »Temesi bánság« mint alkotmányos intézmény sohasem létezett, sem a temesi gróf, sem az u. n. délvidéki kapitányok hatósági területei így nem nevezettek.²⁾

D) Szerb vajdaság. Az 1849. évi nov. 18-án kelt császári nyílt parancssal, Bács, Bodrog, Temes, Torontál és Krassó megyékből és Szerémmegye rumai és illoki járásból, Szerb vajdaság és Temesi bánság név alatt külön osztrák tartományt alakítottak; de már 1860-ban (okt. diploma) megszüntették azt, visszacsatolván az anyaországhoz, a rumai és illoki járást pedig Szerémmegyéhez.

A Szerb vajdaság »nagy vajdája« cím az uralkodó teljes címében még a szerb vajdaság megszűnése után is benn foglaltatott, helytelenül, teljes jogalap nélkül a magyar államjog szempontjából. Teljes alkotmányellenes alakulatok címbelei fenntartása is sérelmes volt politikai integritásunkra.

¹⁾ 1733-ban a helytartótanács azonnal szót emelt ezen elszakítás ellen; az 1741. évi XVIII., 1792. évi XI. és 1836. évi XXI. törvénycikkek elrendelik a visszacsatolást; az 1848. VI. t.-c. az 1836. XXI. t.-c. azonnali foganatosításáról rendelkezik. Az abszolutismus idején a Partium Erdély koronataromány területéhez tartozott, csak 1867 után ment foganatba az 1848. évi VI. t.-c. rendelete.

²⁾ A XV. századtól kezdve találjuk, hogy a déli megyék honvédelmi igazgatás szempontjából egyesítették alsóvidéki kapitányok alatt, kik rendszerint a temesi főispánok voltak egyuttal. (Districtus Tömösiensis.) Ezáltal azonban az illető megyék sem egyéb igazgatási, sem törvényhozási tekintetben az országtól el nem szakítottak, valamely tartományi különállással fel nem ruháztattak. Történetíróink minden kétségen felül helyezik, hogy »temesi bánság« a végvidéki bánságok között sohasem szerepelt.

E) A mai Szlavonia, vagy Szlavonország anyaterület volt, valóságos magyar megyék, »Drávamelléki, Drávántuli« megyék területe,^{1 2)} A török hódoltság megszűntével is, t. i. a karlovici béke után, országgyűléseink és országos hatóságaink e megyéket egyenesen és csakis mint magyar megyéket tekintették, s azoknak mint ilyeneknek szervezését és bekebelezését törvényeink ismételten el is rendelték. Az 1715. évi XCII. t.-cikk rendeli, hogy a drávántuli négy megye, továbbá Csongrád, Csanád, Békés, Arad, Zaránd és Szörény megyék visszakebeleztesse. E rendezést a törvények egy sora sürgeti 1741-ig. A törvényekkel ellenkezőleg e területrészt rendezését 1745-ben úgy eszközölték, hogy az egész területet három megyére, Szerém-Verőce, Pozsegára és katonai határ-örvidéki részre osztván, a megyéket a horvátországi (szlavoniai) bán hatósága alá es ez uton a szentkoronához csatolták.³⁾ Az 1715. évi XXIII. t.-cikk a bán hatósága alá rendelést ugyan nem helyezi hatályon kívül, de kimondja, hogy e megyék ezután is mint magyar megyék közvetlenül a magyar országgyűlésre küldjék követeket, ami ugyis történt. A magyar törvényhozás még 1848-ban sem ismerte el a drávamenti megyék tartományi különválasztását,⁴⁾ ezen évi

1) Szerém, Verőce, Pozsega, Valkó megyék.

2) Korbuly, Horváth, Kiss István köz jogikönyvei egész sorozatát idézik a törvényeknek, okiratoknak, teljes hitelt érdemlő egykori és későbbi íróknak, melyekből világosan kitűnik, azon állítás igazsága, hogy az említett megyék külön részt nem képeztek, azok egyéb vármegyékkel vegyesen említetnek. Az 1715. évi XVII. és CXVIII., az 1723. évi XX. és XXIX. törvénycikkek és az 1741. évi XVIII. t.-c. követelik a drávamenti magyar megyék visszakebelezését.

3) Ez a rendelkezés lett tulajdonképeni okozója a bekövetkezett név- és közjogi helyzetváltozásnak; noha már az 1697-iki királyi leiratban is használtatik e megyékre a Slavonia elnevezés (l. Horváth i. m. 76. lap). E rendelkezésre ugylátszik okot az adott, hogy a megyék eredeti lakossága a török időkben meggyérülván, a déli részekből helyébe szerbség telepedett. E lakók után »Rascianak« is kezdték e területet nevezni. (Szentiványi Márton egyik művében így említi azt.)

4) Bár az elnevezésekben a törvények sem elég óvatosak, mert pl. az 1790–91. évi LIX. t.-c. a mai Horvátország megyéit Felső-Szlavoniának nevezi, utal nyitván azon helytelen következtetésnek, hogy a drávamelléki megyék Alsó-Szlavoniát képezik, holott több forrás között, főkép az 1715. évi CXVIII. t.-c. kétséget nem tűrőleg distingual e megyék és Alsó-Szlavonia között. Könnyen magyarázható, hogy a Slavonia név a köztudatban lassankint a drávamel-

V. t.-c., azokat a magyar megyék között sorolja fel és mint ilyenekét határozza meg azok országos képviselőinek számát. Az absolutismus idejében e megyéket Slavonia elnevezés mellett egyesítették Horvátországgal (régi Slavonia), mint ugyanazon »koronaországot«. Az 1868-iki XXX. t.-cikkben elismertetik a drávamenti megyék elszakítása és társországi jellegük. Az 1868-iki magyar törvényhozás itt az önkénytes lemondás, jogfeladás terére lépett.

F) A régi vagy eredeti Slavoniát (mely partes Slavicae, terra Slavoniae, majd terra ducatus, terra banatus név alatt szerepelt) Zágráb, Varasd, Kőrös és Belovár megyék területe és ezekkel a Száván túl az Unna és Verbász folyók közti terület képezte. Ezt a magyarok tulnyomó részben már a honfoglalás idejében meghódították.¹⁾ Az első Árpádok alatt egész Alsó- és Felső-Slavónia az anyaországnak kiegészítő területe volt, mely törvényhozási és kezdetleg közigazgatási különállással sem bírván, Rész-nek sem volt mondható. E terület egészen a magyar jog uralma alatt volt, nemessége először személyesen, majd követeivel részt vett a magyar országgyűlésen, megyei szervezete is egyforma volt a többi magyar megyékével; külföldi tartománygyűlése nem volt és a magyar országos birói főhatóságok alá tartozott. A slaven megyéket bán-ság alá II. Géza rendelte, azok részképeni állása tehát ez időtől számitható; ámde a báni igazgatás a központi igazgatásnak mintegy csak expositurája volt és nem szüntette meg a közjogi jogegységet és az államélet teljes azonosságát az ország egyéb területével. A báni szék (sedes banalis) ítélete ellen a Curiához lehetett felebbezni. Zág-

léri megyékre származott át, először abból, mert a régi Slavonia területére a Croatia név vitetelt át és mint Szalay László megjegyzi, keresni kellett »Slavonia« számára más területet, másrészt, mert a horvát (slaven) bán hatósága által mégis igazgatási egység keletkezett e megyék és a valódi Slavonia között, nevezetesen a megyék a horvát (slaven) tartománygyűlésre is meghívták, az ezen alkotott Statutumok területükre is hatályosak lőnek; a királyi rendeletek e megyékhez a bán útján küldettek. A drávamenti megyék együttes külön címmel nem bírtak, de Slavonia névvel együtt a slaven címet is átvették.

¹⁾ Constantinos szerint is »a magyarok a Szávájáig laknak«. A pécsi püspökség alapítólevele szerint Valkó és Pozsega megyék e püspökséghez tartoztak. A zágrábi püspökség, melyet Szent László alapított, Somogy- és Zalára is kiterjedt.

ráb városa pedig a tárnoki szék főbírói hatósága alá tartozott. (L. Hajnik: Magyar bírósági szervezet.)

A slavon megyék, melyekben az országos nemesség (a régi slavoniai nemesek háttérbe szorításával) egyedül dominált, ezideig megyénként küldték követeiket az országgyűlésre. Külön cimert II. Ulászlótól kapott a régi Slavonia és ez időtől szerepel az, mint ország a király címerében.¹⁾

A mohácsi vész után a régi Horvátország nagyrészt török uralom alá kerülván, lakói tömegesen átköltöztek Slavoniába és előbbi szabadságaikkal, s szokásaikkal kezdték élni itt is, a mi annál könnyebben történhetett, mert e megyékből az országos nemesség jórészt kivonult vagy kipusztított és mert e válságos időkben a határmenti vidékek alkotmányos életére a központi hatalom élénk figyelmet nem fordíthatott. A török hódoltságtól felszabadult magyar állam törvényhozása azon befejezett tény előtt állott, hogy a régi Slavonia Horvátország nevét vette föl,²⁾ hivatalos okmányokban is gyakorta így nevezetik és hogy a kivátságos lakosság a régi Slavon megyékből nem küldött közvetlenül, hanem tartománygyűléséből kö-

¹⁾ »Regnum«-ként már Mária 1381. évi decretumában szerepel. Korbuly szerint II. Ulászló vette föl a »rex Slavoniae« címet azért, hogy Corvin János Slavonia akkori hercege feletti elsőségét kitüntesse. Slavonia és a régi Horvátország közötti kapcsolat e régi időkben legfeljebb annyiban volt, hogy néha a horvát és slavoniai báni méltóságot ugyanazon személy viselte, Zsigmond óta állandóan egy személy viseli Dalmát-, Horvát- és Slavonországot bánjának méltóságát, a mi azonban az országok közjogi egybeolvasztását még nem vonta maga után. A régi Slavonia a mohácsi vész után Zápolya pártján volt. a régi Croatia pedig Ferdinandén.

²⁾ A törvényhozás még a XVIII. században is váltakozva, hol Horvátországnak, hol Slavóniának nevezi a régi Slavóniát; az 1790. évi LIX. t.-c. még a »Slavonia« nevet használja.

Említendők a kapcsolt részek területének történelmi változásaira nézve még a következő művek: Pohdrátszky: »Slavonia mint Magyarország része«. Buda, 1837. Kussevich: »De juribus et Statutis Dalm., Croatiae et Slavoniae«. Zágráb, 1830. Horváth István: »Horvátország mint hódítással szerzett tartomány«. Gyurkovics: »De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae«. Pest, 1844—1847. Farkas-Vukotinovich: »Slav. erga Hung. correlatio«. Zágráb 1848. Kukuljevich: »Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«. 1861. Palugyay: »A kapcsolt részek közjogi és történeti viszonyai«. Pozsony, 1863. Pesti Frigyes idevonatkozó dolgozatai, Hampelnek, Korbulynek »A báni méltóság című monographiái«.

veteket a magyar országgyűlésre, s ezáltal némileg kapcsolt rész jellegét ölté, autonom tartománnyá lett a magyar állami egységben. Jól megjegyzendő azonban, hogy a megyei szervezet tekintetében változás nem történt, a bevándorlott horvát lakosság a slavoniai vagyis magyar megyei szervezetbe illeszkedett.

Megemlítendő még, hogy a régi Slavonia nemesi fölkelése külön csapattest volt, saját közgyűlésén választott főkapitány alatt; 1750-ben e tisztség a báni hatósággal egyesítve lőn. Slavonia lakosai az 1492. évi slavon cikkelyek és régi kiváltság szerint a magyarországi kapuadónak csak felét fizették; országos adójuk ügye a magyar országgyűlésen elkülönítve tárgyalatott: az 1791. évi XXVI. t.-cikk ott a protestánsoknak nem adott szabad vallásgyakorlást; a slavon honosok csak saját bíróságaik által voltak törvénybe idézhetők, de a perek a báni táblától a Curiához (1723. évi XVII. és 1729. évi XXXI. t.-c.) az 1807. évi IX. t.-c. szerint a hétszemélyes táblához voltak felelősségteljesítők.

G) A magyarországi határőrvidék. A katonai határőrvidékek, véghegyek szervezését a török folytonos beütései ellen, már a XVI. század elején kezdték, a régi Horvátországnak a török által el nem foglalt részein majd a régi Slavonia területén és végül az anyaország és Erdély területén is. E szervezés azt jelenti, hogy az illető területrészt idegen (ausztriai) katonai abszolutizmussal, katonai szervezet szerint kormányoztatott.¹⁾ A határőrvidékek léte a magyar állam területi és politi-

¹⁾ Az első állandó szervezés horvát, illetve slavoniai területen 1578 körül Rudolf alatt történt. Általános újjászervezést eszközölt az 1807. évi határőrvidéki u. n. alaptörvény. A szervezés és igazgatás, az összes jogélet rendezése e területen (összesen a szent korona területén 584 négyszögmértőföldön) császári rendeletekkel történt; legfőbb igazgatási hatóság a bécsi hadügyi tanács, illetve hadügyminiszter volt. A rendeletek közül kiváló fontosságúak voltak az 1807. évi határőrvidéki u. n. alaptörvény, és az 1850. évi május 7-iki rendeletben foglalt új alaptörvény.

A határőrvidék lakosai a földet, mint katonai hűbért, katonai szolgálati kötelesség fejében kapták; a határőrvidéken más, mint határőr, nem szerzhetett földbirtokot, kivétel csak az oltani városokra volt, melyek az ezredkötelékbe sem voltak osztva, hanem közvetlenül a hadparancsnokság alatt álltak. 1850-ben a földbirtok a házközösség tulajdonává nyilvánított s az összes határőrség kiegészítő részeként jelentetett ki; a határőrszolgálat a házközösségek tagjaira ezután is nehezedett, más mint határőr ott birtokot nem szerzhetett, ha e birtok öröklésképp vagy más címen olyannak jutott, a ki határőri minő-

kai integritásának súlyos és nyilvánvaló sérelmét képezte, megszüntetésük annak égetően sürgős követelménye volt.

Az anyaország és Erdély területén szervezett katonai határőrvidék kezdeményezései a karlovici béke utáni időre esnek, a midőn Temes, Torontál és Krassó még török kézen maradván, Arad, Csanád, Torontál, Bács-Bodrog és Szerémmegyék területén szerveztettek a marosi, tiszai és dunai véghelyek; ezeket 1745., illetőleg 1751-ben megszüntették és az u. n. bán-sági határőrséget szervezték és pedig a temesvári katonai parancsnokság alá rendelt két ezredben (német-bán-sági és oláh-illyr), melyhez (1776.) a titeli zászlóalj, 1845-ben pedig a szerb bán-sági ezred járult.

Erdély területén 1763-ban szerveztették a székely és román határőrség, két székely gyalog- és egy huszárezred, 2 román gyalogezred. Az erdélyi határőrség már 1851-ben lőn császári rendelettel feloszlata és polgárosítva. A többinek feloszlátása az 1871. évi június 8-án kelt kir. rendelettel mondatott ki.¹⁾

sítéssel nem birt, a birtokos azt köteles volt határőrnek eladni. Az 1850. évi törvényben foglalt ezen és még egyéb az egyéni tulajdon szabadságot erősen korlátozó megszorításokat egyrészben megszüntette az 1871. évi június 8-iki cs. kir. rendelet. Az 1873. évi XXIX. t.-c. ad szabad rendelkezési jogot a házközösségi tagoknak; külön törvény 1873. évi XXX. t.-c. rendelkezett a határőrvidéki lakosokat az állam-erdőkben megillető haszonvételekről, az 1885. évi XXIV. t.-c. a házközösségi vagyon kötelező megosztását mondá ki. E törvényt felvállotta az 1898. évi XII. t.-c. A polgárosítás után is még több tekintetben specialis jog alatt maradt a határőrvidék, főkép a pénzügyi terhek tekintetében volt annak kedvezőbb állása, egészen 1886-ig, mikor is a XXXVII. t.-c. az ott levő régi adókat megszüntette és a még életben nem volt magyar adókat életbeléptette; a földtehermentesítési pótlék a volt határőrvidéken nem volt fizetendő (1873. évi XXVII., XXVIII. t.-c.). Az anyaországi határőrvidék Krassó-, Temes-, Torontál- és Bács-megyébe bekebelezetett az 1871—73. évek folyamán és egy részből a később Krassóval egyesített Szörénymegye alakított. Három törvényhatósági várost is alakított a törvényhozás e területen, t. i. Pancsovát, Karánsebest és Fehértemplomot, a két utóbbi azonban törvényhatósági önállóságát törvényi alapon nemsokára elvesztette (1876. évi XX. t.-c.).

¹⁾ A határőrvidék lakói az országgyűlésen képviselve nem voltak, jogalkotás és kormányzat a császári hatalomnál (hadügyminiszter) volt. Az 1848. évi V. t.-c. a határőrvidék képviseltetése iránt rendelkezett, de ez foganatosítva nem lőn. A kapcsolt részekben (Régi Slavonia) alakított határőrvidékről l. alább.

II. Kapesolt részek.¹⁾

A) A régi Horvátország — Croatia — mely a régi Slavóniától délnyugatra jórészen a mai Bosznia és Dalmácia területén terült el, szent László (1091) és Kálmán királyok által meghódítva és a magyar állam területéhez csatolva, külön államiségát elvesztette. A bizanci írók a horvátok fejét »Archidux«-nak cimezik, de a magyar királyság alakulása idején az már király volt. A hódító Kálmán Zarában megkoronáztatta (1102-ben) ugyan magát Horvátország királyává, külön koronázás a későbbi időben nem ismétlődött s a Szent István koronájával való megkoronázás hatása Horvátországra is királlyá avatta a fejedelmet. Horvátország törvényhozási önállással nem bírt, a magyar törvények reá is kiterjedtek, a horvát rendek megjelentek a magyar országgyűléseken. Saját köz- vagy tartománygyűléssel ezen Horvátország a régi időktől fogva mindig bírt és azon az országos (birodalmi) magyar törvényekkel nem ellenkező (Hármaskönyv III. R. II. cím) határozatokat és szabályokat statuta hozhatott. Közigazgatási különállása és eltérő szervezete ezen Horvátországnak a meghódítás idejétől számitható. A kormányzat élén a magyar király által, született magyarok közül (1439. évi XXVI. és 1492. évi VIII. t.-c.) kinevezett bán állott, ki a magyar király nevében gyakorolta hatalmát. Nagybirája volt e tartománynak, elnökölt a kinini báni törvényszéken és a tartományi közgyűlésen. A horvátországi megyékben a helyi hatóság nem volt a magyarországi, illetőleg az ezekkel egyenlő slavóniai vármegyék módjára szervezve, hanem a helyi igazgatás élén öröklőleg egyes birtokos családok álltak; megyegyűlések nem voltak. Az igazságszolgáltatási autonómiát e Horvátország annyiban bírta, hogy saját bíróságaival az első, illetve a kinini báni főtörvényszék által a felebbviteli bíraskodást is gyakorolta, de a perek a XV. század óta a magyar kir. Curiához felvihetők voltak.

Ezen régi vagy valóságos Croatia, melynek nevét és autonóm jogait az oda átvándorolt lakosság a régi Slavóniára átszármaztatta, mindezek szerint nem volt beolvasztott terület,

¹⁾ Legrégibb időben »Partes subjectae«, »Partes, Regni Hung. subjectae« később partes ad nexae névvel is neveztettek. Horvát-Dalmátországek elfoglalásáról I. Pauler Gy., Századok, 1888. évfolyam.

C) Az u. n. magyar tengermellék multjáról kell még itt röviden megemlékeznünk. Külön egyesített részt a tengermellék nem képezett ugyan, bennfoglaltatván a kapcsolt részek területében, de külön törvényhozási intézkedések tárgya volt e terület újabb időben is, speciális igazgatási szempontból külön terület maradt,¹⁾ a mennyiben t. i. a tengerészeti közigazgatás e tengermellék társországi részére (Bucari) és anyaországi részére (Fiume város) egy magyar birodalmi hatóság kezében volt; a tengerjog kiszolgáltatása pedig úgy az anyaországi, mint társországi tengerparton, a fiumei m. kir. törvényszék és a budapesti kir. tábla és Curia hatáskörébe tartozott.

A »magyar-horvát« tengerpart, melynek főhelységei Bucari, Buccarica, Portoré, régente szintén Dalmátia, nem pedig Croatia része volt, s midőn Dalmátia nagyrésze idegen hatalom alá került is, e terület megmaradt a magyar uralom alatt s azt törvényeink²⁾ mint dalmát részeket gondosan megkülönböztetik Horvátországtól; mindazáltal az 1647. évi LI. t.-c. ideiglenesen Zágrábmegyére ruházta a tengermellék igazgatását, mióta ezt a horvátok kétségtelen horvát területnek tekintik. A Zrinyi-Frangepán jószágok elkobzásakor (1671.) e rész közigazgatása is az osztrák kincstárra ruháztatott át, majd pedig az a katonai határörvidékhez csatoltatott s ott is maradt 1776-ig, amikor Mária Terézia Buccarit, Buccaricát és Portorét szabad kikötőkké nyilvánítván, Horvátországhoz csatolta, de tengerészetiileg a fiumei kormányzónak rendelte alá. Az 1776-iki királyi adománylevél, a buccarii vagy vinodoli kerületet, mint eredetileg is Horvátországhoz tartozót említi. Bucari 1807. óta úgy a magyar országgyűlésre, mint a horvát tartománygyűlésre is követet küldött, tehát közelebb állónak tekintették az anyaországhoz, mint a csak tartományilag képviselt horvátországi részeket (1807: XXVII. t.-c.) 1809-ben Illíriához csatolták, de már 1822-ben visszacsatoltatott és ez az 1827: III. t.-cikkbe foglaltatott. Az 1848: XXVII. t.-cikk Fiume és Bucari szabad kerületek beligazgatását és szervezetét is szabályozta, azokat magyar törvényha-

¹⁾ Dalmátiához nem tartozó tengermellék.

²⁾ 1596. évi XXXII., 1608. k. e. XII., 1647. évi L., 1659. évi LXXXV., 1687. évi LXXI. stb. t.-cikkek.

nem lőn kiegészítő alkatrészévé az anyaországnak, hanem provinciális önállósággal csatolt része maradt annak és mint ilyen volt részese a magyar állami életnek, mellyel való egységét a király, a törvényhozás, sőt mint láttuk, részben a biráskodás azonossága erőssé tette.

E régi Horvátország országos léte azonban területe jó részének török uralom alá jutása folytán, másik részének katonai őrvidekül szervezése által elenyészett, illetőleg a magyar államtól elszakított; a mai Horvátországhoz és így a magyar szent korona területéhez az utóbb említett rész csak a határ-örvidék polgárosítása folytán került vissza.

B) Az u. n. horvát-szlavon határörvidék, szabatosan különböztetve, három különböző közjogi jellegű területen vult el, illetve alakított, u. m. a régi Horvátország területén,¹⁾ a régi Slavonia déli határ részén²⁾ és az anyaországi drávai magyar megyékben.³⁾ A régi Slavonia területén szervezett határörvidék részben t. i. az u. n. I. és II. báni ezredek területe a bánnak volt alárendelve, de ez a bánnak ezen minőségében a bécsi hadparancsnokság

¹⁾ II. Lajos már 1522-ben átadja Horvátországnak Steyerrel és Karinthiával határos várait osztrák Ferdinándnak, hogy azokban a török ellen állandó őrséget tartson. A XVI. század közepe tájára, a mikor a régi Horvátország nagy része török kézre jutott, — esik annak nálunk maradt részein a határőrség első szervezése. (Károlyvárosi generalatus.)

²⁾ 1532 óta már a régi Slavonia Körösmegyéjében is állandó határvédő osztrák csapatok állomásoznak és e század folyamán e megyében nagyszámu szerbség telepítették határvédő katonai szolgálat köteleessége mellett. (Varasdi generalatus). Rudolf alatt a slavonsi véghegyekhez még a petrinai (Unna és Kulpa között) véghegy is szerveztetett, sőt a XVII. században a slavonsi rendek kérelmére újabb — a bánnak, mint az unnai és kulpai részek választott kapitányának alárendelt báni végvidék is alakították. A bán ezen minőségében közvetlen a bécsi hadi tanács alatt állt. 1723-ban a petrinai véghegy is a bánihoz csatoltatott.

³⁾ 1745-ben alakították Valkómegyéből és Verőcze egy részéből három határőrezred, u. m. a gradiskai, pétervárad és bródi.

Dacára a magyar országgyűlés sürgetéseinek, dacára I. Lipót 1703. évi két rendeletének, mely az egész slavonsági határörvidék bekebelezését mondta ki, 1735—1742-ig általános új szervezés történt a határörvidékre, mely szerint a károlyvárosi generalatusban négy gyalog és egy lovas, a varasdiiban 2 gyalog- és egy lovasezred alakított. Ehhez járult az 1745-ben szervezett gradiskai, pétervárad és bródi ezred, 1850-ben a báni véghegyen alakított két (I., II.) báni ezred is.

alá helyezésével volt kapcsolatos. Az 1871. évi június 8-án kelt legfelsőbb rendelet az egész horvát-szlavon határőrvidék felosztását, illetőleg polgárosítását is elrendelte, de a polgárosítás azonnal (1872.) csak egy kisebb részre (melyből Bellovármegyét alakíták) lőn a törvényszerűség teljességével foganatosítva,¹⁾ a nagyobb rész nem kebelezetett be a társországokba, nem vette fel annak törvényhatósági és községi szervezetét, nem adatott az orsz. autonom hatóságok alá, hanem külön polgári igazgatással, quasi külön tartománykép szerveztetett, a zágrábi országos igazgatóság alatt kerületekre, — kerületi főnökkel — és járásokra, járási főnökkel — osztatván. E tartomány az országos autonom és a magyar állami életben nem vett részt (bár lakói már magyar honosak lőnek) és ügyei nagy részében még katonai felsőség alá tartozott, mert az országos igazgatóság élén a zágrábi had- (testi) parancsnok állt.²⁾ Ezen igazgatás természetesen teljesen törvénytelen jellegű volt s azért az alkotmányos magyar kormány sürgetéseinek eleget téve, a királyi felség 1881-ben elrendelte a horvát-szlavon katonai határőrvidék e részének a hasonló országgal és így a magyar korona országaival való egyesítését. Ez év augusztus 1-től megszűnt a közös hadügyminiszter befolyása e vidék igazgatására, megszűnt a zágrábi hadtestparancsnokság, mint határőrvidéki hatóság működése és az autonom horvát-szlavon országos kormány, illetőleg a központi magyar kormány is átvette az őt megillető hatalmat e határőrvidék felett.³⁾

¹⁾ Ezen kívül Zengg szab. kir. és szabad kikötővárossá alakított. Sziszek falu pedig Sziszek városhoz (Körösmegye) csatoltatott.

²⁾ A pénzügyi igazgatás vezetése azonban a zágrábi pénzügyigazgatósághoz áttételt, a határőrvidék bevételei és kiadásai a magyar birodalmi költségvetésbe felvételtek, az önkormányzati igazgatás költsége a magyar pénzügyminiszter és a zágrábi hadparancsnok egyezsége szerint évi 2 millió 200 ezer forintban állapított meg.

³⁾ A határőrvidék önkormányzati költségének összege még ezután is egész az 1888. évi XL. t.-c. hatálybalépéig megmarad azon összegben, melyben a pénzügyminiszter és a zágrábi hadtestparancsnok megállapították (2 millió 200 ezer frt). — A katonai határőrvidék történeti és közjogi viszonyaira említendők: Utisénovich: Militärgrenze und die Verfassung. Bécs, 1859. Hostinek: Die Militärgrenze, ihre Organisation und Verfassung. Bécs, 1861. Wanitschek: Specialgeschichte der Militärgrenze. Bécs, 1875.

⁴⁾ Dalmátiáról, mely szintén kapcsolt rész volt, fentebb szözlünk.

C) Az u. n. magyar tenger mellék multjáról kell még itt röviden megemlékeznünk. Külön egyesített részt a tenger mellék nem képezett ugyan, bennfoglaltatván a kapcsolt részek területében, de külön törvényhozási intézkedések tárgya volt e terület újabb időben is, speciális igazgatási szempontból külön terület maradt,¹⁾ a mennyiben t. i. a tengerészeti közigazgatás e tenger mellék társországi részére (Buccari) és anyaországi részére (Fiume város) egy magyar birodalmi hatósági kezében volt; a tengerjog kiszolgáltatása pedig ugy az anyaországi, mint társországi tengerparton, a fiumei m. kir. törvényszék és a budapesti kir. tábla és Curia hatáskörébe tartozott.

A »magyar-horvát« tengerpart, melynek főhelységei Buccari, Buccarica, Portoré, régente szintén Dalmátia, nem pedig Croatia része volt, s midőn Dalmátia nagyrésze idegen hatalom alá került is, e terület megmaradt a magyar uralom alatt s azt törvényeink¹⁾ mint dalmát részeket gondosan megkülönböztetik Horvátországtól; mindazáltal az 1647. évi LI. t.-c. ideiglenesen Zágrábmegyére ruházta a tenger mellék igazgatását, mióta ezt a horvátok kétségtelen horvát területnek tekintik. A Zrinyi-Frangepán jószágok elkobzásakor (1671.) e rész közigazgatása is az osztrák kincstárra ruháztatott át, majd pedig az a katonai határőrvidékhez csatoltatott s ott is maradt 1776-ig, amikor Mária Terézia Buccarit, Buccaricát és Portorét szabad kikötőkké nyilvánítván, Horvátországhoz csatolta, de tengerészetiileg a fiumei kormányzónak rendelte alá. Az 1776-iki királyi adománylevél, a buccarii vagy vinodoli kerületet, mint eredetileg is Horvátországhoz tartozót említi. Buccari 1807. óta ugy a magyar országgyűlésre, mint a horvát tartománygyűlésre is követet küldött, tehát közelebb állónak tekintették az anyaországhoz, mint a csak tartományilag képviselt horvátországi részeket (1807: XXVII. t.-c.) 1809-ben Illíriához csatolták, de már 1822-ben visszacsatoltatott és ez az 1827: III. t.-cikkbe foglaltatott. Az 1848: XXVII. t.-cikk Fiume és Buccari szabad kerületek beligazgatását és szervezetét is szabályozta, azokat magyar törvényha-

¹⁾ Dalmátiához nem tartozó tenger mellék.

²⁾ 1596. évi XXXII., 1608. k. e. XII., 1647. évi L., 1659. évi LXXXV., 1687. évi LXXI. stb. t.-cikkek.

tóságoknak nyilvánítván. Az absolutizmus idején a buccarii kerület és a fiumei is bekebelezetett a horvát-szlavon koronatarományba, 1868-ban pedig a XXX. t.-c. alapján a buccarii kerület Horvátországnak részeül ismertetett el, illetőleg engedtetett át, de a fiumei tengerészeti hatóság és a fiumei m. kir. törvényszék fentemlitett hatóságának fenntartásával. Buccarinak a magyar országgyűlésre külön követküldési joga azonban megszűnt.¹⁾

III. A mellékországok.

Ezek máskép hűbéres országoknak és főleg ujabban közönségesen alávetett részeknek — *partes subjectae*²⁾ — is nevezetnek, alattuk a magyar királyok fő- vagy véduri hatalmát elismert, de belkormányzati függetlenségüket érintetlenül megtartott országokat kell értenünk. Ilyenek voltak: Bosnyákország vagy Ráma, Szervia, Kumánia, Galicia, és Lodoméria. Ezen országok közjogi viszonyainak teljes tisztázása végett a kutató jog- és politikai történészekről még sok kívánni valónk van. A magyar országos törvények ezen viszonyt illetőleg szabályozólag nem rendelkeznek, a királyok egyes tényeiből, az illető országok teljesítményeiből kell következtetnünk azon viszony mivoltára. Királyaink ez országokat szorosabb kapcsolatba nem hozták a magyar állammal, mondhatni azok idetartozása intézmé-

¹⁾ Az ország területét illető jogforrások között szerepelnek a határigazításokat elintéző egyezmények becikkélyező törvények; kiváló fontosságu az újabb időből a román határvonalról szóló 1883. évi XIV. t.-c. Az 1897. évi II. t.-c., mely a bukovinai határvillongás elintézésére a ministeriumot felhatalmazta. Itt említendő az 1827. évi VI. t.-cikkre támaszkodó 1881. júl. 15-iki kir. rendelet, mely két vitás határközségre — Sichelburg és Marienthalra ideiglen — míg a határvíta elintéztetik Krajnával, a bán hatóságát állapítja meg. E két község helyzete tehát ideiglenes, lakói sem országgyűlési választójoggal nem bírtak, sem a megyei életben nem vettek részt. — Felemlítjük a Curia 1893. évi 9961. sz. határozatát, mely szerint annak megállapítása és tanusítása, hogy valamely terület Magyarországhoz tartozik, és tényleg a magyar állam gyakorolja-e felette az állami fenhatósági jogokat, a belügyminiszter hatáskörébe tartozik.

²⁾ A »*subjectae*« kifejezést a kapcsolt részekre is használták régebbi törvényeink, csak 1665. óta neveztetik Horvátország, illetve a régi Slavonia következetesen kapcsolt résznek, »*pars adnexa, natio adnexa*«. A XIX. század elején kezdték használni a társországok kifejezést, de azt 1868-ig törvényhozásunk nem fogadta el. (L. bővebben Horváth J. i. m. Pótlék.)

nyesen organice nem volt biztosítva, s az alávetettség, melyben azok a magyar koronával voltak, jobbadán attól függött, mily eréllyel és hatalommal tudták azt követelni a mindenkori magyar királyok. Nem hiányoznak példák arra, hogy egy-egy ily országban a magyar király (pl. Mátyás Bosnyákországban) magyar nemességet is osztogatott. A mellékország nemzeti fejedelemsége rendszerint megmaradt a magyar korona véduralma alatt, de a fejedelmeket székeiken a magyar király erősíté meg, kinek hűséggel tartoztak s annak adót és hadban segélycsapatokat voltak kötelesek szolgáltatni. Előfordul a történet folyamán, hogy időközben egyik-másik mellékország (pl. Kumánia) függetleníti magát a magyar koronától s ismét meghódol annak; előfordul, hogy a magyar király egyenesen kirendeli ez országok némelyikének kormányzóját (Bosnia, Galicia), a mi azt jelenté, hogy az ország akkor a magyar királyság tartományává lett.¹⁾

¹⁾ Bosnyákország legrégebben, i. i. már Kálmán óta hűbéres ország. Kálmán 1103-ban Spalatóban kiadott levelében már Ráma királya címével is él. II. Béla idejétől e cím állandóan előfordul királyaink címében. Bosnyákország többször volt a horvát bánok kormányzata alá rendelve; Nagy Lajos Twardkónak, mint nemzeti fejedelmnek a Bosnyákország királya címet adta; az utolsó nemzeti fejedelmet, Tomasevich Istvánt, a törökök végezték ki. I. Mátyás Bosnyákország kormányzását Szapolyai horvát-slavon bánra, majd a Bosnyákország (de nem Ráma) királya címével is felruházott Ujlakyra bízta. Ez idő óta a török uralomig kinevezett kormányzói (kapitányai) voltak Bosnyákországnak. Megemlítjük még, hogy II. Endre Bosnyákországhoz a mai Hercegovinát (Chulmía) is csatolta és hogy III. Endre után Ráma rövid időre Szerbia uralma alá került, de I. Károly csakhamar visszafoglalta.

Szervia vagy Rascia a Szávától és Dunától délre a Drina és Timok folyók között terült el. II. Gézának önként hódolt meg, de eleinte a görög császárok formáltak arra igényt s állandóbban csak Imre király óta jut ez ország a magyar korona fenhatósága alá. Többször sikerült magát felszabadítani a főhatóság alól, így Uros és Dusán despoták alatt, de Róbert Károly 1319. és N. Lajos 1354-iki győzelme után újra meghódolt. Nándorfehérvár elestével (1521 óta) Szervia felett elvész a magyar korona főurasága; csak az 1718. évi passarovici békével sikerült visszaszerezni, de már az 1737. évi belgrádi békével újra elvész, török tartománynyá lesz. Az 1878. berlini szerződés alapján független fejedelemséggé, 1882. királysággá lett.

Bulgáriát, mely az Aldunától délre a Balkán hegységig, a Timok folyótól a Fekete-tengerig terjed, Imre óta, némelyek szerint csak V. István óta (1266) számíthatjuk a magyar királyok hűbéres

Külön tekintet alá esnek a mellékállamok területén, jelesül a Magyarországgal határos részekben alakított bánságok, melyek a nemzeti fejedelmek kormányzata alól kivett és közvetlen magyar igazgatás alá helyezett, főképp honvédelmi célú kerületek valának. Az élükön álló bánok kiváló magyar állami közjogi méltóságok — végvári kapitányok voltak, némelyikük az országzászlósok (bárok) közé is soroztatott. — Ily bánságok voltak Ráma területén a soi és ozorai várak környékén; ugyanitt alapítá Zsigmond a zrberniki, Mátyás a jajcai bánságot; Szerbia területén volt, de Bosnyákország két határos megyéjét is¹⁾ magában foglalta a magyar bánság, — nevét Macsove vártól vette, melynek bánjai az országzászlósai közé számíttattak (Hármaskönyv I. R. 94. c.) Ugyan-

országai közé, de állandóság Bulgária alárendeltségében nem volt; részint nemzeti fejedelmek, részint a törökök tették ezt gyakorta kétségesse. Imre óta irták maguk királyaink Szerb- és Bolgárországok királyának. A nikápolyi és várnai ütközetek után Bolgárország reánk elveszett. A berlini szerződés óta önálló fejedelemség volt 1908-ig, amely évben királyság lett.

Moldva-Oláhország, melyet Havasalföldnek, nagy Oláhorzágnak is neveztek, Kumánia név alatt, valószínűleg II. Endre idejében hódolt meg. IV. Béla óta a magyar királyok címében állandóan előfordul, III. Endre alatt Kumánia függetleníté magát, illetőleg a lengyel királyok fenhatóságát ismerte el, de Nagy Lajos előtt újból meghódol; ez időtől a mohácsi vészig marad hűbéres országunk. 1777-ben Moldva egy részét, Bukovinát a magyar szent korona jogcímén Mária Terézia kapta; ez azóta osztrák tartománykép kormányoztatik. 1859-ben Moldva többi része és Oláhország Rumánia név alatt a törökök hűbéres fejedelemségévé alakult, a berlini szerződés függetlenítette; 1881-ben fejedelme királyi címet vett föl.

Galiciát (Halics) III. Béla hozta 1188-ban a magyar korona uralma alá és vette föl Halics királya címét; itt nemzeti fejedelmek a hűbéri viszony idején nem voltak, hanem a magyar királyok által kirendelt fejedelmek, illetőleg vajdák. 1214-ben Halics felszabadítá magát. Nagy Lajos 1370-ben, miután lengyel királlyá koronáztatott, Galiciát és Lodomeriát (Vladimíria) közvetlen Magyarországhoz csatolta s kormányzatára vajdát nevezett ki. Galicia és Lodomeria állandó alárendeltsége egészen Zsigmond alatti elzálogosításukig tartott. 1772-ben Galiciát Mária Terézia a szent korona jogán visszaszerzé, de nem csatolta vissza, Lodomeria jó része Oroszországnak jutott. 1846-ban a régi Lengyelország egy része, Krakkó és vidéke, szintén Galiciához csatollatott. Jelenleg a lengyel köztársaság területe.

¹⁾ Az orbászi és zrberniki; ez utóbbi Zsigmond alatt külön bánossággá lön.

csak Szerbiában volt a boróci (bronchi) bánság is,¹⁾ Bolgárországban volt a kruchói, Havasföld északnyugoti részén a híres szörényi bánság; ez utóbbinak bánjai szintén az ország bárói közt foglaltak helyet. Werbőczy korában e bánság még fennállott. Ezen bánságokat — végvári kerületeket — jól megkeli különböztetni az országok élére állított bánoktól, pl. a néha királyi címmel is felruházott bosnyákországi bántól; a horvát-dalmátországi bánoktól. A végvári bánok előkelő katonai méltóságok, de némelyikük általános igazgatási hatóságot (bíróit is) gyakorolt (pl. a machoi:).²⁾

A hűbéres országok címe királyaink mai címében is előfordul, b) ezen országok zászlói és cimerei a koronázási menetben a király előtt vitetnek, a minnek azon jelentősége van, hogy a koronázás ezen országok (cimzetes) királyává is avatja a magyar királyt, c) a hitlevél 3. pontjában igéri a király, hogy Magyarország és társországainak mindazon részeit és tartományait, melyek már visszaszerezettettek s azokat, melyeket Isten segedelmével ezután fognak visszaszerezettetni, koronázási esküje értelmében is a nevezett országhoz és társországaihoz visszakapcsolandja; d) a hűbéres országok némelyikében fennállott, illetőleg az egyház által máig is fennállónak tekintett róm. kath. püspökségekre, (azok címére) királyunk ma is kinevez püspököket, de kiknek tényleg megyéjük nincsen.³⁾

Mindezekből világos, hogy a magyar korona jogigényei a mellékországokra feladva nincsenek és hogy a király és az országgyűlés, mint a korona igényeinek érvényesítői, kötelesek is jogos alkalomadtán azoknak teljes nyomatékkaival való érvényesítésére. De nem következik, hogy a százados vagy újabb államalakulásokat ezen igényünk folytán el ne ismerjük, azokat, mint jogunkba ütközőket, esetleg fegyveres támadással is megbontani törekedjünk. Nem fogta ezt fel senki másképp Magyarországon, hiszen a hűbéres országokra való igényünk szempontjából nem tagad-

¹⁾ I. Károly óta 1521-ig Nándorfehérvár és környéke is bánságot képezett. Szerb határon lévő bánságok voltak a szendrői, sabáci és szerémi bánságok is.

²⁾ Katonai hatáskörű volt a tengeremelléki bán is — banus maritimus — mint a tengeri haderő parancsnoka. (L. Lechner i. m.).

³⁾ Mert ezek lakossága a róm. kath. egyházhoz hűtlen lőn (partes infidelium). A cimzetes püspökök közül a nándorfehérvári és kinini (tinnini) a pápa által is megerősítették és valósággal föl is szenteltetik.

tuk meg hozzájárulásunkat pl. azon nemzetközi szerződéstől, mely Románia és Szerbia független állami létét elismeri és biztosítja (berlini szerződés) mely a török szultán souverainitását Boszniára fenntartotta, sőt Szerbiával és Romániával, mint külön államokkal szerződéseket kötöttünk és folytonos diplomatai érintkezésben állunk. Az általunk törvényhozásilag is elismert nemzetközi jogállapotok tehát kötnek bennünket s csak ezek erejének megszűntével formálhatjuk újból régi és fenntartott igényeinket.¹⁾

¹⁾ Galiciára, Lodomeriára a visszacsatolást országgyűléseink többször, így 1791-ben, 1807., 1825. és 1844-ben követelték, ugyancsak mint láttuk, Bosnyákországra kizárólagos igényt formáltunk Ausztriával szemben az 1910. évi annexió után.